

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İSLÂM HUKUK TARİHİNDE DIŞ TİCARET VERGİ
UYGULAMALARI**

**Aarifa ABDUL MALEK
1230207208**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ünal YERLİKAYA**

ISPARTA – 2019

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Aarifa ABDUL MALEK
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Başlığı	İslam Hukuk Tarihinde Dış Ticaret Vergi Uygulamaları
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz **18/07/2019** tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;

☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²

ile aşağıdaki kararı almıştır.

- ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin **DÜZELTİLMESİ**³ kararlaştırılmıştır.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDEDİLMESİ**⁴ kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	Kabul/Ret	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Ünal YERLİKAYA	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Muhammet PEŞE	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Sefa ATİK	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

YÖK LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 9-(8) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde düzeltmeleri yapılan tezi aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da başarısız bulunarak tezi kabul edilmeyen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

Bu form bilgisayar ortamında doldurulacaktır.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İslâm Hukuk Tarihinde Dış Ticaret Vergi Uygulamaları” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Aç

Aarifa ABDUL MALEK

05.08.2019

(ABDUL MALEK, Aarifa, *İslâm Hukuk Tarihinde Dış Ticaret Vergi Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019)

ÖZET

İslâm'dan önce dış ticaretten vergi alınmıyordu. İslâm yayıldıktan sonra ticaret amacı ile alınan mallardan vergi alınmaya başlanmıştır. Bu araştırma kapsamında İslâm Hukukunda dış ticaretin vergi uygulamaları incelenmektedir.

Araştırma toplamda iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; verginin tanımı ve temel özellikleri, İslâm öncesi dönemde vergi, diğer toplumlarda vergi ve vergi çeşitleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ayrıca verginin kimlerden alınacağı ve oranın nasıl yapıldığı konusu ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, İslâm hukukunda ticaret kavramı, dış ticaret, dış ticaretin çeşitleri, gümrük kavramı, gümrük verginin genel özellikleri, gümrük işlemleri, taşıtın ve malların kontrol kapsamı, İslâm'da gümrük mahiyeti, İslâm'da gümrük vergisinin oranı ve İslâm toplumunda gümrük vergisi incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise araştırma konusundan genel olarak bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Ticaret, Dış ticaret, Gümrük.

(ABDUL MALEK, *Aarifa, Tax Applications Of Foreign Trade In Islamic Law*, Master Thesis, Isparta, 2019)

ABSTRACT

Before Islam, there was no tax taken by foreign trade. After Islam spreaded; however, taxes began to be taken from the commercial goods. Scope of this research is to analyze these tax applications of foreign trade.

This study consists of two parts. The first part includes the definition of the term “tax” and its characteristics and varieties. It will also give information about taxes before the Islam, and taxes in other societies. Besides, this part deals with the questions of how and from whom these taxes were taken.

The second part focuses on the concept of “commerce” in Islamic Law, “foreign trade” and its kinds, the concept of “customs” and its general features and procedures, span of control of the goods and the vehicles. It also studies the customs nature and the ratio of customs duties in Islam. In conclusion, the topic is generally discussed.

Key Words: Tax, Trade, Foreign trade, Customs.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK VERGİ: TANIMI, TARİHÇESİ VE ÇEŞİTLERİ

1. VERGİNİN TANIMI, TEMEL ÖZELLİKLERİ VE TARİHÇESİ.....	3
1.1 Verginin Tanımı Ve Temel Özellikleri.....	3
1.2. Verginin Tarihçesi	5
1.2.1. İslâm Öncesi Arap Yarımadası'nda Vergi	5
1.2.2. İslâm Toplumunda Vergi	7
1.2.2.1. Hz. Peygamber Ve Hz. Ömer Döneminde Vergi	7
1.2.2.2. Emevîler ve Abbâsîler Döneminde Vergi	9
1.2.3. Diğer Toplumlarda Vergi	10
2. VERGİNİN ÇEŞİTLERİ.....	12
2.1. Haraç.....	12
2.1.1. Orantılı Haraç	13
2.1.2. Sabit Haraç	14
2.2. Öşür.....	15
2.3. Cizye Vergisi	19
2.3.1. Cizyenin Çeşitleri ve Miktarı	21
2.4. Zekât	23
2.5. Ganimet.....	26
2.6. Fey	28

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA TİCARET, DIŞ TİCARET VE GÜMRÜK VERGİLERİ

1. TİCARET KAVRAMI.....	31
1.1. Ticari Malların Zekâtı Koşulları	33
2. DIŞ TİCARET KAVRAMI	35
3. DIŞ TİCARETİN ÇEŞİTLERİ.....	36
3.1. Normal Ticaret.....	36
3.2. Bağlı Ticaret	37
3.3. Sınır Ticareti	37
3.4. Serbest Bölge Ticareti.....	37
4. GÜMRÜK KAVRAMI	38
4.1. İslâm Hukukunda Gümrük Vergisi.....	40
4.2. Modern Hukukta Gümrük Vergisi	43

5. GÜMRÜK İŞLEMLERİ.....	44
5.1. Taşıtın Ve Malların Kontrol Kapsamı	45
6. İSLÂM HUKUKUNDA GÜMRÜĞÜN MAHİYETİ.....	46
7. İSLÂM'DA GÜMRÜK VERGİSİNİN ORANI.....	46
7.1. Müslümanlardan Ve Zimmîlerden Alınan Gümrük Vergisi (Oranı)	46
7.2. Harbîlerden Alınan Gümrük Vergisi (Oranı)	48
8. İSLÂM TOPLUMLARINDA GÜMRÜK VERGİSİ	49
8.1. Selçuklular Döneminde Gümrük Vergisi	49
8.1.1. Selçuklular Döneminde Gümrük Gelirleri	50
8.1.2. Selçuklular Döneminde Vergi Ödenmesinin Usulü ve Memurları	50
8.2. Osmanlı Döneminde Gümrük Vergisi	51
8.2.1. Osmanlı Döneminde Gümrük Vergilerinin Genel Özellikleri	55
8.2.2. Osmanlı Döneminde Dâhili Gümrükler ve Vergi Oranları.....	56
8.2.2.1. Amediye	58
8.2.2.2. Reftiye	59
8.2.2.3. Masdariyye	59
8.2.2.4. Mûrûriye	59
8.2.3. Osmanlı Döneminde Hâricî Gümrükler ve Vergi Oranları.....	59
SONUÇ.....	61
KAYNAKÇA	64
ÖZGEÇMİŞ.....	71

KISALTMALAR

a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AİBÜ.	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
AÜ.	: Ankara Üniversitesi
b.	: İbn
C.	: Cilt
c.c.	: Celi celal ahu
Çev.	: Çevren
D.E.Ü.İ.İ.B.F.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
I.T.I.A.	: İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi
KSÜ.	: Kahramanmaraş Sütçü Üniversitesi
M.	: Miladi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşir Eden
Ö.	: Ölüm Tarihi
Ö.H.	: Ölüm Hicri
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.A.S.	: Sallallahu aleyhi vesellem
SBF.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
ss.	: Sayfa arası
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
THİTM.	: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası,
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vs	: ve saire

ÖNSÖZ

Bu çalışmada; İslam hukukunda dış ticaret ve vergi uygulamaları, bu uygulamaların dönemlere bağlı olarak değişimi, alınan vergilerin çeşitliliği, dönemlere göre isimlendirilmesi ve bu vergilerin Müslim ve Gayr-i Müslim halk üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Vergi, günümüzde olduğu gibi yazılı tarihin başlangıcından bu zamana kadar devletlerin en tabii gelir kaynağı olmuştur. Dış ticaret ve verginin, İslam devletlerinde merhale merhale gelişimini incelemek, günümüzde bu uygulamanın gerekliliğinin görülmesine yardımcı olmaktadır.

Çalışmaya öncelikle verginin tanımı ve tarihçesi ile başlanmıştır. Verginin tarih içinde gelişimi, uygulanışı ve İslam devletlerinde nasıl uygulandığı bu çalışmada ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmayı yaptığım süreçte benden yardımını, desteğini, hoşgörüsünü hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli danışmanım Dr.Öğr.Üyesi Ünal YERLİKAYA teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca bu süreçte bana maddi ve manevi destek olan eşim Mohammad Sharef ALLPARA ve bu çalışmada beni yalnız bırakmayan aileme, arkadaşım Amine AYDIN'a ve manevi destekleri ile yanımda olan herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Aarifa ABDUL MALEK

Isparta, 2019

GİRİŞ

Her devletin en önemli ekonomik kaynaklarından biri vergidir. Devletin tayin ettiği memurlar bu vergileri toplamakla yükümlüdür. Vatandaş, bu vergileri bizzat kendisi devletin vergi dairesine ödemektedir. Vergi alınan bir şey değil, verilen bir şeydir. Devletin her ferde koyduğu bir kanundur. Halktan tahsil edilen vergiler devletin bütçesini güçlendirmektedir. Arapça’da vergi darîbe “ضريبة” vermek anlamına gelmektedir. Bu kelimenin karşılığı darîbedir. Darîbenin Türkçe anlamı ise gümrük vergisi, vergi, karakter, mizaç ve yapı anlamındadır. Türkçe’de ise “kamu hizmetlerine harcanmak için hükûmetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı madde fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan herkesten topladığı para”¹ anlamındadır.

Bu çalışmada müslimlerden ve gayr-i müslimlerden alınan vergiler ele alınmıştır. İnsan topluluklarının ortaya çıkışından bu zamana kadar vergiye rastlanmaktadır. İslam devletinde ilk vergi, Hz. Ömer döneminde alınmaya başlanmıştır. Hz. Ömer döneminden günümüze kadar halktan sürekli vergi alınmıştır. Bütün dünyada vergiler devletin en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur.

Ticaret, sözlük olarak alım-satım ve alışveriş gibi anlamları taşımaktadır. “Tacirler, ticari şirketler ve müesseselerle ticari muamelelere ait hususi kaidelerin bütününe” ise Ticaret hukuku denmektedir.² İslâm hukuku ticaret yapmayı helal kabul etmiş ve bu durum Nisa Suresin, 29. ayetinde açıkça anlatılmaktadır.

*"Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksızlıkla değil, karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaretle yiye"*³ buyrulmaktadır. Her devletin kendine has ticaret anlayışı ve kanunları vardır. Her birey gelir ve kazanç elde etme amacı ile ticaret yapmaktadır. Dolayısıyla devletin koyduğu kanunları ticaret yapan her birey uygulamaktadır. Ticaret yapan bir insan eğer bir malı ticaret amacı ile aldıysa bundan kesin olarak vergi alınmakta, eğer ticaret maksadı ile almadıysa ise vergi alınmamaktadır. Dış ticaretten vergi alınmakta, iç ticaretten ise vergi alınmamaktadır. Ticaret kapsamında uygulanan öşür vergisi yılda bir defa, gümrük vergisi ise sınırdan her geçişte alınmaktadır.

¹ Türk Dili Kurumu, <http://sozluk.gov.tr>.

² Alkan, İsmet, “Ticaret”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, I-X, yayın İta, İstanbul, 1953, c. IX, s. 175.

³ Nisa 4/29.

Dış ticaret yapan ülkeler arasında ticaret mallarının ülkeye girişi sırasında alınan vergiye gümrük vergisi denilmektedir. Gümrük vergisinde her mal için muhtelif oranlarda vergi alınmaktadır. İslâm Devletinde kamu gelirlerinden biri de gümrük vergisidir. Müslimlerden alınan gümrük vergisinin mahiyeti ile gayr-ı müslimlerden alınan gümrük vergi sistemi tamamen birbirinden farklıdır. Dış ticaret iç ticaretten daha çok risklidir. Alıcının iflas etmesi, ülkedeki savaş, terör, doğal afet vb. gibi alıcının kendisinden kaynaklanmayan fakat ekonomik ve siyasal nedenlerden ötürü mal bedelinin ödenememesi, yabancı ülkeye satılan mal veya getirilen malların taşınması sırasında zarar görmesidir.

İslâm Hukukunda ürünlerin vergisinin nasıl alındığı dış ticaret yaparken başka bir ülkenin sınırından geçerken gümrük vergisinin nasıl tahsil edildiği ve sınırdan geçerken nasıl kontrol edileceği planlanmıştır.

Bu araştırmada titiz bir çalışma gayesi gösterilmiştir. Bu araştırmanın birinci bölümünde vergi ve verginin çeşitleri, Müslimlerden ve gayr-i müslimlerden alınan vergiler, İslâm öncesi ve İslam devletlerinde vergi üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber ve Hz. Ömer dönemlerinde vergi alınıp alınmadığını öğrenmek amaçlanmıştır. Emevîler ve Abbâsîler döneminde verginin nasıl uygulandığı incelenmiştir. Verginin nasıl uygulandığı, mezhepler çerçevesinde incelenerek ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise ticaret ve dış ticaret çeşitleri genel olarak ele alınıp, gümrük vergisi konusu üzerinde daha fazla durulmuştur. Verginin işlemleri, kontrolü, sınırdan her geçişte vergi alınıp alınmayacağı ele alınmıştır. İslam gümrük vergisinin oranları üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmayı hazırlarken en çok; Osman Eskicioğlu *İslâm Hukukunda Vergiler*, Yahya b. Âdam *Kitâbü'l –Harâç*, Salih Tuğ *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Selim A. Sddıkî, *İslâm Devletinde Malı Yapı*, Ömer Nasuh Bilmen, (ö.1971) *Hukuki İslâmiyye Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Ebû Yûsuf *Kitâbü'l –Harâç*, Muhammed Hamidullah *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Turhan Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Yeniçeri Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca bu kaynaklar dışında Arapça ve Türkçe sözlük, birçok tez ve makaleden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK VERGİ: TANIMI, TARİHÇESİ VE ÇEŞİTLERİ

1. VERGİNİN TANIMI, TEMEL ÖZELLİKLERİ VE TARİHÇESİ

1.1 Verginin Tanımı Ve Temel Özellikleri

Vergi kelimesi Türkçe’de “kamu hizmetlerine harcanmak için hükûmetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı madde fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan herkesten topladığı para”⁴ anlamında kullanılmaktadır. İngilizce’de vergi, *tax*, *tribute* ve *duty* sözcükleriyle ifade edilmektedir. Arapça’da ise vergi; *getirmek*, *göstermek* ve *vermek* anlamlarına gelen “ضريبة/darîbe” sözcüğüyle ifade edilmektedir.⁵

Modern hukuk literatüründe vergi, “Devlete zorunlu olarak yapılan ödemeleri” ifade etmektedir.⁶ Verginin tanımının eksiksiz olarak yapılması ve açıkça izah edilmesi zordur. Zira çağlara göre vergi kavramına yüklenen anlam değişmektedir.⁷

Turhan, “Vergi Teorisi ve Politikası” isimli kitabında vergiyi şöyle tanımlamaktadır: “Modern mali anlayışa göre vergi, kamu hizmetlerini yapmakla görevli devlet tarafından fertlere yüklenen ve meşruiyetini devletin egemenliğinden alan, ölçüsü ise vergilemeyi zorunlu kılan kamu hizmetlerinin hacmi ile belirlenen zorunlu ödemelerdir.”⁸

Oktar vergiyi, “Kamu hizmetlerinin finansmanını sağlamak için gereken kaynakları oluşturmak ve bazı ekonomik ve sosyal amaçları gerçekleştirmek üzere, egemen kamu otoritesi tarafından kişilerden kamu gücüne dayanılarak alınan paydır.” şeklinde tanımlamaktadır.⁹

Günümüzde vergi, devletin kamu giderlerini karşılamak üzere şahıslardan zorla aldığı ve karşılıksız olarak topladığı ekonomik değeri ifade etmektedir. Vergi devletin

⁴ Türk Dili Kurumu, <http://sozluk.gov.tr>.

⁵ Serdar, Mutçalı, *el-Muğcem el-Arabî el-Hadis*, Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayın, İstanbul, 1995, s. 503.

⁶ Oktar, Ateş, *Vergi Hukuku*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 1.

⁷ Oktar, 2011, s. 1.

⁸ Turhan, Salih, *Vergi Teorisi Ve Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 19.

⁹ Oktar, 2011, s. 4.

mali gücünü meydana getiren esas kaynak, şahısların da esas vatandaşlık görevidir.¹⁰ Bu bakımdan vergi; hukuk, iktisat ve maliye ile beraber siyaset ve kamu yönetiminin de ana mevzularından birini teşkil etmektedir.¹¹

Hız. Peygamber ve Hız. Ebu Bekir döneminde İslâm devletinin gelir kaynağı zekât, ganimet ve cizye gibi adlarla ifade edilmiştir. Sonradan bunların yanı sıra haraç ve öşür kelimelerinin ilave edildiğı belirtilmiştir. Günümüz Arapçasında vergi daha çok darîbe “ضريبة” kelimesi ile ifade edilmiştir.¹² Darîbe sözlük anlamı olarak gümrük vergisi, vergi, karakter, mizaç ve yapı anlamına gelmektedir.¹³

İslâm Coğrafyasının genişlemesiyle birlikte vergi mevzusunda da zengin bir terminoloji ortaya çıkmıştır. Hanefî kaynaklarında vergi sözcüğünün yerine daha çok meks, darîbe, vazîfe, naibe; Hanbelî kaynaklarında külef-i sultâniyye; Osmanlılar ’da ise, tekâlif, resm (rüsûm), avârız, bâc sözcükleri kullanılmaktadır. Vergi koymak “tavzîf, farz, darb”; vergi toplamak “cibâyet”; vergi vermek ise “ihrâc, i’tâ, îtâ” gibi kelimelerle ifade edilmektedir.¹⁴

Verginin temel özellikleri ifade edilecek olursa;

- “Vergi geneldir ve vergiyi doğuran olay üzerinde gerçekleşen herkes vergi ödemekle yükümlüdür.
- Vergi kamu giderlerini karşılamaya hizmet eder ve hangi giderler için kullanılacağı önceden belirlenmiş değildir.
- Vergi karşılıksızdır ve kişiler ödedikleri vergi nedeniyle kendilerine bir edimde bulunulmasını talep edemezler.
- Vergi cebri bir kamu geliridir.
- Vergi önceden saptanmış olan belirli kurallara göre alınmaktadır.”¹⁵

Fertlerin vergi ödemekle yükümlü olmalarının nedeni, siyasi olarak teşkilatlanmış bir topluma mensup olmaları veya böyle bir toplumun içinde yaşamalarıdır.¹⁶

¹⁰ Kenanoğlu, M. Macit, “Vergi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, c. XLIII, s. 52.

¹¹ Kenanoğlu, “Vergi”, DİA, XLIII, s. 52.

¹² Bedevî, İvaz Abdüllatif, *en-Nizam-ül Mâli el-İslâmi el-Mukarin*, Ehram Matbaası, Kahire 1972, s. 6.

¹³ Serdar, 1995, s. 502.

¹⁴ Kenanoğlu, “Vergi”, DİA, XLIII, s. 52.

¹⁵ Dönmez, Belgin, “*Vergi Hukukunda Borcun İntikali*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2009, s. 87.

¹⁶ Dönmez, a.g.t., s. 87.

1.2. Verginin Tarihçesi

1.2.1. İslâm Öncesi Arap Yarımadası'nda Vergi

İslâmiyet ortaya çıkmadan asırlar önce Arap yarımadası vergiyi yakından tanıyordu. Verginin asırlar önce devlet, şehir-devlet ve kabile organizmalarında muhtelif şekillerde var olduğu bilinmektedir. İslâm'dan önceki Arap yarımadasında devletler, çoğunlukla dini devletlerdir. Devlet başkanları aynı zamanda en yüksek dini otorite olup, halk ile tanrılar arasında vasıta konumundadır. Bu bakımdan Arap yarımadasında İslâm'dan önceki devletlerde vergiler konusu daha çok dini mahiyet kesp etmiştir.¹⁷

İbadethanelerde din adamlarının muhtelif şekillerde topladıkları ve halkın ilahlara yaklaşma amacı ile verdiği takdimler ister ayni ister nakdi olsun, bu nevi vergilerden sayılır. Bu şekilde ilahlara sunulmak üzere toplanılan eşyaların çeşitleri altın, gümüş (mamul eşya veya heykel olarak) canlı hayvan (at, boğa), zirai mahsuller vb. olmak üzere çok türdür.¹⁸

Kabilelerde özellikle örf ve âdet kuralları kanun olarak yürürlükte olup her birey bu kurallara uymak zorundaydı.¹⁹

Yarı demokratik bir yapıya sahip kabile sisteminde bazı dini vergiler yürürlükte olmuştur. Toprak sahipleri, arazilerinden elde ettikleri mahsulün muayyen bir parçasını topraksız muhtaçlara devretmişlerdir. Bu toprak sahiplerinin bir kısmı toprak mahsulünü veya beslenen sürülerden bir kısım hayvanı Allah'a ve putlara tahsis etmişlerdir.²⁰

Bu şekil dini vergi izleri muvacehesinde kabilelerin kendi bölgelerinde periyodik panayırılar düzenlediği ve bunların işleyişini üzerine aldığı bilinmektedir. Bu pazarlara yarımada'daki tüccarların ve hatta bunun dışındaki topluluklara ait (Bizanslı, İranlı, Habeşî) tüccarların mal getirdiği ve bu ticari mallardan 1/10(onda bir) oranında vergi alındığı sabittir.²¹

¹⁷ Eskicioğlu, Osman, *Çağdaş Vergi Anlayışının İslâm Hukuku Açısından Eleştirisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir, 2007, s. 202-203; Tuğ Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara Üniversitesi Basım evi, Ankara, 1963, s. 9.

¹⁸ Eskicioğlu, 2007, s. 202-203.

¹⁹ Tuğ, 1963, s. 10-11.

²⁰ Eskicioğlu, 2007, s. 204.

²¹ Eskicioğlu, 2007, s. 204.

Mekke; tarihi öneme sahip olması, Arap dilinin en güzel örneklerinin müsabaka meydanı olması, güney ve kuzey ticari kervan yollarının en meşhuru olması ve diğer dikkate değer birtakım hususiyetlere sahip olması yönüyle ön plana çıkmış bir şehirdir. Bütün bu özellikleri sebebiyle Mekke devletinde vergi inkişaf periyodu geçirmiştir.²²

Mekke şehir devletini oluşturan Curhum ve Qatura klanları şehre ortaklaşa hâkim olmuşlardır. Onların hâkimiyeti sırasında birinci şehir olan Curhum, Malat kısmında oturur ve Kuzeyinden gelen kervanlardan onda bir oranında gümrük vergisi toplardı. Qatura klanı ise Masfala bölgesinde yerleşmiş olup güneyden gelen kervanlardan aynı vergiyi tahsil ederdi. Bazı vergiler sonradan zuhur eden birçok hukuki durum sonucunda tam manası ile aynı mahiyette kalmamış ve İslâm hukuku içinde yeni bir anlayışa bürünerek devam etmiştir.²³

“Her sene hac münasebetiyle yarımadanın her tarafından gelen hacılara ziyafet vermek ve fakir hacıların dönüş masraflarını karşılamak gayesiyle Mekke sakinlerine “rifada” adında aynı mükellefiyet vaz edilmiş bulunuyordu. Bu nevi vergiler dışında beledi mahiyette bazı vergiler de vardı. Bunlar doğrudan doğruya dini mahiyette idiler.”²⁴

Kâbe’yi ziyarete gelen yerli ve yabancı hacılar kendi zenginlikleri ile uygun bazı eşyaları Kâbe’ye verirlerdi. Bunlar özel bir kuyunun içinde özel muhafızlar vasıtasıyla saklanır ve biriktirilirdi. “Bu hediyeler (adaklar) yanında ganimetten alınan bir miktar hisse, düşmandan alınan silahlar, turfanda mahsuller de beledi gelirleri arasında idi.” Mekke devleti toplanan bu malları şehri tehdit eden tehlikelere karşı kullanma hakkına sahipti.²⁵

“Bundan başka gerek Zemzem kuyusu memurlarına ve gerekse putperest Mekke’de fal oklarını idare edenlere verilen ve hac elbisesi için gelen hacılardan alınan ücretler de beledî (belediye) vergiler arasında sayılabilir.” İslâm’da devletin ganimetten aldığı 1/5 hisseye değişik bir mahiyette İslâm’dan önce rastlanmaktadır. “Savaşlarda her savaşan asker hissesini kendi eliyle alır ve ganimetten elde ettiği bu paranın dörtte birini (mirba) İslâm’dakinden farklı olarak ordu kumandanının şahsına verirdi.”²⁶

²² Tuğ, 1963, s. 11.

²³ Eskicioğlu, 2007, s. 204.

²⁴ Eskicioğlu, 2007, s. 205.

²⁵ Eskicioğlu, 2007, s. 205.

²⁶ Eskicioğlu, 2007, s. 205.

1.2.2. İslâm Toplumunda Vergi

1.2.2.1. Hz. Peygamber Ve Hz. Ömer Döneminde Vergi

Hz. Peygamber döneminde devletin geliri zekât, ganimet ve cizye olarak adlandırılmaktaydı. Daha sonra bunlara *haraç* ve *öşür* de eklenmiştir²⁷

Genel olarak mali mükellefiyetlere değinirsek Hz. Muhammed (sav) miladi takvime göre 622 tarihinde Medine'ye hicret ederek orada bir devlet kurmuş ve bu devlet için yazılı anayasa hazırlamıştır.²⁸

Medine'deki yazılı anayasa ile birlikte maddi bir müeyyideye yani bir devlet gücüne sahip kurumsal bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde söz konusu olan mali mükellefiyetler artık bir devlet vergisi olarak hükme geçmiştir.²⁹

Devlet hizmet ve gayelerini yerine getirmek için vergilerin düzgün toplanmasını gerekli bulmaktadır. Bu sebeple devletin maliye teşkilatını zamanında gecikmeden kurması önemli adımlardan sayılmaktadır. Hz. Peygamber'in vergiye önem vermesi onun Medine yakınında Küba köyünde ilk Cuma hutbesinde ortaya çıkmıştır. "*Yarım hurma ile olsa ateşten korunmayı*" önererek halkı mali mükellefiyetleri yerine getirmeye davet etmiştir. Artık Medine, anayasası olan bir şehir devletidir. Bu devlet bazı harcamaları karşılamak için zorunlu ödemeler de getirmiştir.³⁰

Hz. Peygamber, Necranlı Hristiyanlarla yaptığı anlaşmada, "onlardan onda bir alınmayacaktır"³¹ demiştir. Anlaşılacağı üzere zimmîlerden de bu verginin alınmadığını açıkça belirtmiştir.

"Bir gün bir askerî sefer (=seriyye) esnasında Medine'den uzakta bulunduğu bir sırada, birliğe ait yiyecekler tamamen tükendi. Hz. Peygamber (S.A.S.) kendisine azık olarak birşey: bir parça ekmek, birkaç hurma vs. bulunan herkesin bunları getirmesini emretti. Bu emri istinâsız herkes yerine getirdi. Sonra Hz. Peygamber (S.A.S.) bu yiyecekleri eşit surette herkes arasında dağıttı. Dikkati çekelim ki vergiler, Devlet başkanına lüks bir hayat temin etmek gayesine sarf ve tahsis edilmemiş olup bütün

²⁷ Bedevî, 1972, s. 6.

²⁸ Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti Ve Müesseseleri Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vâkıfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 447.

²⁹ Yeniçeri, Celal, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, Çağaloğlu, İstanbul, 1984, s. 29.

³⁰ Yeniçeri, 1984, s. 29.

³¹ Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellâm, *Kitâbü'l- Emvâl*, (nşr. M. Halil Herrâs), Kahire 1389- 1969, s. 273.

memleket sâkinlerinin ihtiyaçları için harcanmıştır. Başkan sadece alelâde bir insanın masraflarına müsavî bir maaş alıyordu.”³²

Hız. Peygamber döneminde asgari bir miktarının muafiyete tabi tutulduğu ve bir emek harcamak suretiyle sağlanan su (örneğin kuyu suyu) ile sulanan ve çok emek harcamadan elde edilen su (örneğin yağmur suyu, yeraltı suyu gibi) ile sulanan topraklara dair zirai vergiler mevcuttu. Eğer emek sarf edilmiyorsa onda bir (öşür) oranında, diğer türlü ise yirmide bir (nısf’ul öşür) oranında vergi tedarik ediliyordu.³³

“Büyük çapta aracılık yapılan muayyen bir bölgede, aracılıktan öşür talep edildi. Altın ve gümüş tasarrufları üzerine %2,5 (yani kırkda bir) vergi vazedildi. Yemen havalisinde mevcut ve Benû Suleym’e ait madenlere salınan vergilere işaret edilmektedir. Define bulunması hallerinde bunun %20 (yani 1/5’i =hums)’si hükûmete teslim edilmesi icab ediyordu. Açık arazideki otlak hayvanlarından sadece deve, büyük baş ve küçükbaş hayvan sürüleri üzerine vergiler vazedildi. At bu vergiden muaf tutulmuştur. Ticaret, altın ve gümüş tasarrufları gibi telâkkî edilmiş ve her sene %2,5 (kırkta bir) vergiye tabi tutulmuştur. Kaynaklara beyan edildiğine göre yabancılar, malın cinsine göre değişmek üzere %5 ilâ %10 arasında bir gümrük vergisi ödüyorlardı.”³⁴

Hız. Peygamber’in vefatından hemen sonra beytülmale gelen mallar üç kısma ayrılmıştır. Bunlar fey, ganimet ve zekâttır. Fey zimmîlerden sulh antlaşması ile toplanan mallardır.³⁵

“Feyin ganimetten farkı, elde edilme tarzıyla ilgilidir. Ganimet, savaş yoluyla gayri Müslimlerden alınan mallar olup vergi tanımı içinde yer almaz; fey ise gayri Müslimlerden barış yoluyla alınan menkul mallar olup bunların çoğu vergi kapsamındadır.”³⁶

Hız. Peygamber’den sonra ve Hız. Ömer’in hilafeti esnasında vergi mevzusunda fetihler sonucunda en mühim gelişmelerden biri zekât konusunda olmuştur. Bu gelişme zekât vermeyen kabilelerle savaşılmaya karar verilmesidir. Diğer bir gelişme ise, Hız. Ebu Bekir döneminde haraç arazisinin kullanılmasının yaygınlaşmasıdır. Bir başka önemli gelişme ise, malî işleri yönetmek için divan teşkilâtının kurulmuş olmasıdır.

³² Hamidullah, Muhammed, *İslâm peygamberi*, Çev: Said M. Mutlu- Salih Tuğ, I-V, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1966, c. II, s. 219.

³³ Hamidullah, 1966, s. 218.

³⁴ Hamidullah, 1966, s. 218.

³⁵ Fayda, Mustafa, *Hız. Ömer Ve Ticaret Malları Veya Üşür*, Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1981, c. XXV, s. 169-170.

³⁶ Kenanoğlu, “Vergi”, *DİA*, XLIII, s. 55.

Zekât vergisi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde devlet memurları vasıtasıyla tahsil edilmiştir. Hz. Osman döneminde ikili bir ayrıma gidilmiştir. Mükellefin beyanı ile belirlenen bâtinî malların zekâtı, bizzat mükellefin kendisi tarafından müstahak olanlara dağıtılmıştır. Zâhirî malların zekâtının ise, devlet memurları eliyle toplanmasına karar verilmiştir. Bu kural sonraki dönmedeki uygulamaları da etkilemiştir.³⁷

“Bu dönemde bazı uygulamalarda farklı bir terminoloji kullanılmışsa da tahsil edilen verginin niteliğinde değişiklik söz konusu değildir. Meselâ Hz. Ömer zamanında Benî Tağlib kabilesinden sadaka adıyla alınan vergi esasen cizyedir ve sırf bu kabilenin cizye ismine itirazından dolayı sadaka adıyla ve iki kat olarak alınmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti’nde cizyenin kaldırılıp yerine *bedel-i askerî* adıyla aynı verginin konulması ile de mukayese edilebilir. Resûl-i Ekrem ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi malî siyaseti devletin gelir kaynaklarının sınırlı tutulması, harcamaların âdil bir şekilde ve bütün toplumu içine alacak biçimde yapılması, vergi tahsilâtında kolaylıklar sağlanması gibi özellikler taşır.”³⁸

1.2.2.2. Emevîler ve Abbâsîler Döneminde Vergi

Emevîler döneminde devletin gelir kaynağı *zekât*, *fey* ve *humus ‘ül-ganâim*den ibarettir. Devlet bu gelir kaynaklarını muhafaza etmiş ve bazen vergi kaynakları ihdas edip gelir kaynaklarını artırmayı amaçlamıştır. Emevî devletinin politikası, vergi gelir kaynaklarının muhafaza edilmesi ve vergi tahsilinde titizlik gösterilmesi biçimindedir.³⁹

Emevî Devleti’nin pek çok yerde vergi toplayıcısı olarak tayin ettiği kumandanlar, raiyetindeki askerlerin masraflarına karşılık olarak vergi tahsil ettikleri topraklarda ikta sahibi olmuşlardır. Emevîler bu dönemde mevali olarak bilinen bireyleri ağır bir biçimde vergilendirmiştir. Emevîlerin bu vergi politikası daha sonra Abbasiler tarafından fırsat olarak değerlendirilmiş ve Abbasîlerin ağır vergilere maruz kalan kesimi bu ağır vergilerden kurtarma vaadi Horasanlıları Emevîlere karşı isyana teşvik etmiştir. Abbâsîler döneminde temel gelirler zekât, haraç, öşür, cizye, ganimet, fey ve bazı örfî vergilerdir. Bu dönemde bir ara⁴⁰ meks⁴¹ uygulaması yaygınlaşmış ve

³⁷ Fayda, 1981, XXV, s. 169-170.

³⁸ Kenanoğlu, “Vergi”, DİA, XLIII, s. 55.

³⁹ Sâlih, M. Emîn, *en-Nüzumü’l-İktisâdiyye fî Mısır ve Şam fî Sadri’l-İslâm*, Kahire, 1971, s. 83, 87, 97.

⁴⁰ Kenanoğlu, “Vergi”, DİA, XLIII, s. 55.

fakat insanları ağır vergi yükünden kurtarmak için sonra ortadan kaldırılmıştır Abbâsîler, Sevâd arazisinde başlangıçta haraç-ı muvazzaf kuralını uygulamışlardır.⁴²

Abbâsî döneminde araziler birkaç kere tahrir edilmektedir. Abbâsî muhasebe kayıtlarında haraç kelimesinin bir mıntıkanın toplam vergilerini ifade etmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Sâsânîlerin dönemindeki malî sistem, Emevîler döneminde ve Abbâsî döneminin ilk başlarında kullanılmıştır. Ekili arazilerin miktarına bakarak vergi miktarı tayin edilmiştir. Vergiler taksit yapılarak tahsil edilmiştir. Haraç'ın tahsilinde âmil tayini veya iltizam sistemi uygulanmıştır. Bu uygulama Emevîler döneminde başlayarak Abbâsîler döneminde de devam etmiştir. Bu iltizam sisteminin Abbâsî döneminde geniş bir şekilde uygulandığı görülmektedir.⁴³

“Abbâsîler devrinde tamamıyla sistemli bir şekle sokulmuş olan İslâm hukuk nazariyelerine göre, şer’î tekâlif (şer’î vergiler) muayyendir; fakat, bunun haricinde bir de örfî tekâlif (yâni devletin kendi otoritesine dayanarak aldığı vergiler) vardır ki, bunlar her devirde, her devlette, hattâ her memlekette değişir. Bu sebeple, İslâm devletleri hiçbir zaman kendilerine tâbi memleketlerde umûmî bir vergi sistemi te’sis edememişler, mahallî âdetlere; an’anelere göre her yerden ayrı vergiler almışlardır.”⁴⁴

1.2.3. Diğer Toplumlarda Vergi

Milattan evvel Mısır, Yunan ve Roma gibi medeniyetlerde söz konusu olan vergi, milattan sonraki asırlarda bilhassa Roma’da mühim bir yer tutmaktadır. Roma’daki vergilerin özelliği bunların zorunlu bir niteliğe sahip olmasıdır.⁴⁵

Malikâne gelirleri, savaş ganimetleri, tekel gelirleri ve kendisine bağladığı halklardan alınan harçlar başta olmak üzere, Roma imparatorluğu bir kısmı mal biçiminde, bir kısmı para biçiminde olmak üzere alınan vergilerden mühim gelirler elde etmiştir. Orta çağda vergiler asli gelir kaynağı olmaktan çıkıp hususî bir gelir kaynağına

⁴¹ Meks: İç ve dış gümrük resmi ve aşırı vergi anlamına gelmektedir. Meks’in iki anlamı vardır. Biri meks’in geniş anlamıyla “hesap veya kesenek, kesinti, vergi ve resim anlamına gelmektedir. İkincisi dar anlamıyla bir ülkedeki mahallî idarelerin kendi bölgelerine giren ticaret eşyalarından rıhtımlar, sınır gümrükleri, şehir kapıları, köprü başları, derbendler ve pazarlarda aldıkları dahili resimlerini ifade etmektedir. Kallek, Cengiz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, c. XXVIII, s. 583.

⁴² Kenanoğlu, “Vergi”, DİA, XLIII, s. 55.

⁴³ Kenanoğlu, “Vergi”, DİA, XLIII, s. 55.

⁴⁴ W. Barthold, *İslâm medeniyeti Tarihi*, Çev: Fuad Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 166.

⁴⁵ Dönmez, a.g.t., s. 80.

dönüşmüş ve yerini malikâne (emlak) gelirlerine bırakmıştır.⁴⁶ İlkçağ Roma İmparatorluğu'nda zorunlu bir yükümlülük olan vergi, Ortaçağ'da zorunlu olmayan ihtiyari bir ödemeye dönüşmüştür.⁴⁷

En iyi ve en güzel vergi sistemine sahip olan devlet Roma İmparatorluğu'dur. Yunan'daki uygulamalardan daha kapsamlı ve mütekamil vergiler Roma Hukuku'nda hayatiyet kazanma imkânı bulmuştur. Romalılar, İtalya arazisini fethedilen topraklardan ayırıp bunun üzerinde yaşayan insanlara mülkiyet hakkı tanıyıp arazi vergisinden muaf tutmuştur. İkinci kısım arazideki insanlar ise, bu araziye malik olup arazi vergisini ödemişlerdir. Bu araziler devlet mülkiyetinden sayılmıştır. Roma'da, gümrük alım-satım ve baş vergileri tanınmaktadır. Roma İmparatorluğu'nda vasıtalı ve vasıtasız olmak üzere iki şekilde vergi tatbik edilmiştir. Vasıtasız vergiler şahsi vergi veya baş vergisi olmak üzere ikiye ayrılır. Benzer şekilde vasıtalı vergiler hudut ve limanlarda alınan gümrük vergileriyle şehir kapılarında alınan bir çeşit Pazar ve panayır muamele vergileridir.⁴⁸

Bizans'ta en önemli vergi arazi vergisidir. Bizans'ta baş vergisinin İslâm fütuhâtı sırasında da var olduğu görülmüştür.⁴⁹ Bizans'ta, bugünkü gelir vergisine benzeyen bir vergi vardır. Bu vergi sanat ve ticaret erbabından alınan *chrisorgyron*'dur. Bu verginin alım-satım işlemlerine uygulanma oranı onda bir oranındaydı.⁵⁰

Ticari anlaşmalardan alınan vergilerin yanında, gelen, giden eşya, insan ve hatta hayvanlardan alınan vergiler vardır.⁵¹ Bunların nisbeti %10'a kadar varabilmiştir.⁵² Dini mahiyette olan ve mabetlerde sunulan şeylerden kurban vergisi gibi bir vergi de alınmıştır. "Tamamen dini mahiyette olan ve mabedlere sunulan şeylerden %4 nisbetinde alınan kurban vergisi diyebileceğimiz bir vergi de zikre değer mahiyettedir."⁵³

⁴⁶ Dönmez, a.g.t., s. 80.

⁴⁷ Aytaç, Eker, *Kamu Maliyesi*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999, s. 125.

⁴⁸ Eskicioğlu, 2007, s. 156-157.

⁴⁹ F.Lot, *L'Impôt Foncier et la Capitation Personelle*, Paris 1928, ss. 26-40; aktaran Salih Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963, s. 5.

⁵⁰ Eskicioğlu, 2007, s. 164.

⁵¹ Tuğ, 1963, s. 5.

⁵² El-Serahsî, Şems el-E'imme Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-mebsut*, I-XXXI, Daru'l Maarife, Beyrut-Lübnan M. 1989- 1409 H, c. II, s. 199.

⁵³ Tuğ, 1963, s. 5.

2. VERGİNİN ÇEŞİTLERİ

2.1. Haraç

Haraç sözlükte “toprağın geliri” anlamına gelmektedir. Fıkıhta ise (الخراج) “toprak vergisi”,⁵⁴ “toprak sebebi ile ödenen bir çeşit vergi”⁵⁵ denilmektedir.

Diğer bir manaya göre “bir kavmin mallarından yıllık olarak muayyen miktarda çıkardıkları şeyler” olup insanların mallarından alınan vergidir. Aynı zamanda haraç köle ve cariyeye ait geliri de ifade etmektedir.⁵⁶

Talmut’ta “baş vergisi”, Pehlevîce’de “vergi” (özellikle araziden alınan vergi) Ârâmîce’de yine “vergi” anlamlarına gelmektedir. Haraç ile eş anlamlı olarak kaynaklarda zaman zaman *cizyetü'l-arz* ve *ücretü'l-arz* ifadelerinin de geçtiği görülmektedir. Fıkıh ve kamu maliyesi literatüründe haraç kelimesinin, biri genel diğeri özel olmak üzere iki anlama geldiği görülmektedir. Genel olarak haraç, vergi ya da devlet gelirlerini; özel olarak ise toprak vergisini ifade etmektedir. Harç ve haraç kelimelerini birbirinden ayıran Asmaî’ye göre harç bir defaya mahsus olarak alınan cuâle (vaad edilen ücret ve mükâfat), haraç ise devamlı gelirleri ifade etmek için kullanılır.⁵⁷ Harç şahsa, haraç toprağa delalet ettiği ifade edilmektedir.⁵⁸

Mâverdi’nin (ö. 450 1058), *el-Ahkâmmü’s-Sultâniye* adlı eserinde ise; “Haraç arazinin mülkiyeti üzerine konulan, ödenilen bir vergidir” diye tanımlanmıştır.⁵⁹

Haraç Osmanlı Devleti’nde Müslüman olmayanların devlete ödemekle yükümlü oldukları vergidir.⁶⁰ “İslâm devletinde ilk haraç vergisi, mülk olmayan haraç arazisi esasları Sevâd’a uygulanmıştır.”⁶¹

Haracın fıkıhtaki yönüne bakılacak olursa; “Haraçın miktarı, tavan ve tabanı içtihatla belirlenir. Hanefîler’e göre arpa ekilen toprakların her⁶² cerîbinden⁶³ 1 kafiz

⁵⁴ <http://www.isimsizsevda.com/harac-nedir-harac-vergisi-nedir.html> (30.04.2014).

⁵⁵ Türcan, Talip (ed.), *İslam Hukuku El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012, s. 352.

⁵⁶ İbn Manzur, Cemâleddin Ebü'l- Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l- Arab.*, I-XV, Darı Sadır, Beyrut-Lübnan, 1990/1410, c. II, s. 252.

⁵⁷ Kallek, Cengiz, “Harâç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, c. XVI, s. 71.

⁵⁸ Mâverdi, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Basrî, *el-Ahkâmmü’s-Sultâniye ve ’l-Velayetü ’d- dîniyye*, Kahire, 1393/1973, s. 146.

⁵⁹ Mâverdi, 1393/1973, s. 146.

⁶⁰ Türk Dil Kurumu, sözlük.gov.tr.

⁶¹ Şafak, Ali, *İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikatı: İlk Devirler*, Türdav, İstanbul, 1977, s. 109.

⁶² Kallek, “Harac”, DİA, XVI, s. 73

⁶³ Cerîb, dönüm anlamına gelmektedir.

aynî ve 1 dirhem nakdî, buğdayınkinden ise 2 kafız ve 2 dirhem vergi alınır. Her cerîb sebzelik ve kamışlıktan 5, bağ ve hurmalıktan 10'ar dirhem tahsil edilirken safran, pamuk benzeri Hz. Ömer'in uygulamasında örneği olmayan şeylerin devşirildiği arazilerle toprağa ekilen seyrek ağaçlı meyveliklerden gücü nispetinde alınır ki azamisi ürünün yarısıdır. Sevad'daki bazı buğday tarlalarının cerîbinden 1 kafız aynî ve 1 dirhem, Sevad'daki bazı bölgelerde buğdayın cerîbinden 5 kafız ve artı 5 dirhem ve sebzelik yahut bağların cerîbinden 10 kafız ve artı 10 dirhem tahsil ettiği bilinmektedir.”⁶⁴

İmâm Mâlik'e göre, “haracın oranı devlet başkanı tarafından ürünün cinsiyle de bağlantılı olarak toprağın gücü nispetinde belirlenir. Delili Hz. Ömer'in, Sevâd'ın ölçümü ve vergi tarhı için görevlendirdiği Osman b. Huneyf ve Huzeyfe b. Yeman'ı takdir ettikleri haraç miktarıyla ilgili olarak sorguladığında toprağın gücünü aşan vergiler yüklemeliklerini öğrenince rahatlamasıdır. Şâfiîler'e göre Hz. Ömer'in ölçüm memuru ve vergi tahsildarı Osman b. Huneyf'in koyduğu arpanın cerîbine 2, buğdayınkine 4, şeker kamışınınkine 6, bağ ve hurmalığının 8 ya da 10 ve zeytinliğinkine 12 dirhem yıllık haraç miktarları esastır.”⁶⁵

Hanbelîler ise, “arpa ve buğdayın cerîbinden 1 dirhem ve 1 kafız, hurmalığının 8, bağının 10, zeytinliğinin 12 ve sebzeliğinin 6 dirhem haraç alınacağı görüşündedirler. Onların delili de Osman b. Huneyf'in koyduğu ölçüdür. Ancak her mezhep farklı rivayetleri esas almıştır.”⁶⁶

2.1.1. Orantılı Haraç

Orantılı haraç İslam hukukçularına göre arazilerin ürünlerinden yerin tahammülüne göre alınacak bir vergidir. Bu vergi topraktan elde edilen ürüne dayanır, bir yıl içerisinde topraktan ürün kaldırma işi tekrar ettikçe haraç da tekrar eder. Kaldırılan ürünün sel götürüp de elde edilemediği durumda, bu vergi de düşer.⁶⁷

Orantılı Haraç 1/2, 1/3, 1/4 gibi toprak ürününün bir oranını yani bir kısmını ifade etmektedir. Haraçın toprak üzerine konulan bir yükümlülük oluşu çok önemlidir. Verginin mevzusu insan değil topraktır. Bu bakımdan toprağın ehli büyük veya küçük,

⁶⁴ Kallek, “Harac”, DİA, XVI, s. 73.

⁶⁵ Kallek, “Harac”, DİA, XVI, s. 74.

⁶⁶ Kallek, “Harac”, DİA, XVI, s. 74.

⁶⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi, “*Hukukî İslâmîyye ve İstilahtı Fıkhiyye Ve Kamusu*”, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1969, c. 1V, s. 75.

kadın veya erkek reşit veya kısıtlı, hür veya köle, Müslüman veya gayr-i müslim olmasında hiçbir fark gözetilmez. Bir toprağın Müslüman olmayan sahibinin İslâm'ı kabul etmesi veya bir Müslüman tarafından arazinin satın alınması durumunda da haraçın ödenmesi söz konusu olur.⁶⁸

2.1.2. Sabit Haraç

İslâm hukuku kitaplarında *haraç-ı muvazzaf* ismi verilen sabit haraşı Ömer Nasuhi Bilmen eserinde şöyle tarif etmektedir: “Haraç-ı muvazzaf, arazi üzerine her dönem başına senevî maktuan muayyen bir miktar meblağ olarak alınacak bir vergidir. Buna haraç-ı vazife adı da verilir. Bu vergi zimmete taalluk eder ve araziden yalnız bilfiil intifa edilmekle değil, intifa temekkün ile de tahakkuk eder. Binaenaleyh böyle bir araziye sahibi kasden muattal bırakacak olsa haraşını yine vermekle muvazzaf bulunur.”⁶⁹

Bu haraş türüne göre devlet başkanı ekim yapılabilen arazilerin alanı ve mahsulün cinsi dikkate alınarak kesin olarak belirlenmiş bir vergi koyar. Sene içinde birden ziyade mahsul toplanması durumunda ayrı bir vergi alınmaz. Bu çiftçiyi ekime zorlayarak devlet gelirlerinin azalmasını önlemeye yönelik bir kaidedir. Ancak hasadın hiç yapılamadığı yahut ürünün yetersiz olduğu durumlarda haraş mükellefleri zor duruma düşüp topraklarını bırakıp kaçma durumunda kalırlar ve ekim yapmadıkları için bu usul aksi bir sonuç doğurmaya başlamaktadır.⁷⁰

Sabit haraş hususunda Hz. Ömer Irak topraklarında uyguladığı oranlar temel alınmış ve arttırmaya yönelik bir girişimde bulunulmamıştır. Bu oranlar ifade edilecek olursa; buğday dönüm (cerib) başına yıllık 2 dirhem; arpa dönüm (cerib) başına yıllık 1 dirhem; üzüm dönüm(cerib) başına yıllık 1 dirhem; bostan, dönüm (cerib) başına yıllık 1 dirhem; pamuk dönüm(cerib) başına yıllık 5 dirhem; hardal dönüm(cerib) başına yıllık 8 dirhem ve sebzeler dönüm(cerib) başına yıllık 3 dirhem. Hz. Ömer'in koyduğu bu nispetler harcında, haraş aynı zamanda vergi taşıyabilme kapasitesi üzerinden alınır.⁷¹

⁶⁸ Sıddiki, A. Selim, *İslâm Devletinde Mali Yapı*, Çev: Rasim Özdenören, Fikri Yayınları, İstanbul, 1980, s. 83.

⁶⁹ Bilmen, 1969, IV, s.75; Kallek, “Harâc”, DİA, XVI, s. 72.

⁷⁰ Kallek, “Harac”, DİA, XVI, s. 72.

⁷¹ Sıddiki, 1980, s. 83-84.

İslâm'daki haraç-ı muvazzaf tatbikatına yönelik görüşler ve farklı rivayetler bulunmaktadır.⁷²

Ebu Hanife Hz. Ömer zamanındaki hükme binaen haraç miktarını aŗan bir miktarın haraç olarak tahsil edilmesini diğ r Müslüman devlet başkanları için caiz g rmemiŗtir.⁷³ Ahmed b. Hanbelî'n en meŗhur görüşüne göre ise, devlet başkanı maslahat gereğ  haraç miktarlarını fazlalaŗtırabilir ve azaltabilir. İmam Mâlik ve şâfiî'ye göre ise, Hz. Ömer döneminde tespit edilen haraç miktarları değ ştirilmez.⁷⁴

2.2.  ŗ r

Sözcük anlamı olarak  ŗ r, *onda bir* demektir.⁷⁵ Bazı  limlere göre  ŗ r onda bir anlamına gelse de bu, verginin o ölçüde alınacağı anlamına gelmez.⁷⁶  ŗ r kelimesinin cemi a'ŗardır.⁷⁷  ŗ r kelimesi Türkçe 'ye Arapça'daki (    ) uŗ' dan gemiŗtir.

Terim olarak  ŗ r, toprak  r nlerinden⁷⁸ ve gümrükten geçen mallardan alınan vergiyi⁷⁹ ifade etmektedir. “ticari mal veya parayı baŗka ülkelere götüren kimselerden alınan ondalık oranlara bağlı d ŗ ticaret vergisine “Uŗ r” denilmektedir.”⁸⁰  ŗ r, Hz. Peygamber'in hadisinde “Göğün ve ırmakların suladığında onda bir 1/10  ŗ r vardır. Kovayla sulananda (1/20) nısfu'l-uŗ vardır.”⁸¹ şeklinde geçmektedir.  ŗ r, hadiste geçen uŗ kelimesinden doėmuŗtur ve toprak mahsullerinden alınan zekâta isim olmuŗtur.⁸²

⁷² Erkal, Mehmet, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İsam Yayınları, İstanbul, 2009, s. 223.

⁷³ Mevsil , Eb 'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahm d, *el-İhtiy r li- ta'l li'l-Muhtâr*, (nŗr. Mahm d Eb  Dakika), I-V, Kahire, 1370/1951, c. IV, s.144.

⁷⁴ İbn Receb, Eb 'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *el-İstihrâc li-ahkâmi'l- har c*, (nŗr. Seyyid Abdullah es-Sidd k), Kahire, 1352/1934, s. 67-68.

⁷⁵ Bilmen, 1969, IV, s. 75.

⁷⁶ Yeniçeri, 1984, s. 177.

⁷⁷ Sud , Süleyman, *Osmanlı Vergi Düzeni*, “*Defter-i Muktesid*”, I-II, Mahmud Bey Matba'ası, Isparta, 1996, c. I, s. 39.

⁷⁸ Erkal, Mehmet, “*Toprak Mahsullerinin zek tu:  ŗ r*”, İslâm Hukuku Araŗtırmaları Dergisi, 2007, S. 10, s. 9.

⁷⁹ Yeniçeri, 1984, s. 178.

⁸⁰ Türcan, 2012, s. 353.

⁸¹ Hamidullah, Muhammed, *El-Ves  ku's-Siy siyyeli'l-ahdi'nnebev  ve'l-hilâfeti'r-r ŗide*, Dar'un Nefais, Beyrut, M 1987-1407 H, s. 217.

⁸² Erkal, 2007, s. 9.

İbrahim Canan *Kütüb-i Sitte* adlı eserinde öşürü şöyle açıklamaktadır;

“Öşür kelimesi Arapçada onda bir demektir. Bunun cemi uşûr gelir. Bazıları aşûr diye de okumuştur. Öşür de, farz olan zekâtın bir parçasıdır. Ancak sebze ve meyve gibi, yıllık olarak elde edilen zirâi mahsullerden alınan zekâta isim ve âlem olmuştur.”⁸³

İslâm hukuk kitaplarında terim olarak öşür arpa, buğday, yulaf, mısır, pirinç, fındık, ceviz, fıstık, badem, zeytin, keten, keten tohumu, nohut, pamuk, susam, purçak, biber, soğan, sarımsak, kimyon, bakkal, hardal, patlıcan, fesleğen, şeker kamışı, zağferan, kudret helvası, karpuz, kavun ve hıyar gibi toprak mahsullerinden ve arının mahsulü olan baldan 1/10 nispetinde devletin mahsulden aldığı vergiye konulan isimdir.⁸⁴

Kur’ân-ı Kerîm’in bazı ayetlerinde Allâh (cc), araziden elde ettiğimiz, mahsul zamanı meyve ve mahsullerin hakkını, muhtaç olanlara verilmesini buyuruyor. Müfessirler, bu âyette temas edilen infak ve hakkın zekâtтан ibaret olduğunu ifade etmişler.⁸⁵

Arazi mahsullerinden alınan öşür bahsine gelince bu konuda Bakara sûresinin 267. ayetinde: “*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın...*” buyrulurken yerden çıkan mahsullerin vergiye tabi tutulması gerektiği bildirilmektedir.⁸⁶

Diğer bir âyette de ekinlere ve çeşitli meyvelere temas edildikten sonra şöyle buyrulur: “*Her biri mahsul(ürün) verdiği zaman mahsulünden yeyin. Devşirildiği ve toplandığı gün de hakkını verin. İsrâf etmeyin, çünkü O, israf edenleri sevmez.*”⁸⁷

İslâm hukukunda umumi olarak öşre esas teşkil eden bu iki âyet zikredilmektedir. Bu iki âyet öşrün meşru olduğunu göstermektedir.⁸⁸

Hız Peygamber topraktan elde edilen ürünlerin vergi miktarını bununla birlikte daha fazla emek harcayarak topraktan ürün alanların vereceği öşür miktarını şöyle ifade etmektedir:⁸⁹ “Yağmur ve nehir suyu ile havuz gibi çukurda müterakim su ile sulanarak

⁸³ Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte*, I-XVII, Akçağ Zaman Yayınevi, İstanbul, 1993, c. VI, s. 394.

⁸⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Çev: Ali Özek, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1973, s. 96.

⁸⁵ Karaman, Hayreddin, “*Toprak Mülkiyeti Ve Öşür*”, Diyanet İlmi Dergisi, 1976, c. XV, S. 2, s. 82-83.

⁸⁶ Yeniçeri, 1984, s. 178.

⁸⁷ En'am 6/ 141.

⁸⁸ Eskicioğlu, Osman, *İslâm Hukukunda Vergiler*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1996, s. 66.

⁸⁹ Sıddiki, 1980, s. 72.

idrak eden mahsulâtı arazide tam öşür, iska ameliyesi ile yetiştirilen mahsulâtta ise nısıf öşür vardır.”⁹⁰

Bu hadisten anlaşıldığına göre emek vererek ve masraf yaparak sulanan arazilerden 1/20 oranında vergi alınırken, emeksiz, masrafsız yollarla sulanan toprakların mahsullerinden ise 1/10 oranında vergi alınmaktadır.⁹¹

İbrahim Canan *Kütüb-i Sitte* adlı eserinde yukardaki hadis hakkında şöyle bir açıklama yapmaktadır. “Sulanması için masraf yapılmayan, yâni dere, nehir, yağmur suyu gibi herhangi bir ödeme ve zahmete girmeden elde edilen su ile sulanarak kaldırılan mahsulden onda bir nispetinde zekât verileceğini; para ödeyerek, hayvan kullanarak temin edilen su ile sulanan tarla ve bahçelerden elde edilecek mahsullerden ise yirmide bir nispetinde zekât verileceğini bildiriyor.”⁹²

Toprakta biten her çeşit mahsulün vergi konusu olup olmayacağı hakkında İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefiler toprakta biten her şeyin öşür vergisine tabi olduğunu ifade etmiştir. Şâfiler ise uzun müddet saklanabilen ve esas gıda maddesi olan mahsullerin vergiye tabi tutulmasını şu üç şarta bağlamışlardır. O şartlardan ilki, mahsulün *kurutulan cinsten olması*; ikincisi, *uzun müddet saklamaya elverişli olması* ve üçüncüsü de *temel gıda maddesi olmasıdır*. Şâfiler üzüm ve hurmanın dışındaki hiçbir meyveden öşür alınmayacağını ifade etmiştir.⁹³ Sulamak için çaba göstermediği şeylerde (yağmur) öşür vermesi gerekmektedir. Sulamada çaba gösterdiği şeylerde ise nısıf’ul öşür vermesi gerekir. Bu görüş Malik, es-Servî ve eş-Şâfiî’nin görüşleridir.⁹⁴

Ziraatı yapılmayıp kendiliğinden biten bitkiler hakkında ise ihtilaf vardır. Ebu Hanife Bakara 267. ayetinde “*Yerden sizin için çıkardığımız*” ifadesini delil alarak kendiliğinden biten bitkilerin de vergiye tabi tutulmasını öngörmüştür.⁹⁵

Öşür sırf bir ürün olduğunda yükümlülük doğurur. Eğer ürün batmışsa, öşür alınmaz. Fakirlere öşür vermek, tıpkı zekât vermek gibi, bir şükran hareketidir. En

⁹⁰ Buhari, *Sahih'i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Müellif: Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Adi'l-Lâtîfiz-Zebîdî, Mütercimi: Kamil Miras, I-XII, Emel matbaacılık, Ankara, 1987, c. V, s. 113.

⁹¹ Eskicioğlu, 1996, s. 66-67.

⁹² Canan, *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte*, VI, s. 394.

⁹³ Mâverdî, 1393/1973, s. 112.

⁹⁴ İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni Ve Şerhü'l-Kebir*, I -XII, Daru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan, 1997, c. II, s. 563.

⁹⁵ Yeniçeri, 1984, s. 179.

önemlisi bu hareket fakirlerin farzlarını yerine getirmesini sağlar ve cimriliği ortadan kaldırır ve güzel cömertlik âdetini ortaya getirir.⁹⁶

Ebû Yûsuf dedi: İsmâil b. İbrâhim b. Muhacir Ziyad b. Huday'dan duyduklarını şöyle anlattı. Hz. Ömer öşürlerin toplanmasına iki kere beni memur tayin etti. Memur olarak gönderdiğinde bana bu şekilde emir etti. Hiçbir kimseyi teftiş etmememi, bana getirilen eşyadan, her 40 dirhem için Müslümanlardan 1 dirhem (1/40) zimmîlerden 2 dirhem (1/20), harbîlerden ise 4 dirhem (1/10) almamı emir etti. Benî Tâlib Hristiyanları, Arap kabilelerinden olup, ehl-i kitap olmadıkları için onların İslâm'a girmeleri niyeti ile haklarında sert davranılmasını emir ve irade buyurdular.⁹⁷

"Sait b. Yezid anlatıyor: Ömer b. Hattab zamanında Abdullah b. Utbe b. Mes'ud'la birlikte Medine çarşılarında vergi memuru olarak çalışıyordum. O zaman biz hristiyan tüccarlardan onda bir vergi alıyorduk."

İmâm Mâlik'den: İbn Şihab'a: "Ömer b. Hattab neyi ölçü alarak hristiyan tüccarlardan onda bir vergi alıyor?"

Cahiliye devrinde öyle alınırdı, Ömer (r.a.) de buna devam etti" diye cevap verdi."

Uşûr'un kelime manası pazar ve gümrük vergisi şeklindedir. Câhiliye dönemi Arapları arasında meks (çoğulu mükûs), uşûr gibi isimlerle anılan ve uygulanış tarzından gümrük vergisi (gümrük resmi) yerine de geçtiği anlaşılan ticarî mal ve pazar vergisinin Hz. Peygamber tarafından önemli bir ıslahata tâbi tutulduğu bilinmektedir. Fakat bu vergi türünün ne oranda ve kimlere uygulandığı konusu tartışılmaktadır.⁹⁸

Aşır kelimesinin mastarı olan "uşur" kelimesinin "uşr"un çoğulu olarak, sadece ticari mallardan alınan vergi için kullanıldığı görülmektedir. Özellikle bir kısım çağdaş araştırmacılar, müslümanların toprak mahsullerinin zekâtı karşılığı vermekle mükellef oldukları öşür ile, üzerinde durulan ticari mallardan alınan verginin birbirine karıştırılmaması için, aynı kelimenin çoğulu olan "uşur"u, bu vergiye has özel bir terim olarak kabul etmişlerdir. Neticede bu vergi, kaynaklarda "uşr" veya "uşur" başlığı altında, sadece ticari mallardan alınan vergiye ait bir isim olarak kullanılmıştır. Bu verginin harbîlerden onda bir, zimmîlerden yirmide bir ve müslümanlardan da zekât

⁹⁶ Sıddîki, 1980, s. 73-76.

⁹⁷ Ebû Yûsuf, 1973, s. 218-219.

⁹⁸ Kütükoğlu S. Mübahat, "Gümrük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 260-216.

miktarının aynısı, yani kırkta bir nispetinde alınması hep "uşr" terimiyle, "uşr", "nısfu'l-uşr" ve "rub'u'l-uşr" şeklinde ifade edildiği açıkça görülmektedir.⁹⁹

Eskicioğlu'nun ticaret öşrü olarak ifade ettiği uşûr yukarıda da ifade edildiği gibi ticari mallardan onda bir olarak alınan bir ticaret vergisidir. Ticari mallardan alınmasına rağmen Eskicioğlu bu verginin gümrük vergisi ile karıştırılmaması gerektiğini ifade eder. Zira bu iki vergi arasında farklılıklar olduğunu ifade etmektedir. Buna rağmen bazı İslam Hukuku araştırmacılarının bu ticaret öşrü vergisine gümrük vergisi dediklerini belirtir.¹⁰⁰ Bu vergilerin birbirine benzeyen tek tarafları vergi olmalarıdır. İslam hukukunda bugünkü manasıyla bir gümrük vergisi olmadığını ifade eder.¹⁰¹

Ticaret öşür vergisine gümrük vergi ismi verilmesi mühim neticeler meydana getirir. "Çünkü ticaret öşrü, kişilere kendi kullanacakları tüketim mallarını sınırdan geçirirken vergi verme yükümlülüğünü getirmez. Çünkü bu vergi isminden de anlaşılacağı üzere ticari bir vergidir. Onun için sadece ticari mallardan alınır. Hâlbuki gümrük vergisi, ne çeşit ve hangi tür mal olursa olsun, ister az ve isterse çok olsun vergi verme zorunluluğu getirir."¹⁰²

2.3. Cizye Vergisi

Cizye (الجزية) kelimesi *ceza* kelimesinden gelmektedir. İyi veya kötü bir şeyin karşılığı ve tazmini anlamına gelir.¹⁰³ Cizye; *kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek* manasındaki ceza mastarından türemiş bir isim olup İslâm literatüründe tebaadan olan gayr-i müslimlerin ödedikleri vergiye verilen bir isimdir. Onların, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir".¹⁰⁴

Başka bir tanım cizyeye şöyle açıklama getirmiştir. Müslüman devletin akıllı, hür, sağlıklı ve erkek gayri müslim vatandaşlardan tahsil ettiği yıllık baş vergisidir.¹⁰⁵

"Cizye, gayr-i müslimlerden İslam topraklarında askerlik hizmetinden muaf tutularak himaye edilmelerine bir karşılık olduğu içindir ki, ancak savaşabilecek

⁹⁹ İbn Menzur, "uşûr", IV, s. 570.

¹⁰⁰ Eskicioğlu, 1996, s. 122-123.

¹⁰¹ Eskicioğlu, 1995, s. 147-151.

¹⁰² Eskicioğlu, 1996, s. 123.

¹⁰³ Sıddiki, 1980, s. 110.

¹⁰⁴ Erkal, Mehmet, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, c. VIII, s. 42.

¹⁰⁵ Türcan, 2012, s. 352.

erkeklerden alınmıştır. Kaynaklarda zikredilen sahih rivayetlere göre Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken, ona her yetişkin erkekten cizye alınması talimatı vermiştir ki buradan, Peygamber (a.s.) döneminde ancak yetişkin erkeklerden cizye alınmasının öngörüldüğü sonucuna varmak mümkündür. Her ne kadar bazı rivayetlerde yetişkin kadınlardan da cizye alındığına dair bilgiler varsa da, bunlar, yapılan antlaşmaları gereğince topluca alınan vergilerden kaynaklanmış olmalıdır.”¹⁰⁶

Esas olarak Cizye karşılık(ıvaz) ve kifayet manasına gelmektedir. Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1971/1882), *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* adlı eserinde cizyeyi şöyle tarif etmektedir: “Cizye Müslüman olmayan mükellef erkeklerden yılda bir kez alınan şahsi bir vergidir ki buna “*haracürrüûs*” da denir.”¹⁰⁷ Bu da ikiye ayrılmaktadır. Birincisi anlaşma yoluyla konulan cizyedir. İkincisi ise, Müslümanların bir yeri fethettikten sonra Müslüman olmayan halkı yurtlarında vatandaş olarak bırakmaları sonucunda devlet başkanı tarafından dolaysız konulan cizyedir.¹⁰⁸

Cizye, Müslümanların zimmetine, ahde ve imanına ulaşmış ve Müslümanların aleyhinde ve lehinde birçok hukuka iştirak eden gayr-i müslimlerden alınan cüzi bir vergidir. Sahip oldukları nimet ve salahiyete bir kısım ıvez olmak üzere yeterli görüldüğünden cizye adını almıştır.¹⁰⁹

Hz. Peygamber döneminde cizye vergisi Hristiyan, Yahudi ve Mecusilere uygulanmıştır.¹¹⁰ Hz. Ömer ve Hz. Ali döneminde Mecusilerden cizye alınmıştır.

Hz. Ömer'in halifelik yaptığı dönemde Mecusilere nasıl vergi hukukunu uygulayacağını bilemediği için ashapla istişare ederek Abdurrahman b. Avf “Hz. Peygamberin ehli kitaba ne gibi muamelede bulunuyorsanız. Mecusilere de aynı muamelede bulunun” hadisini söylemesi üzerine Mecusilerden cizye vergisi almayı icap etmiştir. Yahudi ve Hristiyanlardan cizye vergisinin alınması Kur'an'la (Tevbe,29), Mecusilerden alınması ise Hz. Peygamberin sünneti ile sabit olduğu bilinmiştir. Burada Kur'an'da kitap ehli olmayanlardan cizye alınmaması anlaşılmakta ve Kuran'dan farklı olarak sahabilerin cizye alınmasına dair uygulamaları Hz. Peygamber'in sünnetine

¹⁰⁶ Güner, Osman, *Cizye Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma*, Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi, 2006,

S. 1, s. 93.

¹⁰⁷ Bilmen, 1969, IV, s. 74.

¹⁰⁸ İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiu'l Usûl*, I-XIX, Çev: Kemal Sandıkçı-Muhsin Koçak, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, c. IV, s. 261-262.

¹⁰⁹ Bilmen, 1969, IV, s. 74.

¹¹⁰ Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 124.

dayandırılmaktadır. Hz. Peygamber zamanında cizye mükelleflerinde kadın erkek farkı değil, yalnız ergin çağına ulaşma koşulu arandığı anlaşılmıştır.¹¹¹

Ebû Yûsuf'a göre, İslâm'dan dönenlerden, Yahudilerden, Hristiyanlardan, Mecusilerden, putlara ve ateşe veya taşlara tapanlardan, sâibîler ve sâmile kabilesinden cizye alınması vaciptir.¹¹²

Fakihler cizyenin alınacağı kişiler konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. İmâm Ahmed b. Hanbel (ra)'ın meşhur olan kavline göre cizye yalnız Yahudi, Hristiyan ve Mecusilerden alınır. İmâm Şafii (ra) de bu görüşü benimsemektedir. İmâm Evazi'ye göre cizye, ister puta ateşe tapsın isterse de hiçbir şeye inanmasın tüm kâfirlerden alınır. Ebu Hanife (ra) ve İmâm Mâlik'e (ra) göre ise cizye putperest Araplar hariç diğer kâfirlerin tümünden alınır.¹¹³

Kiliselere yaşayan rahipler zengin kimselerden iseler cizye alınmıştır. Malları olmayıp zenginlerin sadakaları ile ikamet eden fakirlerden olurlarsa cizye alınmaz.¹¹⁴

2.3.1. Cizyenin Çeşitleri ve Miktarı

Cizye vergisi yükümlülüğünün açığa çıkması için mükellefte bazı şartlar aranmaktadır.¹¹⁵ Cizye mükelleflerinin ehl-i kitaptan olan kimseler oldukları Tevbe sûresinin 29. ayetinde bildirilmektedir.¹¹⁶ Bu cizye yükümlülüğü için gayri müslimlerde ehli kitap olma özelliğinin arandığı anlamına gelmektedir. Ehl-i kitap Peygamberimizin tatbikatına göre Hristiyan, Yahudi ve Mecusilerdir.¹¹⁷ Müslüman olmayan mükellef erkeklerden yıldan yıla alınan bir şahsî vergidir. Cizye vergisi ikiye ayrılmaktadır.

Birincisi miktarı barış şartlarına bağlı olan ve barış yoluyla elde edilen cizyedir. İkincisi ise devlet başkanı tarafından baş vergisi olarak tayin edilen cizyedir. Bu da Müslümanların kendi güçleri ile bir dâru'l-harbi eline geçirip gayr-i müslim ahalisini

¹¹¹ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud, *Fütühu'l-büldân*, Çev: Mustafa Fayda, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 103.

¹¹² Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrâhim, *Kitâbü'l-Harac*, Daru'l-Marufa, Beyrut- Lübnan, 1302, s. 296.

¹¹³ Sâbûnî,, Muhammed Ali, *Kur'ân-ı Kerim'in Ahkâm Tefsiri*, Çev: Mazhar Taşkesenlioğlu, I-II, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1984, c. II, s. 28.

¹¹⁴ Ebû Yûsuf, 1302, s. 122.

¹¹⁵ Tuğ, 1963, s. 96.

¹¹⁶ Erkal, 2009, s. 235.

¹¹⁷ Tuğ, 1963, s. 96.

yurtlarında bırakmaları halinde söz konusu olmaktadır. Bunun miktarını devlet başkanı tayin etmektedir.¹¹⁸

Hangi kavimden cizye vergisi alınabileceği, daha doğrusu kabul edilebileceği meselesi mezheplerin yaklaşım farklılıkları çerçevesinde ele alınacaktır.

Keza Araplardan olmayan putperestlerin cizyeleri kabul edilebilir. Arap ırkına mensup olan putperestlerin cizyeleri kabul edilmez. İmâm-ı Azama göre, Arap ırkına mensup olsun veya olmasın sabîlerin cizyeleri kabul edilir. İmâmeyne göre ise, Arap ırkına mensup olanların cizyesi kabul edilmez. İmâm Mâlike göre sadece Kureyş kabilesine mensup olan müşriklerin cizyesi kabul edilmez. Bunlar gerek Mecusi veya putperest gerekse kitabi olsun müşrik ise cizyesi kabul edilmez. İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre gayri müslimlerin cizyeleri kabul edilir. Fakat putperestlerin cizyeleri kabul edilmez.¹¹⁹

Cizyenin miktarı zamana, alındığı mıntıkaya ve şahsi veya ortak (toplu) cizye oluşuna göre farklılık göstermektedir. Hz. Peygamber, Bahreyn ve Yemen milleti ile mükellef başına yılda 1 dinar veya buna denk Yemen elbisesi (meâfir), Eyle halkı ile toplu olarak yıllık 300 dinar, Cerbâ ve Ezruh milleti ile 100 dinar cizye ödemeleri koşullarıyla sulh yapmıştır.¹²⁰

Cizye ile mükellef bir kişi, yıl esnasında zengin olsa bakılır. Eğer yılın çoğunda zengin bulunursa zengin cizyesine; fakir bulunursa fakir cizyesine tabi olmaktadır. Yılın yarısına kadar fakir, diğer yarısında zengin bulunursa, kendisinden orta halli kimselerin cizye miktarı olan mislî cizye alınır.¹²¹ Hz. Peygamber döneminde belirlenen bu miktar Aynı miktarda ve şekilde Hz. Ebubekir döneminde de tahsil edilmiştir. Hz. Ömer dönemine gelindiğinde Necranlılar Yemen'den çıkarıldıkları için iki yıl muaf tutulmuşlardır. Bu iki yıl haricinde aynı miktar cizyeyi ödemeye devam etmişlerdir. Hz. Osman devrinde ise Necranlılar'ın talebi üzerine cizye miktarından 200 elbise düşürülmüştür. Ebû Ubeyd, Necranlılar'a bu indirimin nüfuslarının azalması sebebiyle yapıldığını söylemektedir. Hz. Ebû Bekir devrinde ilk cizye Hîre halkına konulmuştur.¹²²

¹¹⁸ Bilmen, 1969, IV, s. 97.

¹¹⁹ Bilmen, 1969, IV, s. 97.

¹²⁰ Erkal, "Cizye", DİA, VIII, s. 43.

¹²¹ Bilmen, 1969, IV, s. 99.

¹²² Erkal, "Cizye", DİA, VIII, s. 43-44.

İslâm hukukçularının cizye miktarlarını belirlerken, kendi mıntıkalarındaki uygulamaların tesirinde kaldıkları söylenebilir. Nitekim Hanefiler, Hz. Ömer'in Sevâd topraklarında yaşayan zimmîlere yaptığı uygulamanın tesirinde kalarak¹²³ “ganîye 48 dirhem, vasatına 24 dirhem, fakirine 12 dirhem”¹²⁴ terzi, boyacı, ayakkabıcı, saraç gibi el gücü ile çalışanlardan 12 dirhem” cizye alınacağını; alınan bu vergiler valinin eline geçtikten sonra beytü-l mala gönderilmesi gerektiğini hükme bağlamışlardır.¹²⁵

Hanbelîler de cizyede aynı miktarı benimsemektedir. Hanefî fıkıh bilginleri zenginlik ve fakirliğin tespit edilmesinde ölçüt olarak, yaşanan ev ve devrin sosyal ve ekonomik koşullarını dikkate aldıkları bir gerçektir. Malikîler Hz. Ömer'in başka bir uygulamasını kaynak alarak cizyeyi altın paranın kullanıldığı yerlerde 40 dinar gümüş paranın olduğu yerlerde ise 40 dirhem olarak belirlemişlerdir. Malikîlere göre, belirlenen bu miktar cizyenin üst sınırını oluşturur. Diğer yandan orta halli ve fakir olanlara göre de makul bir miktarın belirlenmesi mevzu bahistir.¹²⁶

Ebu Hanîfe ve İmâm Mâlik'e göre, cizye miktarları Hz. Ömer'in tespit edip kararlaştırdığı sınırları/miktarları geçemez. Yani belirlenen miktarlardan az veya çok olamaz.¹²⁷ İmâm Şâfiî'ye göre ise, cizyenin en az miktarı şer'i olarak bir dinardır. Bu bir dinardan az miktarda cizye koyulamaz. Bir dinardan daha fazla cizye konabilir. Yine İmâm Şâfiî'ye göre bir dinardan daha çok olmasının tespiti içtihadı bırakılmıştır.¹²⁸

Son olarak cizyeden muaf tutulan kişiler ifade edilecek olursa; kadınlar, çocuklar, çok yaşlılar, köleler, felçliler, işi olmayan yoksullar, deliler, eli ve ayağı olmayanlar, insanların arısına katılmayıp, münzevi yaşayan ruhbanlar.¹²⁹

2.4. Zekât

Zekât “الزكاة” kelimesi, sözlük anlamı itibari ile “النماء”(büyüme, gelişme), daha çok (artma) ve “تطهير”(temizleme) manalarına gelmektedir. Bundan dolayı bitkilerin

¹²³ Ebû Yûsuf, 1302, s. 124.

¹²⁴ Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I-IX, Fey vakfı, İstanbul, 1990, c. I, s. 168.

¹²⁵ Ebû Yûsuf, 1302, s. 124.

¹²⁶ Erkal, “Cizye”, DİA, VIII, s. 44.

¹²⁷ İbn Rüşd el-Hafid, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktasid*, I-II, (nşr. Abdülhallîm M. Abdülhallîm-Abdurrahman Hasan Mahmud), Kahire 1975, c. I, s. 436-437.

¹²⁸ Mâverî, 1393/1973, s. 144.

¹²⁹ Hindiyye, Fetâvâyî, *Ansiklopedik İslâm Fıkhi, Kitâbü's-Siyer*, Çev: Mustafa Efe, Yayına Hazırlayan: İsmail Karakaya, I-XVI, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, c. IV, s. 283.

büyümesi sonucu ekinin yetişmesi de aynı kelimeyle ifade edilmiştir. Böylece bu kelime “zekât” olarak kalıplaşmıştır.¹³⁰ Zekât kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de “تَطْهِير” (temizlemek) anlamında kullanılmaktadır.¹³¹

eş-Şâfiî, *et-Tâcu'l-Camiu-li'l-Usûl fî Ahadisi'r-Resûl* adlı eserinde İslam hukuku bakımından zekâtı şöyle tanımlamaktadır: “ Nisaba ulaşmış ve üzerinden hicri bir yıl geçmiş olan malın bir kısmını fakirlere ve zekât âyetinde zikredilen zümrelere vermektir”. Verilen malın bu parçasına da zekât denir.¹³²

Fıkıh terimi olarak zekât, Müslümanların belirli düzeyde mal varlığına sahip olarak kendiliğinden lazımî şartları ihtiva eden malın belirli nisap miktarındaki kısmını yılda bir defa Allah’ın rızası için muayyen edilmiş yerlere farz ibadet olarak ödemeleridir.¹³³

“*Namazı kılınız, zekâtı veriniz Resule itaat ediniz.*”¹³⁴ “Öyleyse namazı kılınız ve zekâtı veriniz.”¹³⁵ “*Namazı kılınız ve zekâtı veriniz ve Allaha karz-ı hasen veriniz.*”¹³⁶ “*Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır.*”¹³⁷ âyetlerinde geçen hak kelimesinin manası zekâta denk gelmektedir. Başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır: “*Altın ve gümüş yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlara hemen acıklı bir azabı müjdele.*”¹³⁸

Onların mallarından sadaka al ki bununla kendilerini (günahlarından) temizlemiş, bununla onları(n hasenatını) bereketlendirmiş (Kendilerini muhlisler mertebesine yükseltmiş) olasın.”¹³⁹

Hanefî fıkıhçısı Kâsânî, (ö. 587/1191) âyette “*Sizin için mallarınızın iyi olanlarından zekâtını verin.*” hadisinin delaleti ile altın ve gümüşün yığılması, hakları olanlara zekâtlarının verilmemesi ve aynı zamanda zikredilen akıbet-şiddetli azabın vaat

¹³⁰ El-Serahsî, 1989- 1409, II, s. 149.

¹³¹ Atan, Fahreddin, “*İslâm Hukukunda Zekât ve Vergiler*”, Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi], 1979, c. XVIII, S. 4, s. 228.

¹³² eş-Şâfiî, Seyyid Mansur Ali Hâsif el Hüseyinî eş-Şâfiî, *et-Tâcu'l-Camiu-li'l-Usûl fî Ahadisi'r-Resûl*, I-V, Çev: Bekir Sadık, Neşreden: Halil Eser, Eser Neşriyat Yayınları, İstanbul, 1992, c. II, s. 8.

¹³³ Türcan, 2012, s. 361.

¹³⁴ Nur 24/56.

¹³⁵ Mücadele 58 /13.

¹³⁶ Müzzemmil 73/20.

¹³⁷ Zariyat 51/19.

¹³⁸ Tövbe 9/34.

¹³⁹ İmâm Muhyiddin-i Nevevi, *Riyazü's Sâlihîn*, I-III, Çev: Ahmed Serdaroğlu, Çile Yayınları, İstanbul, H.1401-M.1981, Tövbe 9/103, s. 771.

edilmesini “kenz”le (yığma, biriktirme, gizleme) yani vacibin terk edilmesi ile olduğunu söylemektedir.”¹⁴⁰

Zekât vermek bir ibadettir ve aynı zamanda zekât İslâm’daki mali ibadetlerin simgesi durumundadır. Zekât, ibadet anlamını taşımakla beraber teknik anlamda “vergi” özelliği de taşımaktadır. Müctehid imamlar devrinden itibaren zekâtın ibadet boyutu yanında vergi boyutu da tartışılmıştır. Ebû Hanîfe’nin zekâtın ibadet boyutuna ağırlık vermesine karşılık İmâm Şâfiî, zekâtın vergi boyutuna ağırlık vermiştir. ¹⁴¹

Zekât Peygamber Efendimizin hadislerinde de geçmektedir. Zekât İslâm dininin beş esasından biridir. Hz. Muâz (Radiyallâhu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: *“Kim malının zekâtını sevap umarak verirse, ona sevap verilir. Kim de zekâtını vermezse biz zekâtı ve malın yarısını (cezal olarak, zorla) alırız. Bu, Rabbimizin kesin kararlarından biridir. Al-i Muhammed’e ondan bir hak yoktur.”*¹⁴²

Hz. Ali (radiyallâhu anh) anlatıyor: “Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: *“Sizi (ticari olmayan) atın ve kölenin zekâtından affettim. Öyle ise gümüş paralarınızın zekâtını verin. Bunun her kırk dirhemine bir dirhem vereceksiniz. Ancak yüz doksan dirheme zekât düşmez. İki yüz dirheme ulaştı mı beş dirhem verilecektir.”*¹⁴³

Hanefilere göre, çocukların akıl hastası olanların, matuhların, Müslüman olmayanların *emvâl-i bâtinîden* zekât vermeleri gerekmemektedir. Mâlikîler ve Şâfiîler’e göre, çocuklar ile akıl hastası olanların *emvâl-i bâtinîden* zekât vermeleri gerekmektedir. İmâm Ahmet’e göre, bunların dirhemlerinden, dinarlarından zekât vermeleri gerekmemektedir. Ekinlerinden ve meyvelerinden ise zekât vermeleri gerekmektedir.¹⁴⁴

Hasan Basri ile İbn-i Şübrûme’ye göre tek altın ile gümüşten zekât vermeleri gerekmez. İbrahim Nehâî’ye göre bunların hiçbir malından zekât alınmaz. Çünkü zekât bir ibadettir. Bunlar ise ibadet ile mükellef değildirler. Zahirîlere göre zekât, Müslümanların erkeklerine, kadınlarına, hürlerine, büyüklerine, çocuklarına, akıllılarına, delilerine de farzdır. İmâm-ı Azam ve İmâm Şâfiî’ye göre, kölelerin

¹⁴⁰ Kâsânî, Alaüddin Ebu Bekir b. Mesud, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, I-III, Lübnan, 1974 /1394, c. II, s. 2.

¹⁴¹ Türkan, 2012, s. 361.

¹⁴² Canan, 1993, VI, s. 362.

¹⁴³ Canan, 1993, VI, s. 373.

¹⁴⁴ Bilmen, 1969, IV, s. 109.

mallarından efendileri zekât verir. Kölelerin kazançları efendilerine aittir. Hocaya sor: İmâm Mâlike göre, kölelerin mallarından ne kendileri ne de efendileri zekât vermez.¹⁴⁵

Farz olan zekâtın ödeneceği zaman niyet şarttır. Çünkü ameller, niyetlere göredir. Fakire de zekât verilirken bunun söylenilmesi gerekmez. Zekâtın icab edilen yerlere verilmesi kesin şarttır. Bir malı ibâha yolu ile kullanmaya vermek zekât yerine geçmez. Örneğin, sofrada yemek yedirmek zekât değildir. Çeşme binasına, mescit, ölünün kefenine veya borcuna, cihada, hacca bu gibi yerlere harcanan para zekât sayılmaz.¹⁴⁶

Sâlim bin Abdullah'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber zekât tahsildarlarına vefatına kadar ortaya çıkarmadığı bir mektubu yazmıştır. Yazdığı mektubu kılıcına bağlamıştır. Hz. Ebu Bekir'in vefatına kadar o mektubu uygulamıştır. Mektubun içinde şunlar yazılmıştır:¹⁴⁷

Devede her 5'te 1 koyun, 10 da 2 koyun, 15' te 3 koyun, 20'de 4 koyun, 25-35 'e kadar bir bin mehâd, eğer 1 koyun artarsa, 45'e kadar 1 bintlebung. Eğer bir artarsa, 120'e kadar 2 hıkka. Eğer develer bundan daha fazla olursa, her 50'de 1 hıkka, her kırkta bir bintlebung vardır. Koyunda: Her 40 koyunda 1 koyun, bu 120' ye kadar böyle, eğer bir artarsa, 200 'e kadar 2 koyun, eğer 200'den fazla olursa, 300'e kadar 3 koyun, Koyunlar bundan fazla olursa her 100'de 1 koyun; 100 ulaşınca kadar bir şey yoktur. Zekâtтан kaçmak için beraber olanlar ayrılmaz. Ayrı olanlar birleştirilmez. Karışık cinsten olanları eşit olarak işlem görülmüştür. Zekât olarak yaşlı ile kusurlu olandan zekât alınmaz.¹⁴⁸

2.5. Ganimet

Çoğulu ganâim olan ganimet kelimesi sözlükte, (الغنيمة) “bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek” anlamına gelmektedir. İslam hukukunda ise, “Müslümanların savaş yoluyla gayr-i müslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal” biçiminde tanımlanmakla beraber ganimeti savaş sırasında karşı taraftan alınan menkul mallara veren veya kısmen farklı biçimde tanımlayan fıkıh bilginleri de mevcuttur.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Bilmen, 1969, IV, s. 109

¹⁴⁶ Bilmen, 1969, IV, s. 109-110.

¹⁴⁷ Hamidullah, 1987-1407, s. 202.

¹⁴⁸ Hamidullah, 1987-1407, s. 202.

¹⁴⁹ Erkal, Mehmet, “Ganimet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 352.

Terim olarak ise ganimet, Müslümanların savaş yoluyla gayri müslimlerden elde geçirdikleri esirler ve her türlü malları ifade etmektedir.¹⁵⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de ganimet kelimesi, Enfâl sûresinin ilk âyetinde geçmektedir.¹⁵¹ Bu âyet, Bedir Savaşı'ndan sonra, savaşta elde edilen malların taksiminde yaşanan sıkıntılar üzerine nâzil olmuştur.¹⁵² Bu âyette, “*Sana enfali (savaş ganimetlerini) soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve Peygamber'e aittir.*”¹⁵³ Bu âyete göre, sûrenin başında ganimetin Allâh'a ve Peygambere ait olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁴

Fıkıh bilginlerinin çoğuna göre ganimeti ele geçiren Müslümanlar bu mallar üzerinde mülkiyet hakkına sahip olurlar. Hanefiler gazilerin mülkiyet haklarına sahip olabilmesi için bu durumun İslam ülkesinde de devam etmesi gerektiğini iddia ederler. Buna göre savaş meydanında ölen savaşçıların ganimetten pay almaları söz konusu değildir ve bu kişilerin mirasçılarının bu ganimetlerden pay almaları durumu yoktur. “Aynı şekilde ganimet malları yine dârül harpte itlâf edilirse-bunlar üzerinde herhangi bir mülkiyet hakkı sabit olmadığından tazmin sorumluluğu da yoktur. Ancak bir gazi ganimet mallarının İslâm ülkesine nakledilmesinden sonra ve taksiminden önce vefat ederse Ebu Hanife'ye göre onun hissesi varislerine intikal eder. Başta Şâfiî olmak üzere bazı hukukçulara göre ise düşmanın yenildiği açık bir şekilde anlaşıldıktan sonra gazilerden biri ölürse ganimetler henüz dârül İslâm'a nakledilmemiş olsa dahi onun hissesi varislerine intikal eder.”¹⁵⁵

Hz. Peygamber ve Raşit Halifelerin gayri müslimlerden ele geçirdikleri arazilere dair uygulamaları ve bu konu hakkında fikir beyan eden sahabilerden hareket ederek İslam hukukçuları sonraki devirlerde bu toprakların statüsü ve dağıtımı ile ilgili görüşü ifade etmişlerdir. Hanefîlere göre, güç kullanarak savaşla elde edilen toprakları dilerse devlet başkanı Enfâl sûresinin 41. âyetinin hükümlerine bakarak bölüştürüp beşte birini almaktadır. “Bu durumda arazi öşür toprağı olur; dilerse Hz. Ömer'in Sevâd'da

¹⁵⁰ Çelik, Hüseyin, “Fay ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevâd Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, c. VIII, S. 15, s. 81.

¹⁵¹ İbni Rüşd, 1975, I, s. 316.

¹⁵² İbni Kesîr, Ebu'l-Fedâ İsmail b. Ömer, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Daru'l-Kutubi'l- İlmıyye, Beyrut, 2007, s. 265.

¹⁵³ Ebussuûd Efendi, Şeyhülislam, *Ebussuûd Tefsiri*, Kuran-ı Kerimin meziyetlerinin akliseline açıklanması, Çev: Ali Akin, I-XII, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2006, c. VI, s. 2409, Enfâl 1/8.

¹⁵⁴ Ebussuûd Efendi, 2006, VI, s. 2411.

¹⁵⁵ Erkal, “Ganimet”, DİA, XIII, s. 352.

uyguladığı gibi yerli halkın elinde bırakır ve karşılığında haraç vergisi yükler, bu takdirde arazi haraç toprağı olur.”¹⁵⁶

Malikilere göre ise savaşıla elde edilen topraklar fey hükümlerine bağılı olup bölüşülmemektedir. Fakat mülkiyeti devletin elinde olmak koşulu ile sahiplik hakkı şahıslara verilebilir; geliri de ihtiyaçlarına göre sarf edilmektedir. Şâfîiler ise, savaşıla elde edilen bu toprakların ganimet hükümlerine tabi olduğunu, beşte dördünün savaşıanlara verileceğini, devletin de beşte bir hissesini alacağını belirtmektedir. Onlara göre Mekke Ebû Süfyan'la yapılan sulh anlaşmasıyla fethedilmiş, Sevâd toprakları ise güç kullanarak elde edilip ve fakat savaşıa iştirak edenlerin rızası alındıktan sonra yerli halka tekrar dağıtılmıştır. Bundan dolayı fey hükmüne tabi olmaktadır.¹⁵⁷

Ganimetle elde edilen malların bölüşülmesine gelince Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerim’de ganimet yolu ile elde edilen malların nasıl bölüşülmesi gerektiğı hususunda şöyle buyurmaktadır: “şunu bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’ın, Resulünün, onun yakınlarının, yetimlerin ve yolda kalmışlarındır.”¹⁵⁸

2.6. Fey

Fey (الفی) kelimesi mastar olup, sözlükte “geri dönmek, şekil değıştirmek” anlamına gelmektedir.¹⁵⁹ İsim olarak ise “gölge, öğle vaktinden sonraki gölge” anlamlarını kapsamaktadır. Terim olarak fey, gayr-i müslimlerden alınan haraç, cizye ve ticâri mal vergisi ile bazı gelirleri kapsamaktadır. “Fey kelimesi fiil olarak Kur’ân-ı Kerim’de iki ayrı âyette üç defa (el-Bakara 2 /226; el-Hucurat 49/ 9) "geri dönmek, vazgeçmek "anlamında, üç âyette de (el-Ahzab 33/50; el-Haşr 59/6, 7) "ganimet olarak vermek" manasında geçmektedir.”¹⁶⁰

Bakara sûresinin 226. âyetinde “(Cahiliyede olduğu gibi kızıp da) kadınlarına yaklaşmamaya yemin eden (koca)lar için, dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu müddet içerisinde yeminlerine kefarete ödeyerek hanımlarına) dönerlerse, şüphesiz ki

¹⁵⁶ Erkal, “Ganimet”, DİA, XIII, s. 352.

¹⁵⁷ Erkal, “Ganimet”, DİA, XIII, s. 352.

¹⁵⁸ Ebussuûd Efendi, 2006, VI, s. 2462, Enfâl 41/8 .

¹⁵⁹ Fayda, Mustafa, “Fey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, c. XII, s. 51.

¹⁶⁰ Fayda, “Fey”, DİA, XII, s. 511.

Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.” buyrulmaktadır. Bu ayette kocanın hanımına geri dönmesi açıkça anlatılmaktadır.

*"Eğer müminlerden iki topluluk birbirleri ile savaşırlarsa, hemen aralarını düzeltin. Eğer onlarda biri, hala {Allah'ın hükümlerine boyun eğmeyip} diğerine saldırırsa, Allah'ın emrine dönünceye kadar saldıranla savaşın"*¹⁶¹

Fey kelimesi yukarıdaki iki ayette geri dönmek ve vazgeçmek anlamlarında kullanılmıştır.

Yahya b. Âdem (ö. 203/818) *Kitâbü'l-Haraç* isimli eserinde farklı rivayetlere yer vermektedir. Yahya b. Âdem'e göre ganimet savaşla elde edilen mallardır. Fey ise sulh yolu ile elde edilen mallara denilmiştir. Ganimet beşe taksim edilmiştir. Fey ise beşe taksim edilmemiştir. Çünkü sulh yolu ile elde edilen mallardır. Toprak beşe bölünmez. Çünkü ganimet değil, feydir.¹⁶²

İmâm Şâfiî'ye göre ganimet, savaş yolu ile elde edilen mallar; fey ise sulh ile alınan mallardır. İmâm Şâfiî bu tanımları Kur'ân-ı Kerim'in ganimet ve fey ayetlerinden çıkarmaktadır. Ganimet için yaptığı tanım, Ebu Yusuf'un tanımıyla benzerlik göstermektedir; ancak İmâm Şâfiî toprağı da ganimet olarak kabul etmesi yönüyle, Ebu Yusuf'tan ayrılmaktadır.¹⁶³

Âlûsî (ö.1270/1854), konuya farklı bir bakış açısından bakmıştır. Âlûsî'ye göre, savaş devam ederken düşman ülkelerden alınan mallar ganimet kapsamına girmektedir. Bunun hükmü ise Tevbe Sûresi 29. ayettir. Fey ise savaş bitip, o bölgeyi Müslümanlar aldıktan sonra gayr-i müslimlerden alınan mallardır.¹⁶⁴

Fey terim olarak İslâm hukukunda iki anlamda kullanılmaktadır. İkisi de Kur'ân-ı Kerim'den alınmıştır. Birincisi, hanımına yaklaşmayacağına yemin eden kimsenin yeminini bozup kefareti verip *hanımına geri dönmelerini* ifade etmektedir. İkincisi de düşmandan *savaş etmeden ve meşakkatsiz olarak alınan malları* ifade etmektedir.¹⁶⁵

Genelde hukukçular arasında, ele geçirilen malın taşınır olup olmamasına bakılmaksızın fey teşkil ettiği hususunda görüş birliği vardır. Savaşla ele geçirilen

¹⁶¹ Hucurât 49/9.

¹⁶² Yahya b. Âdam, *Kitâbü'l-Haraç* Çev: Osman Eskicioğlu, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1996, s. 147-149.

¹⁶³ Fayda, Mustafa, “Hz. Ömer Ve Fey”, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara Üniversitesi, Basımevi Ankara, 1982, s. 193.

¹⁶⁴ Âlusi, Şihabuddin es-Seyyid Mahmud, *Rühu'l-Meâni fî Tefsiri'l-Kur'ân'i-1-Azim ve's-Seb'i'l-Mesâni*, I-XXX, Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1993, c. IX, s. 32.

¹⁶⁵ Pasmaz, Durak, “*Kur'ân' da Fey Kavramı*”, İslâm araştırmaları, 2009, S. 12, s. 14.

taşınır malların ganimet sayılıp, ilgili hükümlere tabi olduğu hususu ise tartışmasızdır. Fikir ayrılığı savaş yoluyla ele geçirilen taşınmaz mallardadır. Hanefilerin bu konudaki görüşleri asıl olarak Hz. Ömer'in uygulamasına dayandırılır. “Buna göre savaşla alınan yerlerde ele geçen taşınmazlarda devlet başkanının bir seçim hakkı vardır; dilerse toprağı gazilere taksim eder, dilerse eski sakinlerinde bırakarak onlara Haraç yükler. Bu görüş, düşmandan savaş yoluyla ele geçirilen malları taşınır-taşınmaz esasına göre ayırmakta ve taşınmazlarda devlet başkanına geniş bir takdir hakkı tanımaktadır.”¹⁶⁶

“İmâm Malik'e göre savaş yoluyla ele geçirilen arazi esas itibariyle dağıtılmaz; bu topraklar bütün Müslümanlar için ortak bir vakıftır. Geliri ümmetin yararına sarf edilir. Ancak ümmetin menfaati taksimi gerektiriyorsa devlet başkanı bu tür toprakların taksimine de karar verebilir. İmâm Şâfiî ve ondan sonra gelen Şâfiî hukukçuları ise, düşmandan elde edilen malları sadece barış veya savaş yoluyla elde edilmesine göre bir ayrıma tabi tutarlar. Şâfiî'ye göre ganimet savaşla elde edilen, fey ise barış yoluyla ele geçendir.”¹⁶⁷

¹⁶⁶ Fayda, “Fey”, DİA, XII, s. 512.

¹⁶⁷ Fayda, “Fey”, DİA, XII, s. 512.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA TİCARET, DIŞ TİCARET VE GÜMRÜK VERGİLERİ

1. TİCARET KAVRAMI

Kazanç elde etmek amacıyla gerçekleştirilen mal mübadelesine ticaret, ticaret işini yapana ise *tâcir* denilmektedir. Tâcirin çoğulu *tüccâr*dır. Ticaret kelimesi Süryânice'den Arapça'ya ve Ârâmîce'ye geçmiştir. Bu kelimenin Süryance'deki aslı *tiggârâ* ve *tâgûrtâd*ır.¹⁶⁸

Tacirler, ticari şirketler ve kurumlarla ticari eylemlere dair hususi kuralların tümüne ticaret hukuku denir. Bir başka ifadeyle, tacirlerle ticari faaliyetleri hususi hukuk açısından inceleyip düzenleyen kuralların tümü ticaret hukukunu oluşturmaktadır.¹⁶⁹

Sanat ve ziraat gibi eski dönemlerden beri mevcut olan ticareti farklı şekillerde tanımlamak mümkün olsa da, malların elden ele geçmesi suretiyle sahibinin değişmesi ve böylece malın değer kazanması ve gereksinimlerin karşılanması şeklinde özet olarak ifade edilebilir. Ekonomik olarak ifade edilecek olursa ticaret; mübadele faaliyetlerinin ta kendisidir.¹⁷⁰

Ticaret sanayi ziraat gibi alanlarda iş gören bir kimse zaman, emek ve zihinsel çalışma karşılığında kar elde eder. Ticaret toplumsal hayatın inşa edilmesine hizmet eder.¹⁷¹

Geniş anlamı itibariyle ticaret, parasal olarak ifade edilebilen malların kişinin veya bir başkasının hesabına nakten veya hesaben ve devamlı bir şekilde alınıp satılması veya bu sürece yardım edilmesidir. Dar anlamı ise, bir kişi tarafından yapılan alım ve satımdır.¹⁷² Ticari faaliyetler ise, maddi malların sadece alış ve satışlarına

¹⁶⁸ Jeffery, Arthur, *The foreign vocabulary of the Quran*, (ed. B. Bhattacharyya), Kahire 1957, s. 90-91; Kallek, Cengiz, "Ticaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, c. XLI, s. 134.

¹⁶⁹ Alkan, "Ticaret", 1953, IX, s. 175.

¹⁷⁰ Alkan, "Ticaret", 1953, IX, s. 175.

¹⁷¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, Çev: Bekir Karlığa-Bedereddin Çetiner, I-XV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, c. III, s. 1113-1114.

¹⁷² Alkan, "Ticaret", 1953, IX, s. 175.

dayanan ve kazanç niyeti ile yapılan işleri kapsamaktadır. Mevcut bir malın bir elden diğer ele geçmesini sağlayan dağıtıcı bir faaliyet olarak bilinmektedir.¹⁷³

İslâm hukuku ticareti ve ticaret yoluyla elde edilen kârı/kazancı meşru saymıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ticareti meşru sayan birçok âyet bulunmaktadır.¹⁷⁴ Aynı zamanda ticaret, Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanların birbirlerinin mallarını alıp meşru olarak yiyebilecekleri bir yol olarak gösterilmektedir.¹⁷⁵ Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de, "Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksızlıkla değil, karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaretle yiyin."¹⁷⁶ buyrulmaktadır. İslâmiyet ticari işlerle uğraşmayı meşru bir kazanç aracı saymıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah alışverişi (ticareti) helal, ribayı (faizi) haram kılmıştır."¹⁷⁷ buyrulmaktadır. Bu âyetle Allah (c.c.), ticaretin helal ve faizin haram olduğunu bildirmiştir. İslâm düşüncesinde ticaret çok bereketli bir kar yolu olarak gösterilmiştir. Ticaret sayesinde insanlar gerek fert ve gerekse cemiyet halinde kolaylıkla refaha ulaşmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) hadislerinde "Rızkın onda dokuzu ticarettir"¹⁷⁸ diye vurgulamıştır.

Her açıdan örnek olan Hz. Peygamber ticarete de öncüllük ederek bizzat kendisi ticaretle meşgul olmuştur.¹⁷⁹ İslâm'da ticaretin serbest olması Müslümanlara, Yahudi, Hristiyan ve Ateist herkesle ticaret yapabilme fırsatı sağlamaktadır.

Hac sûresinin 27. ve 28.âyetlerinde, "Dünyanın dört bir tarafından toplanıp gelen insanların hacda kendileri için bir takım dini, ilmi, içtimai, siyasi, iktisadi ve ticari faydalarla tanık olacakları bildirilmektedir."¹⁸⁰ Haccın birçok dünyevi ve uhrevi faydaları yanında bir de ticaret için ekonomik kar ve kazanç yanı vardır.

Tirmizî'nin, *Sünen-i Tirmizî* (ö. 279/892) adlı eserinde Resûlullah'ın Tacirleri şöyle adlandırdığı ifade edilmektedir:

"Kays bin Ebi Garaza (R.A.) den rivayet edilmiştir; dedi ki: Resûlullah (S.A.V.), bize (alış-veriş mahallimize) çıktı ve biz simsar adını taşıyorduk; buyurdu ki: "Ey

¹⁷³ Özötün, Erdoğan, "Ticaret", *Ekonomi Ansiklopedisi*, I-III, Paymaş Yayınları, İstanbul, 1983-1984, c. III, s. 1263.

¹⁷⁴ Mâverdi, 1393/1973, s. 15-16.

¹⁷⁵ Eskicioğlu, Osman, *İslâm Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1995, s. 70.

¹⁷⁶ Nisa 4/29.

¹⁷⁷ Bakara 2/275.

¹⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fezil Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed, *el-Meâlibü'l-âliye bi-zevaidi'l-mesaniidi's-semaniyye*, I-1XIX, (nşr. Said b. Nasır b. Abdülaziz Şeşeri), Daru'l-Asime, Daru'l-Ğeis, Sudi, 1419, c. VII, s. 352.

¹⁷⁹ Özakyol, Sami, *İslâm'da Ticâret, Ziraat Ve Sinaat*, Bizim yol Matbaası, İzmit, 1965, s. 53.

¹⁸⁰ Hac 22/27- 28.

Tâcirler gürûhu! Şeytan ve günah, satışa katılırlar; imdi siz satışınıza sadaka karıştırın!.”¹⁸¹

“Alış veriş ile iştigal edenlere eskiden simsar adı verildiği ve tacir adını onlara Resûl-i Ekrem’in verdiği belirtilmektedir. Şeytan ve günahın satışa katılmaları ise, satış esnasında yapılan boş laf ve yeminden kinayedir.”¹⁸²

İslâm hukukuna göre ticaretten vergi alınmaktadır. Ticaret maksadıyla alınan mallardan yani Müslümanların ticaret maksadıyla edindiği mallardan kırkta bir vergi alınır.

Serahsî *el-Mebsut* (ö. 483/1090) adlı eserinde, ticaret mallarından Müslümanlardan 1/40 vergi, zimmîlerden 1/20 bir ve müstemen statüsündeki tüccarlardan da 1/10 vergi alınacağını söylemektedir.¹⁸³

İslâm hukuk terminolojisinde ticaret malına ve dünya malına *arz* denilmektedir. *Arzın* çoğulu “*uruz*”dur.¹⁸⁴ Uruz ismi verilen ticaret mallarından kırkta bir yani %2,5 vergi alınır.¹⁸⁵ Uruz kelimesi altın ve gümüş dışında her şeyi kapsar ve bu iki madenden başka her şey ticaret maddesi olabilir ve ticaret malından vergi ödenir. Gayrimenkul olan mallar yani toprak parçası, ev, arsa, apartman da ticaret malına dâhildir.¹⁸⁶ Hayvan ise ticaret malları içinde gayrimenkul olmayan, ağırlığı ve hacmiyle ölçülmeyen her şeyi kapsamaktadır.¹⁸⁷

“Malikîlere göre, ticaret için edinilen ziynet eşyası da buna dâhildir. Sahibinin alışveriş suretiyle ticaret yaptığı akarın hükmü ticarî eşyanın hükmü gibidir. Bu gibi akarlarda ticarî eşya gibi zekâta tabidir. Sahibinin oturmakta olduğu ev ile, ticaret için kullanmakta olduğu iş yeri ve sanayi için kullandığı tesislerden zekât yoktur.”¹⁸⁸

1.1. Ticari Malların Zekâtı Koşulları

Fakihler ticarî eşyanın zekâtı için bazı koşulları ileri sürmektedirler. Bu koşullar aşağıda tek tek zikir edilmektedir.

¹⁸¹ Et-Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, Çev: Zeki, Mollamahmutoğlu, Osman, I-VI, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, 1980, c. II, s. 361.

¹⁸² Tirmizî, 1980, II, s. 361.

¹⁸³ Es-Serahsî, 1963, II, s. 199.

¹⁸⁴ Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, Çev: Nurettin Yıldız, I-X, Risale Basın, İstanbul, 1994, c. III, s. 295.

¹⁸⁵ Eskicioğlu, 2007, s. 135.

¹⁸⁶ Sıddiki, 1980, s. 59.

¹⁸⁷ Sıddiki, 1980, s. 58-59.

¹⁸⁸ Zuhayli, 1994, III, s. 295.

Hanbelîler bu konuda iki koşul ileri sürmektedir. Ticaret malına kendi fiili ile sahip olmak ve mala sahip olduğu zaman bununla ticarete niyet etmek. Hanefîler ise bunun için dört koşul ileri sürmektedir. Ticarî malın nisap miktarına ulaşması, üzerinden bir yıl zaman geçmesi, niyetle birlikte fiilen ticarete başlamış olmak çünkü sadece niyetlenmek yeterli değildir. Son olarak da malların ticarî niyete elverişli olması.¹⁸⁹

Malikîler bu konuda beş koşul ileri sürmektedir. Birincisi; zekât, malın bizzat kendisi ile ilgili olmamak, meselâ elbise, kitap vs. gibi. İkincisi ticarî eşya alışveriş gibi mübadele ile yahut ıvazlaşma ile sahip olmak; miras, hibe ve benzeri yollarla sahip olmamak. Üçüncüsü ticarî malları satın alırken bunlarla ticarete niyet etmek. Dördüncüsü ticarî malların satın alınmasında kullanılan paraya satın alma gibi malî bir ıvazlaşma, bir mübadele ile sahip olmak; miras, hibe ve benzeri yollarla elde edilmiş olmamak. Son olarak ise malı stok eden kişi, bunun nisap miktarı veya daha fazlasını satmış olmak. Eğer devir yapan tacir ise bir kısmını bir dirhem karşılığında da olsa satmış olmak.¹⁹⁰

Şafiîler bu konuda altı koşullu ileri sürmektedir. Birincisi ticarî malların satın alma gibi bir ıvaz karşılığında elde edilmesi. İkincisi miras ve benzeri yollarla elde edilmiş olmaması. Üçüncüsü ıvazlaşma akdi yapılırken yahut aynı mecliste iken bu eşya ile ticaret yapmaya niyet etmek. Eğer bu niyet olmazsa yeniden ticarete, niyet ihtiyaç vardır. Dördüncüsü malı kendisi için kullanmaya niyet etmemek. Beşincisi satın alınan vakitten itibaren ticarî eşya üzerinden bir yıl zaman geçmiş olmak. Son olarak da ürün ticarî malların nakde dönüşmemesi ve nisaptan az olması. Şafiîler şu şekilde ifade etmişlerdir: En kuvvetli görüşe göre, malın satış suretiyle beldenin paralarından herhangi bir paraya çevrilmemesi yahut zalim bir kimse tarafından malın telef edilmesi. Yıl sonunda ticari eşyanın kıymetinin nisap miktarına ulaşması.¹⁹¹

“İmam Malik der ki: Malı piyasaya sunup ticaret yapan ve yapmayan Müslümanlar eşittir. İş yapabilsin yapmasın, ticaret yapan her Müslüman senede bir defa zekât verir.”¹⁹²

¹⁸⁹ Zuhayli, 1994, III, s. 297-298.

¹⁹⁰ Zuhayli, 1994, III, s. 298.

¹⁹¹ Zuhayli, 1994, III, s. 298-299.

¹⁹² İmâm Mâlik, 1994, s. 34.

2. DIŞ TİCARET KAVRAMI

Dış ticaret modern çağda ülkeler arası ekonomik ilişkilerin belirleyici unsurlarındandır.¹⁹³

Temel kavram olarak “bağımsız ülkeler arasında gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretinin tümüdür. Dış ticaret bir ülkenin belli bir dönemde gerçekleştirdiği mal ve hizmet alım satımıdır. Dış ticaret, ithalat ve ihracat hareketlerinin toplamıdır.”¹⁹⁴

“Bir ülkenin dış dünya ile yaptığı ve yalnızca mal alım ve satımlarını kapsayan işlemlere “dış ticaret” adı verilmektedir. Bu mal ve hizmet alışverişinin, ileride açıklanacağı üzere ithalat ve ihracat olmak üzere iki yönü bulunmaktadır.”¹⁹⁵

Dış ticarete kullanılan temel kavramların tek tek isimleri yazılacak olursa; arbitraj, aval, avarya, konteyner, antrepo, kur, küşat mektubu, navlun, ihracat, konsinye ihracat, bedelsiz ihracat, ithalat, döviz, efektif, reexport, pasavan, baret(takas), kambiyo, kliring, kuvertür.¹⁹⁶

Dış ticaret ihtiyacını açığa çıkaran en mühim faktörlerden biri, belirli malların bazı ülkelerde hiç üretilmiyor olması veya yerli üretimin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmasıdır.¹⁹⁷

Böyle bir durumda bir ülke hem fazla ürettiği malları diğer ülkelere satmakta hem de ihtiyaç duyduğu malları satın almaktadır. Ülkelerin malları fazla ya da yetersiz üretme sebebi doğal kaynakların yetersiz olması ve ülkelerin gelişmişlik düzeyinin farklı olmasıdır. Ülkelerin üretim maliyetlerinin farklı olması da dış ticareti zorunlu hale getirmektedir. Bu durum pahalı üretilen malların diğer ülkelere satın alınmasına ucuza üretilen malların ise dışarıya satılmasına neden olmaktadır. Uluslararası ticaret yalnızca fiyat farklılıklarından değil üretilen mallar arasındaki belli farklılıklar da uluslararası ticarete zemin oluşturmaktadır.¹⁹⁸

Dünya üzerindeki ülkeler kendilerinde üretilmeyen ya da diğer ülkelere göre nispi şeklide daha pahalıyla ürettikleri bazı mallar ya da kendilerinde bulunmayan malı

¹⁹³ Karacan, Sami, *Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi Teori-Uygulama*, Umuttepe, İzmit-Kocaeli, 2010, s. 5.

¹⁹⁴ Sabuncu, Birsal, *Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009, s. 1.

¹⁹⁵ Atabey, Ayşegül, *Dış Ticarete Giriş*, Atlas Kitabevi, Konya, İzmir, 2006, s. 1.

¹⁹⁶ Sabuncu, 2009, s. 1-2-3-4-5.

¹⁹⁷ Aylin, Mustafa, *Dış Ticarete Ödeme Şekilleri*, Trakya Üniversitesi, İktisat Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2010, s. 3.

¹⁹⁸ Aylin, a.g.t., s. 4.

başka ülkelerden istemeleri ya da aynı sebeplerle kendilerinden istenilen bazı mal ya da hizmetleri arz etmelerine dış ticaret olarak ad verilmiştir.¹⁹⁹

“İslâm ekonomisinde dış ticaret serbestliği vardır diyebiliriz.”²⁰⁰ İslâm ekonomisinde ticaret çok önemli bir yere sahiptir ve aynı zamanda kişilerin hür iradesine bırakılmıştır.²⁰¹

Dış ticareti iç ticaretten ayıran farklılıklar vardır. Bunlarında başında hukuki açıdan dış ticaretin tek başına uluslararası bir nitelik arz etmesidir. Örneğin, dış ticaret işlemlerinin uygulanma şartları, uluslararası ticaret odası tarafından belirlemektedir. Dış ticaret iç ticaretten çok daha risklidir. Bu riskleri aşağıdaki şekliyle ifade edilebilir.

Alıcı Riski: Alıcının iflas etmesi, borcunu ödeyemeyecek duruma gelmesi veya borcunu ödemek istememesi riski.

Politik Riski: Ülkedeki savaş, terör, doğal afet vb. gibi alıcının kendisinden kaynaklanmayan fakat ekonomik ve siyasal nedenlerden ötürü mal bedelinin ödenememesi riski.

Taşıma Riski: Yabancı ülkeye satılan mal veya getirilen malların taşınması sırasında zarar görme, ziyan olma veya bozulma riski.²⁰²

3. DIŞ TİCARETİN ÇEŞİTLERİ

Dış ticaret kendi içinde dörde ayrılmaktadır. Bunlar; normal ticaret, bağlı ticaret, sınır ticareti ve serbest bölge ticaretidir.

3.1. Normal Ticaret

Bir ülkenin dış ticaret ve döviz rejimleri çerçevesinde ve serbest döviz ile gerçekleştirilen, hukuki olarak hususi bir ayrıcalık tanınmayan ticarettir. Örneğin “Ege AŞ’nin ihracat yönetmeliğine, kambiyo ve gümrük mevzuatına uygun mal ihraç etmesi, yine ithalat yönetmeliğine, gümrük ve kambiyo mevzuatına uygun mal ithal etmesi normal ticaret işlemidir.”²⁰³

¹⁹⁹ Karacan, 2010, s. 5.

²⁰⁰ Eskicioğlu, Osman, *İslâm Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1995, s. 70.

²⁰¹ Eskicioğlu, 2007, s. 134.

²⁰² Atabey, 2006, s. 1.

²⁰³ Gürsoy, Yaser, *Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011, s. 3.

3.2. Bağlı Ticaret

İki ülke arasında gerçekleştirilen ticari sözleşmenin gereği olarak ihracat yapan ülkenin ithalat yapan ülkeden ihracat bedeli olarak döviz haricinde bir işlem talep etmesi biçiminde yapılan ticarettir.²⁰⁴ Örneğin; Türkiye ile Rusya arasında 1984 senesinde doğalgaz anlaşmasını imzalayıp, Türkiye Rusya'dan ithal ettiği görülmektedir. Rusya'da bu doğal gaz bedeli %35 kadar olup, Türkiye'den ihracat malı satın alma, %35 kadar da Türk müteahhitlere ödeme yapma yükümlüğünü üzerine almıştır.²⁰⁵

3.3. Sınır Ticareti

Birbirine komşu olan iki ülke arasındaki özel antlaşmalara dayalı olarak yürütülen ve her iki ülkenin sınırlarına ve kıyı bölgelerine yakın olan yerleşim yerlerini kapsayan ticarettir. Bu ticaretin hedefi, yüksek nakliye giderlerinden kurtularak ticaretin potansiyelini fazlalaştırmaktır.²⁰⁶ Örneğin; “Türkiye ile Suriye'nin sınır illeri arasında yapılan ticarettir.”²⁰⁷

3.4. Serbest Bölge Ticareti

Serbest bölge ticareti, serbest bölgede yapılan ticarettir. Bir ülkenin ulusal sınırları içerisinde bulunan ve gümrük sınırları dışında kalan, ülkede geçerli olan mali ve ekonomik yasaların kısmen veya tamamen dışında tutulduğu bölgelerdir.²⁰⁸ Örneğin; Mersin serbest bölgesi, bursa gemlik serbest bölgesi gibi.²⁰⁹ Ülkenin herhangi bir yerinden serbest bölgesine mal gönderilmesine ihracat ve mal girişine ithalat denilmektedir.

²⁰⁴ Toroslu, M. Vefa, *Uygulamalı Dış Ticaret İşlemleri Ve Muhasebe*, Beta Yayınları, İstanbul, 1999, s. 1.

²⁰⁵ Gürsoy, 2011, s. 3.

²⁰⁶ Gürsoy, 2011, s. 3-4; Toroslu, 1999, s. 1.

²⁰⁷ Gürsoy, 2011, s. 4.

²⁰⁸ Toroslu, 1999, s. 2.

²⁰⁹ Gürsoy, 2011, s. 4.

4. GÜMRÜK KAVRAMI

Gümrük kelimesi köken olarak “ticaret” anlamına gelmektedir. Yunanca “κομμέρκιον” (kommerkion) ve Latince “commercari” kelimelerinden geçmiştir. Arapça ’da ise “جمرک” olarak geçmektedir.²¹⁰

Neumark, *Dış Ticaret Siyaseti* kitabında gümrüğü, devletlerarası ticarete sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yer olarak tanımlamaktadır. Bu geçiş sırasında alınan vergilere “gümrük resmi” denmektedir.²¹¹

Gümrük vergisi, bir malın yabancı ülke sınırından geçmesiyle ortaya çıkan bir vergidir. Başka bir ifadeyle sınırdan giriş veya çıkış yaptırılan malın miktarı üzerinden alınan vergiye gümrük vergisi denilmektedir.²¹²

Başka bir tanımda ise gümrük vergisi, her sene İthalat Rejim Kararı ile ekli listelerde belirtilen vergi oranları ve tahsil edilen vergi olarak adlandırılmaktadır.²¹³

Kısacası gümrük vergisi, belli bir malın veya eşyanın ithali veya ihracı sebebiyle tahsil edilmesi öngörülen vergiyi ifade etmektedir.²¹⁴

Gümrük Hukuku; “eşya ve malların ülkeden girişi ve çıkışının denetlenmesidir. Bu denetimin hukuka uygun yapılabilmesi için Gümrük Hukuku ortaya çıkmıştır. Gümrük Hukuku, toplumların birbirlerinden ayrı yaşamaya başlamasıyla varlık kazanmıştır ve toplumların birbirleriyle etkileşimlerinin artmasıyla her zaman yenilenmiştir.”²¹⁵

Türk Dil Kurumu “gümrük” kelimesini, “bir ülkeye giren veya bir ülkeden çıkan mal ve eşya üzerinden alınan vergi” biçiminde tanımlanmaktadır.²¹⁶

Türk Dil Kurumunun verdiği tanımdan da anlaşıldığı üzere gümrük vergisi “ticaret vergisi” olarak doğmuştur. Bir nevi yabancı malların girişinde alınan ayakbastı parası niteliğinde olan gümrük vergileri eski dönemlerde köyler, şehirler, küçük site

²¹⁰ www.etimolojiturkce.com (02.5.2018).

²¹¹ Neumark, Fritz, *Dış Ticaret Siyaseti*, Çev: Sabri F. Ülgener, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1938, s. 59.

²¹² Çelik, Binnur, *Dış Ticarete Alınan Vergilerden Gümrük Vergisi Hukuku*, İmaj Yayınevi, Ankara, 1999, s. 22.

²¹³ Şahin, Mustafa, *Gümrük Vergilerinde Vergi Uyumunun Artırılması*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017, s. 8.

²¹⁴ Atalay, Orhan, *Gümrük Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar, Vergi Kayıpları ve Çözüm Önerileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2017, s. 3.

²¹⁵ <http://odaman-taskin.com/gumruk-hukuku> (28.08.2018).

²¹⁶ <http://www.tdk.gov.tr/> (02.5.2018).

devletleri, derebeylikler vb. birbirinden ayrı yaşayan topluluklar arasındaki ticarete de alınmıştır. Zamanla merkezi yapıların güçlenmesi ve egemenliğin milli devletlere geçişiyle egemenliğin göstergesi olan gümrük vergisi de “uluslararası ticaret vergisi” haline gelmiştir.²¹⁷

Daha önceleri Türk dilinde *tamga* kelimesi kullanılmaktadır. Türk dilinde gümrük vergisi diye bir kelime yoktu. Selçuklular devrinde, Haçlı seferlerinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır.²¹⁸

İslâm’dan evvel Arap yarımadasında kapsamı geniş bir vergi olarak gerek ticari ithalattan gerekse şehirlerarası kurulan panayırarda ticari muamelelerden 1/10 nispetinde tahsil edilerek bu nispetten doğan vergiye öşür ismi verilmiştir.²¹⁹ Cahiliye dönemi Arapları arasında gümrük vergisi yerine meks ve öşür gibi kelimeler kullanılmıştır.²²⁰

Tamga kelimesinin Türkçe’de ilk defa ne zaman “gümrük vergisi” anlamında kullanıldığına dair kaynaklarda bir bilgi yoktur. Çok kadimden hakanlar milletin ihtiyaç duyduğu malları ucuza almayı ve sonra pahalıya satmayı münasip görmemiştir. Kara yolu ve denizyolu ile yolculuk yapanlardan bir ücret veya tacirlerden gümrük vergisi almayı münasip görmeyip daha sonra ise, tüccarın geçirdiği mallardan bir hisse almışlar ve bu hisseye ise “tamga” adı verilmiştir.²²¹

Tamga Kelimesi Türkler’de ve Moğollar’da gümrük ve transit vergisi anlamı dışında iç ticaretten alınan vergi anlamında da kullanılmıştır. Türkler’de ve Moğollar’da her iki anlamda da kullanılmıştır. Tamga yol vergisi olarak da anlaşılmıştır.²²²

William Barthold, *İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet*, adlı kitabında tamga’nın kimler tarafından kullanıldığını şöyle anlatmaktadır: Tamga kelimesinin gümrük vergisi anlamında İslâmiyet’in ilk devirlerinde Arap yazarlar tarafından da kullanıldığı ve

²¹⁷ Şahin, a.g.t., s. 5.

²¹⁸ Atan, Turhan, *Türk Gümrük Tarihi; Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar*, I-II, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1990, c. I, s. 32.

²¹⁹ Hamidullah, Muhammed, *İslâm peygamberi*, Çev: M. Said Mutlu,– Salih, Tuğ, I-V, İstanbul, 1966, c. II, s. 142.

²²⁰ Kütükoğlu, S. Mübaha, “Gümrük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, c. XIV, 1996, s. 260.

²²¹ Yaltkaya, Şerafettin, *İlhanlılar Devri İdari Teşkilatına Dair Nasır-ed-dini Tusi’nin Bir Eseri*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, İstanbul, 1939, s. 12-13.

²²² William. Barthold, *İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, THİTM, I-II, 1931, c. I, s. 152-153.

sözlüklerde yer aldığı bilinmektedir. İranlıların “bâc” kelimesinin karşılığı olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.²²³

Ayrıca *tamga* kelimesi Türk dilinde “gümrük vergisi” manasında kullanılmaktadır. Rusça’da gümrük vergisi manasında “tamojni” kelimesi kullanılmaktadır.²²⁴

Abdurrahman Vefik Sayın *Tekâlif Kavaidi* adlı eserinde gümrüğü şöyle anlatmaktadır. Gümrük Latince’de ticaret anlamına gelen “kommersiyum” kelimesinden gelmektedir. Genel olarak ticari maldan alınan resimdir. Tekâlif-i şer’iyye öşür zekâtı karşılığıdır. Fakat ikisinin arasında matrah yönünden fark vardır. Öşür zekâtında mal sahibinin zatına göre oran değişir. Fakat gümrük resmi mal sahibine göre değişip mal tarifeye tabi ise tarifenin icap ettiği, değil ise kıymeti değeri üzerinden alınır.²²⁵

4.1. İslâm Hukukunda Gümrük Vergisi

İslâmî literatürde daha önceleri gümrük vergisi tabirinin yerine öşür, damga (tamga), bâc gibi kelimeler kullanılmıştır. Gümrük vergisi, özellikle fıkıh kitaplarının zekât, cizye, öşür ile ilgili bölümlerinde ve mali hukuka dair Kitâbü’l-emvâl ve Kitâbü’l-haraç türü eserlerde yer verildiği açıkça görülmektedir.²²⁶

Hiz. Ömer döneminde gümrük vergisine dair farklı bir yaklaşım benimsenmiş ve bu dönemden itibaren tarihsel akış içinde bu konuya dair hem zengin örnekler verilmiş hem de detaylı ilkeler ortaya konmuştur.²²⁷

İslâm’dan evvelki devirde *pazar resmi* ve *pazar yeri kirası vergileri* alınmıştır. Bu vergiler Hiz. Peygamber tarafından kaldırılmıştır. Pazar yeri tertip edilerek; at, deve ve her çeşit mal için bölümler düzenlenmiştir. Hiz. Peygamber bu pazar yerlerinde herkese eşit olarak alışveriş yapma fırsatı tanımıştır.²²⁸

²²³ William. Barthold, 1931, I, s. 152-153.

²²⁴ Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi, Türk ve İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1965, s. 331.

²²⁵ Vefik, Sayın Abdurrahman, *Tekâlif kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, I-II, Dersaâdet- Matbaa-i Kader-Ankara, 1999, c. I, s. 49.

²²⁶ Kütükoğlu, “Gümrük”, DİA, XIV, s. 261.

²²⁷ Kütükoğlu, “Gümrük”, DİA, XIV, s. 261.

²²⁸ Erkal, Mehmet, “İslâm Hukuku’nda Alış-veriş kâr Haddi” Araştırmasına Dâir Tenkidi Görüş, İslâmî İlimler Vakfı Yay. Acar Mat. İstanbul 1990, s. 204.

Hız. Peygamberin ilk ticareti; Medine’de, Benî Saide mıntıkasında, bir mezarı çarşı yeri kurmak için uygun görmesiyle başlamıştır. Benú Sâide kabilesi ilk başta kabul etmemesine rağmen, sonradan bu teklifi kabul etmiştir. “Bir kişi Resûlullah (S.A.V.)’e gelerek: “Ya Resûlullah! Pazar için uygun bir yer buldum, (gelip bir bakmaz mıydınız?) dedi. Bunun üzerine onunla birlikte giden Resûlullah, ayağını yere vurarak: “(İşte) sizin pazarınız burasıdır; bu (pazar) daraltılmayacak ve burada asla vergi alınmayacaktır.” buyurmuştur.²²⁹

Hız. Peygamber alternatif bir çarşı kurmuştur. Yahudiler için iktisadi ve ekonomik açıdan Müslümanları hâkimiyetleri altına alabilecek nedeni ortadan kaldırmıştır. Milli bir ekonomik düzenleme için Medine çarşısına gelmelerinden sonra Müslümanlara şu emri vermiştir. “İşte! Bu sizin pazarınızdır, burada devamlı surette sabit köşeler edinmeyin, burada hiçbir vergi alınmayacaktır.” buyurmuştur. Bu pazarın kuruluş nedeni, Benî Kaynuka kabilesinin, Yahudilerin çarşılarına yakın bir yerde olmalarıdır²³⁰

Her çeşit ticari faaliyetin yapılabilirdiği, serbest bölge niteliğinde olan bu uygulamada amaç, Müslümanların başarılı neticeler almasını ve kuvvetlenmesini ve böylelikle devlet kamu finansmanının kuvvetlendirilmesini sağlamaktır. Bu maksatla Hız. Ömer Medine çarşısına gümrük memuru olarak tayin edilmiştir. Burada ticaret yapan nebatîlerin getirdikleri eşyalara %50 indirim uygulanarak, buğday ve kuru üzümlerden %5, pamuklu mamûllerden %10 vergi alınmıştır. Hız. Ömer müslümanların henüz üretime geçmedikleri ve ticaretle meşgul oldukları bölgelerde en uygun fiyatı veren kişilere muâfiyetler vererek²³¹ Müslümanların kuvvetlenmesini sağlamaya çalışmıştır.²³²

Hız. Ömer döneminde İslâm vergi hukukuna gümrük vergileri geçişinin dâhil edildiğine rastlanmaktadır. İslâm ekonomi sisteminde serbest ticaret esastır ve bir ülkedeki fertlerin mallarının dünyanın her neresinde olursa olsun serbestçe geçebilmesi veya gelebilmesi görüşü İslâm ticaret anlayışının esasını oluşturmaktadır. Bu anlayışın

²²⁹ Es-Semhûdî, Nûruddîn Ebul-Hasan, *Vefâ’ul- Vefâ bi ahbâri dâri’l Mustafâ*, I-IV, Matbaatül-Mısıriyye, Kahire, 1326 H, c. I, s. 540.

²³⁰ Semhûdî, 1326, I, s. 539-540.

²³¹ Mâlik b.Enes, *el-Muvattâ, Dârül-Kütübi’l-Arabiyye*, I-IV, Kahire 1370, c. I, s. 281.

²³² Zekai, Doğrusöz, *İslâm Hukuku’nda Gümrük Vergisi Ve Uygulamaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996, s. 24.

ise; yerin ve göğün tek malikinin Allah olduğu ve yeryüzünde yaratılmış olan her şeyin halkın yararlanması için olduğu inancından kaynaklandığı görülmektedir.²³³

Gümrük vergisinin ilk defa Hz. Ömer tarafından konulduğu ileri sürülmektedir. Gümrük resminin tespitinde malın kıymeti genellikle fertlerin Müslüman olup olmaması esas alınarak yapılmaktadır. İslam devleti tutumunu harbinin koşullarına göre belirlemiştir. Genel olarak serbest ticaret tercih edilmekle birlikte gümrük ve geçiş resimlerinin konmasında ve miktarın tespit edilmesinde, karşı tarafta bulunan harbinin Müslüman tüccarlara gösterdiği davranış kıstas alınarak, pek çok defa bu hususta müteakabiliyet esasına riayet edilmiştir.²³⁴

Hz. Peygamber kabilelerle yaptığı antlaşmalarda, ticareti hızlandırmak ve yaygınlaştırmak için dâhili gümrüğün kaldırılmasını şart koşturmuştur. Bununla birlikte dış ticaret vergisi olarak ise %10 gümrük vergisi alınmaya devam edilmiştir.²³⁵

Gümrük vergileri karşılıklı alınması temeline dayanmıştır. İslâm Devletinin ticaret yaptığı komşu yurtların Müslüman tüccarlarından gümrük vergisi alınması hususunda ısrar edilmiştir. Daha sonraları gümrük vergileri ve geçiş resimlerinin kullanılmasına geçilmiştir. Ebu Musa Eş'ari Hz. Ömer'e bu durumu bildirince, Hz. Ömer onlara karşı önlem alınmasını emretmiştir.²³⁶

Müslüman tüccarlar %10 gümrük ödemek zorunda kalınca aynı biçimde harbilerde %10 gümrük vergisi ödemiştir. Bu vergi zimmîlerden %5 Müslümanlardan %2,5 gümrük vergisi olarak alınmıştır²³⁷

Eğer harbiler Müslümanlardan gümrük vergisi olarak tüm mallarını alıyorsa, İslam Devleti burada aynı kıstasla mukabele etmez ve harbin tüm mallarını ellerinden almaz. Harbinin yurduna dönmesine yetecek kadar mal bırakır. Bunun dışında eğer harbinin malı çok az ise kendisinden vergi talep edilmez. Harbilerin çocukları ve kadınları vergiden muaf tutulur ki onlar da aynı şekilde mukabele etsin.²³⁸

Vergi yılda bir defa toplanır. Sadece bir yıl geçmeden harbi ikinci defa gümrükten geçerse yine vergi ödemek zorunda kalır. Fakat ülkesine geri dönmesi

²³³ Yereli, a.g.m., s. 80. Dalı

²³⁴ Kütükoğlu, "Gümrük", DİA, XIV, s. 261.

²³⁵ Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdâresi*, (Çev: Kemal kuşçu), İrfan Mat, İstanbul 1963, s. 117.

²³⁶ Uslu, Hüseyin, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Müesseseleri Tarihi*, Gonca Yayın Evi, İstanbul, 1985, s. 22.

²³⁷ Uslu, 1985, s. 226.

²³⁸ Sıddiki, 1980, s. 108.

gerekmektedir. Zira vergi İslâm topraklarına girdiğinde kendisine verilen “eman” karşılığında alınmaktadır. Zimmî memleketine geri döndüğünde hükmü kalkar. Harbinin İslâm ülkesine her girişinde yenilenir. Eğer harbi o yıl içinde kendi ülkesine geri dönmüşse o yıl tekrar vergi ödemez.²³⁹

İslâm Hukuku’nda gümrük vergisini meydana getiren çeşitli sebepler vardır. Bu sebeplerden birisi devletin genişlemesi ve kamu giderlerinin artmasıdır. Hz. Ömer daha öncesinde vergi almadığı Müslüman ve zimmilerden de vergi almış ve vergi tabanını genişletmiştir. Zamanla dış piyasaya açılan ve rekabet edebilecek duruma gelen Müslümanlar ticarete güçlenmeye başlamışlardır. Gümrüklerde kendileri için uyguladıkları muameleleri müteakabiliyet ilkesine göre harbilere uygulamış ve onlardan da gümrük vergisi almışlardır.²⁴⁰

4.2. Modern Hukukta Gümrük Vergisi

Gümrük vergisi; “yürürlükteki hükümler uyarınca eşyaya uygulanan ithalat veya ihracat vergilerinin tümünü ifade etmek için kullanılan genel bir kavramdır.”²⁴¹ Günümüzde ise gümrük vergileri söz konusu olunca genelde ithalat gümrük vergileri akla gelmektedir. Uluslararası alanda ülkeler kurallar açısından ihracat vergisini olağanüstü durumlar haricinde kapsamın dışında tutmaktadır. Bu yüzden gümrük vergisi sadece ithalata uygulanan bir vergi biçimine bürünmüştür.²⁴²

Günümüzde gümrük vergileri ekseriyetle ekonomik faaliyetlerin ulusal çerçevesini dile getirip hususi yasalarla, ürünlerin üzerindeki denetim ve ithali teşvik ya da engelleme hareketi, yabancı ürünlerin fiyatı ile ulusal ürünlerin fiyatı arasındaki eşitliğin sağlanmasını ifade etmektedir.²⁴³

Emsal teşkil etmesi açısından dış ticaretin Türkiye’de yapılması halinde, gümrük vergilerinin Türk Lirası olarak ödenme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu ödeme 6183 sayılı amme alacaklarının tahsil kaidesi hakkında kanunda görülen kaidelere göre yapılması gerekmektedir. Gümrük vergisi bankalar aracılığı ile de tahsil

²³⁹ Sıddiki, 1980, s. 107.

²⁴⁰ Zekai, a.g.t., s. 27.

²⁴¹ Dölek, Ali, *Gümrük İşlemleri Ve Kaçakçılık*, Beta, İstanbul, 2004, s. 2.

²⁴² Ercan, Tayfun, *Gümrük Uyuşmazlıkları Ve Çözüm Yolları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012, s. 11.

²⁴³ Seydaoglu, Halil, *Uluslararası İktisat*, Çağ Mat, İstanbul, 1988, s. 280.

edilebilmektedir. Eğer gümrük vergisi süresi içerisinde ödenmezse, bu durumda ilgili kanunda öngörülen ilgili hükümler uygulanmaktadır.²⁴⁴

Gümrük vergisinin yararları şu şekilde açıklanmaktadır: Gümrük vergisi sayesinde ülke sanayisi muhafaza edilmektedir. Dışarıdan gelen çok ucuz mallar gümrük vergisi sayesinde iç piyasayı zorlamamaktadır. Çünkü malı gönderen firmalar gümrük vergisini çıkarabilmek adına mal kıymetlerine zam uygulamak mecburiyetinde kalmaktadırlar. Alınan gümrük vergisi ülke için bir gelir kaynağı olup, bu gelir kaynağı sayesinde kasaya giren paralar devletlerin bütçesine mühim oranda katkı sağlamaktadır.²⁴⁵

Gümrük vergisinin sözü edilen olumlu yanları dışında tabi ki olumsuz yanları da bulunmaktadır. Ülkenin iç piyasayı, iç sanayiye aşırı şekilde koruması sanayiye tembelliğe itebilmektedir. Dış pazardan gelen her mal için yüksek gümrük vergisi uygulanıp yerli sanayici kayırlmaktadır. Bir müddet sonra o ülkenin yenilikler karşısında geri kalmasına neden olabilmektedir. İç sanayi çağı kaçırıp yeterliliğini kaybetmiş olmaktadır. Gümrük vergisi sayesinde korunan iç piyasa, gümrük vergisinin kaldırılması ya da vergi oranının düşürülmesi karşısında afallayabilmektedir. Dış pazardan gelen mallarla rekabete geçememektedir.²⁴⁶

İkili ilişkilerde gümrük vergisi bir “misilleme” aracı olarak kullanılabilir. Bir ülke, başka bir ülkeden gelen mallar için gümrük vergisini artırdığında diğeri de ona misilleme yapmak maksadı ile gümrük vergisini yükseltebilmekte ve iki ülke ilişkileri sekteye uğrayabilmektedir. Ülkede yaşayan fertler, dış pazardan gelen malları, pazara ne kadar ucuza satılırsa satılsın, gümrük vergisi olduğu için her zaman daha pahalıya tüketmek zorunda kalmaktadır. Gümrük vergilerinin artırılması kaçakçılık, yasa dışı ticaret yapılması, yasa dışı satışların yaygın hale gelmesi ve fertlerin yasal ticaretten uzaklaşması gibi durumlara sebep olabilmektedir.²⁴⁷

5. GÜMRÜK İŞLEMLERİ

Gümrük işlemleri bir malın veya taşıtın ülkeye giriş veya çıkış işlemlerinin tamamlanması için bizzat kamu tarafından belirlenmektedir. Gümrük işlemleri ve

²⁴⁴ Baş, Harun Hakan, *Gümrük Ve Dış Ticaret Mevzuatı*, Beta, İstanbul, 2014, s. 134.

²⁴⁵ <https://www.hesaplama.com/gumruk-vergisi-hesaplama/> (23.03.2018).

²⁴⁶ <https://www.hesaplama.com/gumruk-vergisi-hesaplama/> (23.03.2018).

²⁴⁷ <https://www.hesaplama.com/gumruk-vergisi-hesaplama/> (23.03.2018) .

gümrük kanunları belirlenmiş usuller çerçevesinde yapılmaktadır. Bu usuller çerçevesinde bir mal veya taşıtın ülkeye girerken veya çıkarken kontrole tabi tutulması gerekmektedir. Gümrük işlerinden özellikle gümrük idaresi sorumlu olmaktadır. Gümrük idaresi, gümrük kanunu ve başka ilgili mevzuat çerçevesinde sınırda ve sınırın gerisinde kontrolleri yapmaktadır. İşlemlerin tamamını gözetmektedir.²⁴⁸

Gümrük işlemlerinin muhatabı, mal veya taşıtı seyahat veya ticaret niyeti ile ülkeye getirmek veya başka ülkeye götürmek isteyen firmalar ve fertlerdir. Bu firmaların ve fertlerin gümrük işlemlerini tam olarak yerine getirebilmeleri için bu işlemler konusunda evvelden bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Sınırın girişindeki işlemler ve sınırdaki işlemler olmak üzere gümrük işlemleri iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama sınır girişindeki işlemler ve ikinci aşama ise sınırdaki işlemlerdir. Sınır girişindeki işlemler, malın veya taşıtın ülkeye giriş veya çıkışı için lazım olan belgelerin tamamlanması, izinlerin alınması ve tescillerin yapılması işlemlerini kapsamaktadır. Sınırda işlemler ise ülkeye giriş veya çıkış yapacak olan mal veya taşıtın kendisinin, bunlarla ilgili belgelerin ve ödemelerin hazırlanması gibi işlemlerin sınırda (kara, hudut kapısı, liman ve havaalanı ve bunlar gibi yerler) kontrol edilmesini kapsamaktadır.²⁴⁹

5.1. Taşıtın Ve Malların Kontrol Kapsamı

Taşıt aracılığıyla bir ülkeden ticaret amacı ile götürülen malların, başka bir ülkenin sınırında şu şekilde kontrol edilmesi gerekmektedir.

1. Taşıt ve mallara ait tüm bilgi, belge, defter ve kayıtların kontrol edilmesi.
2. Taşıt sürücüsü, kaptanı ve yolcuların üst aranması.
3. Taşıtın ve mallarının, konteyner tarama sistemi ile kontrol edilmesi.
4. Kontrol esnasında başka taşıt ve şahıslara değmemesi.
5. Taşıtın detektör köpek ve teknik cihaz aracılığı ile kontrol edilmesi.
6. Taşıtın fiziki yönden tamamen veya kısmen kontrol edilmesi.
7. Mallardan numune alınıp incelenmesi.
8. Taşıtta olan ambarlar ve mallar ile başka yerlerin mühür altına alınması.
9. Taşıtın etkin kontrolü için alınan başka önlem, tedbir ve işlemler.²⁵⁰

²⁴⁸ Deliçay, Murat, *Gümrük İşlemlerinde Bilgiye Erişim*, yayım, T.C. Kalkınma Bakanlığı-Ankara, 2016, s. 3-4.

²⁴⁹ Deliçay, 2016, s. 3-4.

²⁵⁰ Baş, 2014, s. 292.

6. İSLÂM HUKUKUNDA GÜMRÜĞÜN MAHİYETİ

İslâm gümrük sisteminde, Müslümanlardan alınan gümrük vergisinin mahiyeti ile gayri müslimlerin (zimmî) ve yabancı tacirlerin (harbî) getirdikleri eşyalardan alınan gümrük vergisinin mahiyeti birbirinden tamamen ayrıdır. Müslüman tacirlerin eşyalarından alınan vergilerin sistemi, zekât mahiyetindedir. Nitekim Hz. Ömer'in Halifeliği zamanında gümrüklerle ilgili yapılan düzenlenmelerde, Müslüman tacirlerin eşyalarından alınan gümrük vergisinin zekât oranının %2,5 olduğu anlaşılmaktadır.²⁵¹

Ebû Yûsuf'un, (ö. 182/798) *Kitâbü'l-Haraç* adlı eserinde Müslüman tacirlerin eşyalarından alınan vergilerin zekât sayıldığı anlaşılmaktadır. Zimmî ve harbî tacirlerin eşyalarından alınan verginin haraç sayıldığı görülmektedir.²⁵²

Ömer Nasuhi Bilmen, (ö.1971/1882), *Hukuk-i İslâmiyye Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* adlı eserinde gayri müslim tacirlerin eşyalarından alınan verginin zekât sayılmadığını belirtmektedir.²⁵³ Çünkü gayri müslimler zekâtla yükümlü olmadıkları için zekât vergisini ödemeye mecbur değildirler.

Müslüman tacirlerin eşyalarından alınan gümrük vergisi zekât sayılmaktadır. Zimmî ve harbîlerden alınan gümrük vergisi zekât sayılmamaktadır. Çünkü bunlar zekât vermekle yükümlü değildirler. Bunlardan gümrük vergisi yani öşür alınmaktadır. Bunlardan alınan bu vergi zekât değil, öşrün yarısıdır. Yukarıdaki paragraftan anlaşılmaktadır ki netice itibariyle zimmî ve harbîlerden alınan vergi gümrük vergisidir.²⁵⁴ Zekât değildir.

7. İSLÂM'DA GÜMRÜK VERGİSİNİN ORANI

7.1. Müslümanlardan Ve Zimmîlerden Alınan Gümrük Vergisi (Oranı)

Müslümanlardan alınan gümrük vergisi oranının, zimmîlere göre daha az olmasının sebebi, Müslümanların eşyalarının zekâtını vermek zorunda olmalarıdır.²⁵⁵

²⁵¹ Atan, Turhan, *Türk Gümrük Tarihi: Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar*, I-II, Türk Tarih kurumu Basım Evi, Ankara, 1990, c. I, s. 69.

²⁵² Ebû Yûsuf, 1302, s. 134.

²⁵³ Bilmen, 1969, IV, s. 109.

²⁵⁴ Atan, 1990, I, s. 69.

²⁵⁵ Es-Serahsî, 1963, II, s. 199.

Müslümanlardan alınan öşrün yani verginin zekât hükmünde; zimmîlerden alınan verginin yani öşrün ise, haraç hükmünde olduğunu Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Haraç* adlı eserinde ifade etmiştir.²⁵⁶

Verginin farklı statüdeki sınıflardan farklı oranlarda alınması adaleti ve eşitliği zedeleyen bir durum olmaktan ziyade bunları belirleyici bir durumdur. Zira tüm Müslümanlar gümrükten geçsin veya geçmesin ticaret mallarının zekâtını ödemek zorundadır.²⁵⁷

Müslümanlar bir mıntıkadan başka bir mıntıkaya geçsin veya geçmesin, daima ticaret mallarının zekâtını ödemeye mecburdurlar. Zimmîler ise, ticaret amacıyla geçiş yaptıklarında sadece %5 oranında gümrük vergisi ödemek durumundadırlar. Böylece oranlardaki farklılık, bir sınıfı ötekine üstün kılmadan, Müslüman ve zimmî tacirler arasındaki eşitliği dengelemektedir.²⁵⁸

Ticaretle meşgul olan zimmîlerin %5 oranında gümrük vergisi vermekle yükümlü olmaları, onların ticari faaliyetlerinin belli bir orana ulaşmasına bağlı olduğunu göstermektedir. Şöyle ki onların vergiyle yükümlü olmaları, yaptıkları ticari faaliyetin 200 dirheme veya 20 miskal altına veya bunların fiyatına ulaşması durumunda söz konusu olmuştur.²⁵⁹

Ebu Hanife'ye göre zimmîlerden herhangi biri yolculuk yaptığı ve eşya satmaya gittiğinde yılda bir defa öşrün yarısı alınır. Eğer 200 dirhem altında ise gümrük vergisi alınmaz. İmâm Mâlik'e göre ise zimmîler ticaret yapma niyetiyle çıktıklarında, sattıkları mallar az veya çok olsun, kendilerinden öşür alınır. Yılda bir defa olsa bile kendilerinden vergi alınır. Eğer zimmîler, kendi memleketlerine ticaret yaparlarsa vergi alınmaz.²⁶⁰ Harbîlerde ise bu kural uygulanıldığı ifade edilmiştir. Müslümanlar ister kendi memleketlerinde ticaret yapsın ister yurt dışına ticaret yapsın zekâtını ödemek zorunda olduğu ifade edilmiştir.²⁶¹

Ebû Yûsuf (ö. 182/798) *Kitâbü'l-Harâç* adlı eserinde şaraptan gümrük vergi alınması konusunda şöyle bir açıklama yapmıştır. Zimmîler şarap ve hınzır ticaretini

²⁵⁶ Ebû Yûsuf, 1302, s. 134.

²⁵⁷ Kütükoğlu, "Gümrük", XIV, s. 261.

²⁵⁸ Sıddiki, 1980, s. 105.

²⁵⁹ Ebû Ubeyd, 1389-1969, s. 642.

²⁶⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ*, I-X, Matbaatü'l-Nahza, Mısır, 1349 H, c. VI, s. 114-115.

²⁶¹ Sahnûn, Abdüsselâm b. Saîd, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Matbaatü'l-Mısıriyye, I-XVI, Kahire 1324 H, c. II, s. 40-41.

memleket içinde yaparsa gümrük vergisi alınmaz, eğer şarap ticaretini yabancı ülkede yaparsa çok az miktarda gümrük vergisi alınmaktadır.²⁶² Ebu Hanîfe'ye göre ise, zimmîler ticaret niyeti ile olan şarapla çok uğraşırsa fiyatından nisfu'l-uşr (1/10) vergi alınmaktadır. Şarabın fiyatını zimmî kendisi belirlediğinden malın sahibi olunca sözüne itibar edilmez. Başka zimmîlerden iki kişi getirip ve fiyatını belirler ve belirlenen fiyattan nisf'ul uşûr vergi alınmaktadır.²⁶³

Meyve, sebze, süt gibi hemen bozulan maddelerden ise gümrük vergisi alınmamıştır.²⁶⁴

7.2. Harbîlerden Alınan Gümrük Vergisi (Oranı)

Harbî tüccarlara gelince eşyaları nisap miktarına ulaştığında eşyalarından %10 gümrük vergisi tahsil edilmiştir. Devlet, harbînin mensubu olduğu ülkenin Müslümanlardan yüzde kaç gümrük vergisi aldığını bilmiyorsa, kendilerine %10 oranında gümrük vergisi uygular. Müslümanlardan yüzde kaç gümrük vergisinin alındığını biliyorsa, bu durumda, harbîlerden de aynı oranda gümrük vergisi alınmıştır. Sözü edilen son durumda, %10 oranı dikkate alınmaksızın eşitlik prensibine göre hareket edilmiş ve harbîlerden aynı oranda gümrük vergisi alınmıştır²⁶⁵

Ebû Yûsuf, (ö. 182/798) *Kitâbü'l-Haraç* adlı eserinde harbîlerden alınan öşrün yani verginin haraç hükmünde olduğunu belirtmektedir.²⁶⁶

Harbîler, Müslümanlardan gümrük vergisi olarak mallarının tamamını alıyorsa, İslam devleti harbîlere aynı prensibi uygulamaz, yani harbînin malı tamamen elinden alınmaz. Kendisine, yurduna dönmeye yetecek kadarı bırakılır. Eğer harbînin malı çok azsa, hiç vergi alınmaz. Eğer harbîler Müslümanlardan hiç vergi almıyorlarsa, eşitlik prensibinin bir gereği olarak Müslümanlar da onlardan vergi almaz. Harbîlerin çocukları ve kadınları vergiden muaftır; fakat bu durum harbîlerin de Müslümanlara aynı şekilde davranmalarına bağlıdır.²⁶⁷

Harbî tüccarın borçlu olması veya aldığı malın hala yılını tamamlamamış olması gümrük vergisi için mazeret değildir. Kendisinden yılda bir defa gümrük vergisi alınır

²⁶² Ebû Yûsuf, 1302, s. 133.

²⁶³ Ebû Yûsuf, 1302, s. 137.

²⁶⁴ Yereli, 1994, s. 82.

²⁶⁵ Sıddiki, 1980, s. 105.

²⁶⁶ Ebû Yûsuf, 1302, s. 133.

²⁶⁷ Sıddiki, 1980, s. 106.

ve bunun karşılığında kendisine cevaz belgesi verilir. Harbi aynı yıl içerisinde kendi ülkesine geri dönüp tekrar gelmişse ikinci defa de gümrük vergisi ödemeye zorunlu olmuştur.²⁶⁸

Harbî tüccarların ise borçlu olduğuna veya hala yıl tamamlamadığına dair iddiaları kabul edilmez ve bundan dolayı vergiden kaçamazlar.²⁶⁹

Harbilerden biri eman almak suretiyle ticaret yapmak amacıyla ülkeye girecek olursa öşür memuru onun malından öşür alır. Fakat bu kişi bir başka öşür memuru ile karşılaşursa, yaptığı ilk ödeme üzerinden bir yıl geçmediği sürece bu öşür memuru onun malı üzerinden bir şey alamaz.²⁷⁰

Zira İslam topraklarında dolaştığı sürece kendisine verilen eman geçerli sayılır ve toprakları terk edinceye kadar kendisine verilen eman devam eder. Zimmi gibi İslam topraklarında dolaşır. Zimmi bir memurdan sadece yılda bir defa öşür alınır. Eman olarak ülkeye girmiş olan harbinin durumu böyledir.²⁷¹

8. İSLÂM TOPLUMLARINDA GÜMRÜK VERGİSİ

8.1. Selçuklular Döneminde Gümrük Vergisi

Selçuklular zamanında ve Haçlı seferinden itibaren gümrük kelimesi Türkçe’de kullanılmaya başlanmıştır. Türk dilinde daha önce gümrük kelimesi yoktur. Gümrük ve gümrük vergisi yerinde “tamga” kullanılmıştır. Selçuklular devrinde gümrük vergi sisteminin özelliklerinden biri, gümrük vergisinin hem ithalattan hem de ihracattan alınmasıdır.²⁷²

Selçuklular devrinde *korunma vergisi* ve *geçit vergisi* gibi ek vergiler vardır. Bu devirde farklı kervan yolları vardır. Bu yollardan gidip gelen kervanlar bakımından can güvenliği tehlikesi bulunmaktaydı. Orta çağ boyunca kervan yolları hep eşkıya ve hırsızlarla dolu idi.²⁷³ Kervanların yolunu eşkıyalardan koruma amacıyla kervanlardan

²⁶⁸ Kütükoğlu, “Gümrük”, DİA, XIV, s. 261.

²⁶⁹ Sıddıki, 1980, s. 107.

²⁷⁰ Es-Serahsî, *İslam Devletler Hukuku*, “*Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr*”, I-V, Çev: Şimşek, Sait; Sarmış, İbrahim, Ed: Yaman, Ahmet, Eğitaş Yayınları, Konya, 2001, c. V, s. 238-239.

²⁷¹ Es-Serahsî, 2001, V, s. 238-239.

²⁷² Atan, 1990, I, s. 115-116.

²⁷³ Atan, 1990, I, s. 117.

koruma vergisi alınmıştır. Selçuklular döneminde gümrük vergisine ek olarak alınan vergilerden biri geçit vergisidir. Bu vergi boğazdan geçen gemilerden alınmıştır.²⁷⁴

Anadolu’da ticaret, Doğu ile Batı ve Güney ile Kuzey arasındaki ticari kervan yolları vasıtasıyla sağlanmıştır. Selçukluların ticaret yolu ile en çok kar ettiği yer Doğu ile Batı ve Güney ile Kuzey idi.²⁷⁵

Selçuklular devrinde gümrük kaçakçılığının hangi düzeyde olduğu hususunda yeterli bilgi mevcut olmamakla birlikte gümrük vergi oranları az olduğu için gümrük kaçakçılığı çok az görülmüştür. Mesela, Bizans’ta kaçakçılık vardı ve vergi oranı %2-4 idi. Bizans’ta kaçakçılık farklı şekillerde açığa çıkmıştır. Bu şekillerden biri ticareti yapılan malların fiyatlarının, gerçek fiyatlarından daha az gösterilmesi şeklinde olmuştur. Tüccarlar az vergi ödemek için gümrük memurları ile anlaşıp bahşiş vererek eşyanın fiyatını az göstermişler.²⁷⁶

8.1.1. Selçuklular Döneminde Gümrük Gelirleri

Gümrük vergileri Anadolu Selçuklu devrinde genellikle %2 gibi az oranda alınmasına rağmen, devlet gelirleri arasında mühim bir kaynak teşkil etmektedir.²⁷⁷ Örneğin Anadolu Selçukluları zamanında ve XIII. Yüzyıl’da, “Sultan yılda madenlerden 200.000, sabun ve at ticaretinden 120.000, sulardan günde 1.000 sultanî (deniz yoluyla yapılan ithalat ve ihracât resmi) irâda sahiptir”.²⁷⁸ Deniz yolu ile yapılan ticaret yani ithalat ve ihracattan alınan gümrük vergi toplamı yani bir günlük vergi toplamı 1,000 sultânî (altın) idi.

8.1.2. Selçuklular Döneminde Vergi Ödenmesinin Usulü ve Memurları

Anadolu Selçuklular devrinde gümrük vergisi, malların fiyatlarına göre tahsil edilmektedir. Bu sistemde gümrük vergisi, eşyanın fiyatına göre tespit edilerek fiyatı az

²⁷⁴ Atan, 1990, I, s. 118.

²⁷⁵ Akdağ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, I-II, TTK Basımevi, Ankara 1959, c. I, s. 34.

²⁷⁶ G.L. Bruatian, *Recherches sur les Commerce Genoıs dans la Mer Noireau X111. Siecle*, Paris, 1929, s.135 aktaran Turhan Atan, *Türk Gümrük Tarihi: Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar*, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 122.

²⁷⁷ Atan, 1990, I, s. 116.

²⁷⁸ Turan, 1993, s. 373.

olandan az; yüksek olandan çok vergi tahsil edilmektedir.²⁷⁹ Anadolu Selçuklular devrinde gümrük vergi oranı genellikle %2 idi.²⁸⁰

Selçuklular devrinde gümrük vergisini nasıl bir sistemle toplandığına dair kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Ama vergi işleri ile vazifeli olan eminler vardır. Bazı vergilerin de iltizam usulü ile toplandığına dair bilgi mevcuttur. Selçuklularda vergi sistemi emanet ve iltizam yolu ile toplanmıştır. Aynı sistem içerisinde gümrük vergileri de toplanmıştır. Fakat hangi çağda ve bölgede emanet ve iltizam usulünün uygulandığına dair yeterli bir bilgi yoktur. Kirmân Selçuklularında gümrük, emanet sistemiyle değil, İslâm gümrük sistemine göre toplanmıştır.²⁸¹

Selçuklular döneminde hem gümrük teşkilatı hem de bu teşkilatın içinde görev alan gümrük memurları ile ilgili genel nitelikte bilgiler mevcuttur. Memurların vazife ve yetkileri ile gümrük işlemlerini yürüttükleri sistem hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. İslam vergi sistemindeki gibi Selçuklularda da vergi memurlarından biri “âmil” idi. Bu memurların hem gümrük hem de başka vergilerle ilgili görev yaptıkları bilinmektedir. Selçuklular devrinde vergi ile ilgili memurlardan biri “emin” de adı verilen memurdu. Bu dönemde gümrük vergisini *âmiller* ve *eminler* toplamıştır.²⁸²

8.2. Osmanlı Döneminde Gümrük Vergisi

Osmanlı Devleti’nin ilk kuruluş yıllarında gümrük vergileri *resm* ismiyle ve şer’i hükümlere uygun olarak zekât-i aşır²⁸³ (gümrük vergisi)²⁸⁴ biçiminde tahsil edilmiştir ve Şeyhülislamlar gümrük resminin zekât-i aşır olduğuna fetva vermişlerdir.²⁸⁵ “Aşır” bir yerden bir yere gönderilen ticari mallardan alınan vergiler olarak adlandırılmıştır.²⁸⁶

“Dış ticarete alınan gümrük resimleri Osmanlıların ilk devirlerinde oldukça düşüktür. Her ne kadar ahitnamelerde gümrük resmi oranlarına yer verilmeyip resmin sadece "adet ve kanun üzere" alınacağı kayıtlıysa da Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar harici gümrük resmi oranı %2 idi. Bu devirde önce %4'e, sonra da %5'e

²⁷⁹ Atan, 1990, I, s. 116.

²⁸⁰ Turhan, Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Metin Tercüme Ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara, 2014, s. 126.

²⁸¹ Atan, 1990, I, s. 117.

²⁸² Atan, 1990, I, s. 121.

²⁸³ Vefik Sayın, 1999, I, s. 17.

²⁸⁴ Akgündüz, 1990, s. 164.

²⁸⁵ Vefik Sayın, 1999, I, s. 17.

²⁸⁶ Zeydan, Abdülkerim, *Ahkâmü’z-zimmiyyîn ve’l-müste’menîn fî dâri’l-İslâm*, birinci Tab, Bağdat, 1382/1963, s. 184.

yükseltilmiş ve bütün XVI. yüzyıl boyunca bu oran devam etmiştir. Mısır gibi bazı yerlerde %10 oranında resim ödenirdi ki bu uygulama XVIII. yüzyıla kadar sürmüştür.”²⁸⁷

1450-1500 yılları arasında Levant’ta Osmanlı hâkimiyetinin iyice sağlanması yerli tüccarlar açısından büyük değişiklikler getirmiştir. Birçok alanda, genellikle yabancı olmayan tüccarlar denize daha çok ticaret yaparak, Cenevizlilerin yerini Türk, Yahudi, Rum ve Ermeniler, Venedikliler almaktadırlar. Onlar zimmî statüsü altında harbî İtalyanlardan az gümrük ödemişler.²⁸⁸

Devleti Osmâniye’nin ilk devirlerinde eş şartlar olarak Kapitülasyona imza atılmıştır. Devleti Osmâni’ye zayıf olunca ecnebi ülke devletlerin çıkarlarına münasip olarak Türk egemenliğini tehdit eden bir hal almıştır. Eşyaları ithal ve ihrac edilirken alınacak gümrük resimleri 1454 yılında 'de Venediklilere verilen Kapitülasyonla malın fiyatına nazaran %2 olarak açıklanmıştır. 1535 yılında ise bu miktar %5'e çıkarılmıştır. % 5 miktar ise 1673 yılında tekrar %3'e indirilmiştir. Osmanlı döneminde gümrük vergisi 1838-1862 yılların arasında %5 ve 1862-1902 arasında da %8 olarak belirlenmiştir.²⁸⁹

“Vergilerle ilgili olarak ilk köklü düzenlemeleri yapan Fatih Sultan Mehmet'tir.”²⁹⁰ Cibâyet-i Emval²⁹¹ “Kanunları denilen bir seri kanun bu devirde çıkarılmış ve düzenli olmayan tımar ve zeamet dağılımının ve toprak üzerindeki tasarruf hakkının düzenlenmesi yönünde çalışmalar yapmıştır. Şer'i vergiler esasına göre tarh olunan öşür, haraç ve cizyeden başka Cibâyet-i Emval Kanunları ile gümrük vergisi de alınmaya başlanmıştır. Bu gümrük vergisi ile ilgili düzenleme çerçevesinde, ithal olunan mallardan %5 akçe veya ağırlığına göre maktu bir vergi alınıyordu.”²⁹²

²⁸⁷ İnalçık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye*, I-IV, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, 2009, c. I, s. 310.

²⁸⁸ İnalçık, 2009, s. 310.

²⁸⁹ Trak, Selçuk, *iktisat Tarihi*. Bursa I.T.I.A Yayın No: 5, Dizerkonca Matbaası. İstanbul 1973, s. 349.

²⁹⁰ Yereli, a.g.m., s. 84.

²⁹¹ Cibâyet vergi toplama anlamına gelmektedir. Osmanlılar 'da küçük vakıfların, özellikle aile vakıflarının bütün idaresi mütevelliler tarafından yürütüldüğü halde büyük vakıfların idaresinde nâzır, mütevellî, câbî veya kâtip gibi birçok görevli hizmet yapardı. Statüleri, özellikleri ve ücretleri Vakfî yerlerdeki hükümlerle belirlenen câbîlerin tayin, azil, teftiş gibi her türlü idarî ve hukukî işleri vakfın bulunduğu yerin hâkimi aracılığı ile yürütülmüştür. Câbîlerin yaptığı işe cibâyet denilirdi. Orta büyüklükteki vakıfların gelirlerini toplamak için bazen bir câbî tayin edildiği gibi bazen da birbirine yakın iki veya daha çok vakfın gelirlerini yine bir câbî toplar, bu iş için her iki vakıftan cüzi ücretler tahsis edilirdi. İpşirli, Mehmet, “Cibâyet”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (DİA), Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, c. VI, s. 529.

²⁹² Yereli, a.g.m., s. 84.

Gümrük vergileri Devleti Osmaniye’de iltizam veya emanet kuralları ile toplanmaktadır. İltizam kuralında gümrükler 1 ila 3 yıl süreyle mültezimlere ihale edilmiştir. Emanet kuralında ise gümrük vergileri, gümrük eminleri ve memurları tarafından hazineye toplanmıştır. Devleti Osmâniye’nin en mühim gümrük idarelerinin olduğu yerler İstanbul, Selanik, Yanya, İşkodra, İzmir, Halep, Bağdat, Trabzon, Erzurum ve Varna’dır.²⁹³

“Osmanlı İmparatorluğu’nda dâhili gümrük uygulamaları daha çok ticaretin yoğun olduğu şehirlerde ve limanlarda yoğunlaşmıştır.”²⁹⁴

“Yoğunlaşan şehirler bunlardır. İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne, Belgrad, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam, Bağdat gibi liman ve şehirler nüfus ve ticaret hacmi itibarı ile iç gümrük merkezlerinin başında geliyordu. Ancak gümrük, bu büyük şehirlere münhasır kalmaz, daha küçük çaptaki şehirlerin de bir bölümünde mevcuttu. Bu konuda en önemli genel ilkeyi şöyle ifade edebiliriz.”

“Osmanlı teamülünde gümrük açısından sınır kavramı, iki devlet arasındakinden hemen sonra, deniz ile kara arasındaki hattı ifade ediyordu. Bu hattı geçen, yani denizden gelip karaya çıkarılan veya karadan gelip gemiye yüklenerek giden mal, hemen her yerde gümrüğe tâbi tutulurdu. Kıyılarda yer alan küçük kasabalarda bile birer gümrük merkezi bulunmasına rağmen, çağın teknolojisinde su yolu ile taşıma, küçük tonajlı, basit teknelerle ve önemli sayılabilecek liman tesislerine ihtiyaç göstermeden yapılabildiği için kıyı şeridinin, pratik olarak yükleme ve boşaltmaya elverişli her bölgesi, potansiyel birer ticaret kanalı haline gelebilirdi. Vergilendirme açısından kontrolü fevkâlade zor olan böyle genişleme teşebbüsleri ile sürekli olarak mücadele eden devlet, yükleme ve boşaltma yapabilecek limanları kendisi belirler ve bunların dışında kalan yerlere ticarî trafiğin yönelmesini, yasaklarla kontrol altında tutmaya çalışırdı.”²⁹⁵

Ancak, bunun yanında düşük yoğunluklu ticarete sahip olan bazı şehirlerde de uygulanmıştır. Şehir ve çevresinde bulunan kasaba ve köylere gelen mallar eğer şehrin sınırları içerisinde satılacaksa dâhili gümrük vergisi alınmış, eğer gelen mallar, o şehir ve çevresi içerisinde satılmayıp transit geçiş yapacaklarsa da bac adı verilen, malların

²⁹³ Yereli, a.g.m., s. 86-87.

²⁹⁴ Çeştepe, 2016, s. 4.

²⁹⁵ Genç, 1985, s. 787.

1/10'u ile 1/50'si arasında değişen tutarlar üzerinden vergi alınmıştır. Gümrüğün yer aldığı şehir içerisinde üretilip satılan ürünlerden ise dâhili gümrük vergisi alınmamıştır

Osmanlı Devleti'nin gümrük gelişimi, merkezi yönetimle alışveriş yerleri kurularak, malların geliş ve satışını denetleme şeklinde gerçekleşmiştir. Eşyaların memleket içinde bir şehirden başka bir şehre götürülmesi sırasında gümrük vergisi alınmıştır. Bu gümrük vergileri eşyaların cinsine, şehirlere ve tüccarların hallerine göre değişiklik yapıldığını göstermektedir. Buna göre, bazı evraklarda “Resm-i Gümrük Müslümanlardan % 2 akçe ve harağüzzer kâfirlerden % 4 akçe ve harbiden % 5 akçe alınır.”²⁹⁶

“Osmanlı devletindeki iç gümrükler, dışarıdan gelen mallara da uygulandığında, Avrupalı tüccarlar bunlardan muaf tutulmalarını istiyorlardı. İthalâtta alınan vergilerin kapitülasyon antlaşmalarıyla dondurulmuş olmasına karşılık, Osmanlı devleti ihraç mallarından ortalama %10-15 dolayında gümrük vergisi alınmaktaydı. Tahıl, zeytinyağı, bakır gibi kıt malların ihracına izin verildiğinde bu oran %33'e kadar çıkabiliyordu.”²⁹⁷ “Ayrıca Osmanlı Devleti, iç piyasada yokluğu görülünce tahıl, pamuk, yapağı, bakır gibi Avrupa ekonomilerinin ihtiyaç duydukları bazı maddelerin ihracını yasaklamaktaydı.”²⁹⁸

Osmanlı Devleti döneminde hamırdan (şaraptan) vergi alınıp alınmadığının incelenmesinin de faydası olduğu düşünülmektedir. Hamı Müslümanlar açısından mal niteliğinde olmayan ve hukuki işlemlere konu edilemeyen bir maldır. Dolayısıyla şaraptan vergi alınmaz. Çünkü Müslümanlar bakımından şarap mütekavvim mal değildir. Gayr-i müslimler açısından ise mal niteliğinde olup hukuki işlemlere konu edilebilmiştir. Gayr-i müslimler bakımından şarap mütekavvim mal kapsamına dâhildir. Gayr-i müslimlerin yaptığı hamı ticaretinden vergi alınıp alınmayacağı hususunda fakihler farklı yaklaşımlar ortaya koydukları ifade edilmiştir.²⁹⁹

Ebü Hanife'ye göre gayr-i müslimlere ait olan hamırdan vergi alınmıştır. Ama hınzırdan (domuz) vergi alınmamıştır. Ebu Yusuf'a göre zimmi her ikisini taşırsa

²⁹⁶ Yalçın, Aydın, *Türkiye İktisat Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul, 1979, s. 124.

²⁹⁷ Yereli, Burçin, *İslam Vergi Hukukunda Dış Ticaret Vergileri Ve Osmanlı Devletinde Gümrük Vergileri Uygulaması*, D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, 1994, c. 9, S. I, s. 91-92.

²⁹⁸ Yereli, a.g.m., s. 91-92.

²⁹⁹ Gedikli, Fethi, *Osmanlı Devleti'nde Şaraptan Alınan Vergiler*, Türk Hukuku Tarihi Araştırmaları, 2009, S. 7, s. 8.

bunların vergisi aşır tarafından toplanmıştır.³⁰⁰ Bu duruma göre hınzır hamra tabi olmuştur. Eğer ayrı taşınırsa hamrdan vergi alınır fakat hınzırdan vergi alınmaz.

İmâm Zufer'e göre ise her ikisinden vergi alınmıştır; çünkü hamr ve hınzır zimmîler için mal olma bakımından aynıdır.³⁰¹ Ebû Hanife'ye göre hınzırdan vergi alınması caiz değildir. Osmanlı Devleti Ebû Hanife'nin görüşünü değil, onun talebesi olan İmâm Zufer'in görüşünü tercih etmiştir.³⁰² Dolayısıyla Osmanlı Devleti döneminde hınzır ve hamrdan vergi alınmıştır.

Şaraptan vergi alınması hususunda iki ihtimal ortaya atılabilir. Birincisi devlete gelir sağlamak maksadıyla alınması, diğeri ise karşı tarafı zarara uğratmak maksadıyla alınmasıdır. Bu konuda kesin bilgi verecek bir kaynağa ulaşıl原因aması mevzunun muğlak kalmasına sebep teşkil etmektedir.

8.2.1. Osmanlı Döneminde Gümrük Vergilerinin Genel Özellikleri

Osmanlı devletinde gümrük vergilerinin genel özellikleri ifade edilecek olursa;

- Osmanlılarda, devlet hazinesi adına gümrük vergileri tahsil edilmiş.
- Osmanlı devletinde gümrük vergileri en mühim gelir kaynaklarından biridir.
- Gümrük vergileri hiçbir zaman tımar ve zeamet erbabına bırakılmamıştır.³⁰³
- Gümrük vergilerinin vakıflara terk edildiğine dair de bir bilgiye rastlanmamaktadır.
- Başlangıçta özel gümrük memurları aracılığı ile tahsili esas alınmıştır.
- Gümrük vergi sisteminde iltizam sistemi ortaya çıktıktan sonra zaman zaman gümrüklerin de iltizama verildiği görülmektedir.
- Devlet hazinesine ait bir gelir kaynağı olma özelliği hiçbir zaman değişmemiştir.

³⁰⁰ Bilmen, 1969, 1V, s. 92.

³⁰¹ Zeydân, 1988, s. 155.

³⁰² Gedikli, a.g.m., s. 9.

³⁰³ Şener, Abdullatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, Çağolu İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s. 145.

- Gümrük vergileri denildiği zaman Osmanlı Devleti'nden dış ülkeye ihraç edilen veya dış ülkelerden ithal edilen mal ve eşyalardan alınan vergiler akla gelmektedir.

- Osmanlı Devleti'nin deniz yoluyla bir iskelesinden diğer bir iskelesine, karayoluyla bir şehirden başka bir şehre intikal edilen mallardır. Gümrük vergisi bu intikal edilen mallardan alınan vergilerdir.

- Böylece hem dış ticaret hem de iç ticaret vergiye tabi olmaktadır.³⁰⁴

Osmanlıların ilk dönemlerinde iki çeşit gümrük vergisi uygulaması vardır. Bunlar; iç (dâhili) gümrükler ve dış (harici) gümrükler olarak adlandırılmaktadır.³⁰⁵

8.2.2. Osmanlı Döneminde Dâhili Gümrükler ve Vergi Oranları

Modern devletler öncesinden iç gümrük vergi uygulanması Fransa'da 18. yüzyıla, Kara Avrupası'nda ise 19. yüzyıla kadar sürdürülmüştür. Osmanlı döneminde eşya ticareti yaparken bir iskeleden diğer iskeleye, bir şehirden diğer şehre intikal edilen mallardan gümrük resmi alınmıştır. Yer itibarıyla sâhilde olan gümrüklere “sevâhil gümrükleri” sınırda olan gümrüklere “hudud gümrükleri” ve orta yerlerde olan gümrüklere “kar gümrükleri” ismi verilmiştir.³⁰⁶

Osmanlı Devleti'nde dâhili vergiler tamamen halkın kendi iradesiyle toplanmıştır.³⁰⁷ Osmanlı döneminde dâhili gümrük uygulamalarının İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne, Belgrad, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam, Bağdat gibi daha çok ticaretin yoğun olduğu bölgelerde görüldüğü ifade edilmiştir. Dâhili gümrük uygulamaları limanlarda da yaygınlık kazanmıştır. Fakat bunların yanında ticaretin nispeten daha az yapıldığı bölgelerde de dâhili gümrük uygulamasının varlığı bilinmiştir.³⁰⁸

Osmanlı döneminde gümrüklendirme; imparatorluğun toprak sınırları içinde bilhassa büyük kentlerde bulunan gümrük kuruluşları, şehir merkezi, çevredeki köyler ve diğer yerleşim alanlarını da dahil ederdi. Gelen mallar kent ve çevresinde satılacaksa gümrüklendirilirdi. Malların transitle geçirilmesi halinde bâc alınırdı. Gümrük merkezi

³⁰⁴ Şener, 1990, s. 145.

³⁰⁵ Yereli, a.g.m., s. 84.

³⁰⁶ Vefik Sayın, 1999, I, s. 50.

³⁰⁷ Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s. 400.

³⁰⁸ Genç, Mehmet “Osmanlı Devleti'nde İç Gümrük Rejimi”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I-VI, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c. III, s. 786-790.

olan şehirlerden transitle geçen ticarî eşyanın da gümrük kapsamına girdiği ve gümrüğe oranla 1/10 ilâ 1/50'si arasında değişen çok düşük bir oranda vergi alınmaktaydı.³⁰⁹

Osmanlı'da alınan vergilerin oranı malın cinsinden ziyade dini tabiiyete bağlı olarak belirlenmiştir. Öncelikli olarak vergi oranlarındaki ayırım Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasında yapılmıştır. Bir sonraki aşamada ise Müslüman olmayanların Osmanlı tebaasından olup olmamasına bakılmıştır. 16. yüzyıldan sonra genelde uygulamaya konan dâhili gümrük vergisi oranı Müslümanlar için %3, gayri müslimler için %4 ve harbiler için ise %5 olarak tespit edilmiştir. Bu vergi oranları Osmanlı'nın klasik düzeninde belirlenen oranlardır. Fakat zamanla bu oranlar değişen durumlara göre esnetilmiştir.³¹⁰

Mal getiren yabancı tüccar limanda %3 oranında, karada ise %2 oranında vergi ödemekle yükümlüdür. Bu tüccar toplamda %5 gümrük vergisi ödemektedir. Fakat yerli tüccar ihracat yapmak isterse %9 dâhili gümrük vergisi ödemektedir. Haricî gümrük vergisini ise %3 ödemektedir. Toplamda %12 gümrük vergisi ödemek zorundadır. Gümrük tarifeleri ihracat için toplamda %12, ithalat için ise %5 olarak düzenlenmiştir.³¹¹

Genellikle askerlerin tükettikleri koyun eti fiyatları 16. yüzyılda artmıştır. Böylece bütün tüccar için uygulanan gümrük oranlarına 1590 yılında %1 oranında ilave edilmiştir. Bu artış *kasabiye* veya *zarar-ı kasabiye* adı ile dâhili gümrük vergilerine yansıtılmıştır. Bu birer puan artırılan dâhili gümrük vergilerine Osmanlılar tarafından Müslümanlar için %4'e, zimmîler için %5'e ve harbiler için %6'ya artırılmıştır.³¹² Osmanlı 17. yüzyılda Hollanda ve İngilizlerin istedikleri kolaylıkları yerine getirmiş. 17.yüzyılın ilk on yılı içerisinde Hollanda ve İngilizlerin tüccarlarına gümrük oranları %6'dan %3'e indirilmiş. Böylece bunlar için Osmanlılar tarafında kolaylıklar sağlanmış. Bunlar Müslümanlardan daha avantajlı duruma getirilmiş. Bu iki grubu özetlersek malî kaynaklı iç baskı ve İktisadî kaynaklı dış baskı ilerleyen zamanlarda dâhili gümrük vergilerinin daha çok yükseltilmesine neden olmuştur.³¹³

³⁰⁹ Genç, 1985, III, s. 787.

³¹⁰ Çeştepe, Hamza, Güven, Tamer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları*, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, c. 16, S. 2, s. 4.

³¹¹ Kütükoğlu, S Mübahat, "Baltalimanı Muahedesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedik* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, c. V, s. 39.

³¹² Genç, Mehmet "Osmanlı Devleti'nde İç Gümrük Rejimi". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I-III, İstanbul, 1985, c. III, s. 787-788.

³¹³ Genç, "Osmanlı Devleti'nde İç Gümrük Rejimi", III, s. 788.

Dahili gümrüklerde 1840'tan beri %12 oranında alınmakta olan vergi, 1861'de ticaret antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte ithalat için uygulanan %8 oranı ile denk bir indirimle gidilmesi diğer önemli bir aşama olmuştur. Bundan sonra yerli sanayiye korumak için yapılan gümrük muafiyetleri daha da genişletilmiş ve 1874'te karayolu ile yapılan mübadelenin tümü için dahili gümrükler kaldırılmıştır.³¹⁴

“Denizyolu ile yapılan mübadelede, yabancı gemilerin iç deniz hatlarında taşımacılığa geniş ölçüde katılmaları yüzünden, yerli ve yabancı menşeli malları birbirinden ayırmada zorluk çekildiği için, iç gümrükler çeyrek yüzyıl daha yaşamış ve 1900 yılında, büyük ölçüde azaltılarak, savunma ihtiyaçlarının finansmanına bir katkı olarak alınmak üzere % 2'ye indirilmiş ve nihayet 1910'da bu da kaldırılarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri yaşamakta olan iç gümrük kurumu tamamen sona ermiştir.”³¹⁵

İç gümrükten alınan vergiler dört kısma ayrılmaktadır. Bunları incelemenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

8.2.2.1. Amediye

Amediye vergisi, Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan yerler arasında karayolu ve deniz yolu vasıtasıyla taşınan eşyadan varılan yerde alınan bir vergi türüdür. Bu yerler; İstanbul, Selanik, Edirne, İzmir, Samsun ve Trabzon kentleridir. Bir yerden bir yere ihracatı yapılan mallardan alınan gümrük vergi oranı %3 ile %5 arasındadır.³¹⁶

Bu kentlere mal getirecek olanların ellerine daha önceden bir belge verilerek vergiler buna göre alınırdı. Bu uygulama 1272 (1856) yılının mart ayına kadar sürmüştür. Daha sonra çıkarılan "Mahreç Nizamnamesi " ile tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.³¹⁷

³¹⁴ Genç, “Osmanlı Devleti'nde İç Gümrük Rejimi”, III, s. 787-788.

³¹⁵ Genç. “Osmanlı Devleti'nde İç Gümrük Rejimi”, III, s. 790.

³¹⁶ Vefik Sayın, 1999, I, s. 53.

³¹⁷ Yereli, a.g.m., s. 85.

8.2.2.2. Reftiye

Reftiye vergisi bir ülkeye taşındıktan sonra orada tüketilmeden bir başka yere gönderilen veya Osmanlı toprakları dışına çıkarılan mallardan çıkış sırasında alınan bir tür vergidir.³¹⁸

Reftiyenin gümrük vergi oranına bakılacak olursa; bir memlekette ticaret amacı ile götürülen mallardan alınan gümrük vergi oranı % 1 ile % 3 arasındadır.³¹⁹

8.2.2.3. Masdariyye

Masdariyye vergisi Osmanlı sınırları içinde herhangi bir kent veya limana getirilerek satışı yapılan mallardan alınan bir vergi türüdür. Bu verginin uygulanması için gerekli olan şart malın getirildiği yerde tüketilmesidir.³²⁰ Nakli yapılan yerde tüketilen mallardan bu vergi kapsamında %1-1,5 oranında gümrük vergisi alınmıştır.³²¹

8.2.2.4. Mûrûriye

Mûrûriye vergisi başka memleketlerden Osmanlı topraklarına getirilen ve bu topraklarda tüketilmeden diğer yabancı ülkelere götürülen mallardan transit geçişine mukabil veya geçiş hakkı olarak alınan bir vergidir. Bu vergi resmi genel olarak %3 ve bazı beldelerde ise %4 şeklinde uygulanmıştır.³²²

Örneğin: Trabzon limanına karadan bir kumaş geldiğinde, getirenin Müslüman veya gayr-i müslüman olduğuna bakılmaksızın %3 amediye alınmıştır. Eğer mal buradan başka bir yere götürülüyorsa %4 reftiye alınmış veya mal dışarıdan geliyorsa %5 masdariyye alınmıştır. Transit geçen maldan %4 mûrûriye alınmıştır.³²³

8.2.3. Osmanlı Döneminde Hâricî Gümrükler ve Vergi Oranları

Osmanlı Devleti'nde haricî (dış) gümrükler yabancı devletlere verilen kapitülasyonlar veya ticaret sözleşmelerine dayanmıştır. Önceleri yabancı memleketler

³¹⁸ Yereli, a.g.m., s. 85.

³¹⁹ Vefik Sayın, 1999, I, s. 53-63.

³²⁰ Yereli, a.g.m., s. 85.

³²¹ Vefik Sayın, 1999, I, s. 53-63.

³²² Yereli, a.g.m., s. 85.

³²³ Yereli, a.g.m., s. 85.

mallarına gümrük vergisi konulması için, bir destur fermanı ve imtiyaz berekâtı verilmesi gibi uygulamalara giderek ilerlemiştir.³²⁴

“En eski ve ilk imtiyaz Fatih Sultan Mehmet tarafından Venediklilere verilmiştir. Daha sonra, Mısır'ın fethinden önce Yavuz Sultan Selim tarafından Fransızlara verilen ve kapsamı 1060 (1650) ve 1080 (1669) tarihli antlaşmalarla genişletilen imtiyazlar mevcuttur.” Harici gümrük vergilerinin oranı %3 ile %5 arasında değişmiştir. Misal olarak Fatih Sultan Mehmet'in Venedik ve Cenevizlilere sağladığı ayrıcalıklara göre; Venedik ve Ceneviz'den gelen ve eşyasını boşaltan tüccar malını satsın veya satmasın %4 gümrük resmi ödemekteydi. Fatih Sultan Mehmet daha sonra Venedik'ten Osmanlı'ya intikal edecek olan tüm mallardan gümrük vergisini kaldırmıştır. Buna karşılık olarak Venedik her yıl 10 bin duka altın vermeyi taahhüt etmiştir³²⁵.

³²⁴ Karamursal, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 190.

³²⁵ Yereli, a.g.m., s. 86.

SONUÇ

Günümüzde vergi, devletin kamu giderlerini karşılamaktadır. Vergi kişilerden zorla alınır ve vergiyi alanların karşılıksız olarak topladığı ekonomik değeri ifade eder. Vergi devletin kalkınıp güçlenebilmesi ve gelişebilmesi için kişi ve kuruluşlardan kanun yoluyla alınan bir katkı payı ya da devletin halk hizmetlerini daha iyi yerine getirebilmek için işlemlerden ve kişilerden gelir ölçüsünde toplanan paradır.

Fertlerin vergi ödemesi vatandaşlık görevini yerine getirmesidir. Verginin ödemesindeki en önemli özelliklerden biri zorunlu olmasıdır. Zorunlu olması kişilerin vergiyi ödeyip ödememe konusunda seçim hakkına sahip olmadıklarını göstermektedir.

Vergi kavramının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Tarih yazılmaya başlandığından itibaren günümüze kadar vergi kavramı devamlı değişiklikler göstermiştir. Değişik anlamlarda da kullanılmıştır.

Hz. Peygamber döneminde devletin gelir kaynağı zekât, ganimet ve cizyedir. Daha sonraları ise haraç ve öşür de ilave edilmiştir.

Emevîler döneminde devletin gelir kaynağı zekât, fey, humus‘ül-ganâimdir. Abbâsîler döneminde devletin geliri zekât, haraç, öşür, cizye, ganimet ve feydir. Bu vergilerin yanı sıra bazı örfî vergiler de olmuştur. Abbâsîler döneminde, Sevâd arazisinde haraç-ı muvazzaf kuralını uyguladıkları görülmüştür.

Müslümanların ödedikleri vergiler ile gayr-i müslimlerin ödedikleri vergilerin birbirinden çoğunlukla farklı olduğu anlaşılmıştır. Müslümanların ödedikleri vergiler zekât, sadaka ve gayri müslimlerin ödedikleri vergi ise cizye ve haraç olduğu sonucuna varılmıştır.

İslâm’da ticaret yapmak serbesttir. İnsanlar birbiriyle rahatça ticaret yapabilir hatta Müslümanlar her mezhepten olanlarla ticaret yapabilir. Ticaret niyeti ile alınan mallardan vergi alınır ama niyeti ticaret değilse vergi alınmaz. Hz. Peygamber bizzat kendisi ticaretle uğraşmıştır. İç ticaretten vergi alınmasını Hz. Peygamber yasaklamıştır.

Cahiliye döneminde ticaret prensipleri ifade edilecek olursa; aldatmak, reklamcılık, yalan yere yemin etmek, pazara getirilen malları yolda karşılayıp piyasa fiyatını öğrenmeden ucuza satın alma, pazarlık üzerine pazarlık etmek, bir satışa iki satış yapmak Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.

Hz. Ömer döneminde Müslümanlardan 1%40, zimmîlerden 20/1 ve harbîlerden 10/1 ticaret mallarından vergi alınmaya başlandığı görülmüştür. İslâm fakihleri bu ticaret

vergileri hususunda kendi aralarında ittifak etmektedir. Gümrük vergisi malların ölçüsüne göre alınmıştır.

Modern dönemde dış ülkeye alım ve satımı yapıldığı için dış ticaret olarak isimlendirilmektedir. Bu mal ve hizmet alışverişinin iki yönü var. Bunlar ithalat ve ihracattır.

Gümrük vergisi tarihin tanıdığı en kadim vergilerden biridir. İslâm Devletinde kamu gelirlerinden biri de gümrük vergisidir. İslâm gümrük sisteminde Müslümanlardan alınan gümrük vergisinin mahiyeti ile gayr-ı müslimlerden alınan gümrük vergisinin mahiyeti birbirinden ayrı olduğu sonucuna varılmıştır. Müslüman tacirlerin mallarından alınan verginin zekât mahiyetinde olduğu ve gayr-i müslimlerin verginin ise öşür mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Selçuklular döneminde gümrük vergisinin sistemi hem ithalat hem ihracattır. Selçuklular döneminde ve İslâm gümrüklerinde olduğu gibi ek vergiler de vardı. Bunlar korunma vergisi ve geçit vergisidir. Selçuklular döneminde Haçlı yolculuğundan itibaren gümrük kelimesi kullanmaya yaygınlaşmıştır. Türk dilinde daha önce gümrük vergi kelime yoktur. Bu kelimenin yerine tamga kelimesi kullanılmıştır. Selçuklular döneminde gümrük vergisinin sistemi hem ithalat hem ihracattır. Gümrük vergi oranı genelde %2 idi. Gümrük vergisi nasıl bir sitemle toplandığına dair her hangi bir bilgi mevcut değildir. Selçuklularda vergi sistemi emanet ve iltizam yolu ile toplanmıştır. Aynı sistem içerisinde gümrük vergisi de toplanmıştır. Selçuklular döneminde ve İslâm gümrüklerinde olduğu gibi ek vergiler de vardı. Bunlar korunma vergisi ve geçit vergisidir.

Devleti Osmâniye'nin ilk kuruluş yıllarında gümrük vergileri zekât-i aşır şeklinde tahsil edildiği sonucuna varılmıştır. Osmanlılarda iki çeşit gümrük vergisi uygulandığı anlaşılmaktadır. Bunlar Dâhili gümrük ve harici gümrük vergileridir.

Devleti Osmâniye'nin ilk kuruluş yıllarında gümrük vergileri zekât-i aşır şeklinde tahsil edildiği sonucuna varılmıştır. İltizam ve emanet kuralı ile gümrük vergisi toplanmıştır. İltizam usule 1 ila 3 yıl süreyle mültezimlere ihala edilmiş ve emanet olarak ise, görevli eminler ve memureler tarafında bizzat toplanıp devlet hazinesine bırakılırdı. Osmanlı devletinde en önemli gümrük vergi dairesinin bulundu yerler İstanbul, İzmir, Erzurum, Trabzon, Selanik, Halep, Şam, Bağdadır. Osmanlı döneminde malların memleket içinde bir şehirden bir şehre götürdüğü sırasında gümrük vergisi

alınmış ve bu malların cinsine ve tüccarların durumlarına göre değişmiştir buna göre bazı evraklarda gümrük vergisi Müslümanlardan %2 ve kafirlerden %4 ve harbilerden %4 akçe alınmıştır. Bir müddet sonra bu gümrük vergi oranları artırılmıştır. Müslümanlardan %4 ve zimmilerden %5 ve harbilerden %6'ye artırılmıştır. Bu dönemde hamırdan ve hıncırdan gümrük vergisi alınmış ve dâhili gümrük vergisi halkın iradesi ile toplanmıştır. Dâhili gümrüğün en yaygınlaştığı şehir bunlardır: İstanbul, İzmir, Edirne, Selanik, Halep, Şam, Erzurum'dur. Yukarıda isimleri yazıldığı şehirler en çok ticaret yapıldığı bölgeleridir. Dâhili gümrük dört kısma ayrılmaktadır. Amediye, gümrük vergi oranı %3 ile %5 arası, reftiyenin gümrük vergi oranı %1 ile %3 arası, masdariyenin gümrük vergi oranı %1 ile %1,5, mururiyenin ise gümrük vergi oranı genelde %3 ve bazı belgelerde ise %4 biçiminde uygulanmıştır. Harici gümrük vergi oranı ise, 3% ile %5 arası değişmiştir.

Osmanlı devletinin kanunları incelendiği zaman şaraptan, domuzdan vergi alındığı açıkça görülmektedir. Osmanlı devleti Fakihlerin ortaya koyduğu hamr (şarap) ve hıncır (domuz) hakkında görüşlerden Ebu Hanife'nin görüşünü değil talebesi olan Ebu Zufer'in görüşünü tercih etmiş. Yani Osmanlı Devleti'nde hamr ve hıncırdan gümrük vergisi alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, I-II, Ankara, TTK Basımevi, 1959.
- , *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, "Celâli İsyanları"*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I-IX, İstanbul, Fey vakfı, 1990.
- Alkan, İsmet, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, I-X, İstanbul, Yayın İta, 1953.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Mahmud (ö.1270/1854), *Ruhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Sebîli'l-Meâni*, I-XXX, Beyrut 1993.
- Atabey, Ayşegül, *Dış Ticarete Giriş*, 3.Baskı, Konya, İzmir, Atlas Kitabevi, 2006.
- Atar, Fahreddin, "*İslâm Hukukunda Zekât ve Vergiler*", *Diyanet İlmi Dergi* [Diyanet Dergisi], 1979, XVIII, S. 4, ss. 226-242.
- Atan, Turhan, *Türk Gümrük Tarihi: Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar*, I-II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Aydın, Yalçın, *Türkiye İktisat Tarihi*: İstanbul, Ayyıldız Matbaası, 1979.
- Aylin, Mustafa, *Dış Ticarete Ödeme Şekilleri*, Trakya Üniversitesi, İktisat Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2010.
- Aytaç, Eker, *Kamu Maliyesi*, 4. Baskı, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1999.
- Baş, Harun Hakan, *Gümrük Ve Dış Ticaret Mevzuatı*, İstanbul, Beta Yayınları, 2014.
- Bedevî, İvaz Abdüllatif, *en-Nizam-ül Mâli el-İslâmi el-Mukarin*, Kahire, Ehram Matbaası, 1972.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud, (ö. 279/892), *Fütühu'l-büldân*, Çev: Mustafa Fayda, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, (ö.1971/1882), "*Hukukî İslâmiyye Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*", I-VIII, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1969
- Buhari, *Sahih'i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Müellif: Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Adî'l-Lâtîfîz- Zebîdî, Mütercimi: Kamil Miras, I-XII, Ankara, Emel matbaacılık, 1987.
- Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte*, I-XVII, İstanbul, Akçağ Zaman Yayınevi, 1993.

- Çelik, Hüseyin,” *Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer’in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi*”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, S. 15, ss. 75-100.
- Çeştepe, Hamza, Güven, Tamer, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları*, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, XVI, S. 2, ss. 1-20.
- Deliçay, Murat, *Gümrük İşlemlerinde Bilgiye Erişim*, Ankara, T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayınları, 2016.
- Demir, Abdullah, *Günümüze Mesajlarıyla Osmanlı Adaleti Karınca Hakkını Arayınca*, İzmir, Yittik Hazine Yayınları, 2011.
- Dölek, Ali, *Gümrük İşlemleri Ve Kaçakçılık*, İstanbul, Beta Yayınları, 2004.
- Dönmez, Belgin, “*Vergi Hukukunda Borcun İntikali*”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2009.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellaâm(Ö.224/838), *Kitâbü’l- Emvâl*, Kahire 1389-1969.
- Ebû Yûsuf, Ya’kub b. İbrâhim, (ö. 182/798), *Kitâbü’l-Haraç*, Beyrut-Lübnan, Dâri’l-Marufa, 1302.
- Ebû Yûsuf, Ya’kub b. İbrâhim, *Kitâbü’l-Harâç*, Çev: Ali Özek, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Uzmanı, İstanbul, 1973.
- Ebussuûd Efendi, Şeyhülislam, (ö. 982/1574) *Ebussuûd Tefsiri, Kuran-ı Kerimin meziyetlerinin akliselime açıklanması*, Çev: Ali Akin, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2006.
- Erkal, Mehmet, *İslâm’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İstanbul, İsem Yayınları, 2009.
- , “*İslâm Hukuku’nda Alış-veriş kâr Haddi*” Araştırmasına Dâir Tenkidi Görüş, İstanbul, İslâmî İlimler Vakfı Yayınları, 1990.
- , “*Toprak Mahsullerinin zekâtı: Öşür*”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2007, S. 10, ss. 9-35.
- , “*Cizye*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, İstanbul 1993, ss. 42-45.
- , “*Ganimet*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, İstanbul, 1996, ss. 351-354.
- Es-Serahsî, Şems el-E’imme Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, (ö. 483/1090), *el-mebsût*, I-XXXI, Daru’l Maarife, Beyrut-Lübnan M. 1989- 1409 H.
- , *İslam Devletler Hukuku, “Şerhu’s-Siyeri’l-Kebîr*”, I-V, Çev: Sait Şimşek-İbrahim Sarmış, Ed: Ahmet Yaman, Konya, Eğitaş Yayınları, 2001.

- Ercan, Tayfun, Gümrük Uyuşmazlıkları Ve Çözüm Yolları, Ankara, Adalet Yayınevi, 2012.
- Eskicioğlu, Osman, *Çağdaş Vergi anlayışının İslâm hukuku açısından eleştirisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir, 2007.
- , *İslâm Hukukunda Vergiler*, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1996.
- , *İslâm Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi*, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1995.
- Eş-Şâfiî, Seyyid Mansur Ali Hâsif el Hüseyinî eş-Şâfiî, et-Tâcu'l-Camiu-li'l-Usûl fî Ahadisî'r-Resûl, I-V, Çev: Bekir Sadık, Neşreden: Halil Eser, İstanbul, Eser Neşriyat Yayınları, 1992.
- Es-Semhûdî, Nûruddîn Ebul-Hasan, (ö. 911/1506), *Vefâ 'ul- Vefâ bi ahbâri dâri'l Mustafâ*, I-IV, Kahire, Matbaatül-Mısriyye, 1326 H.
- Et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed Bin İsa Bin Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, Çev: Osman Zeki Mollamahmutoğlu, I-XVI, 3.Baskı, İstanbul, Yunus Emre Yayınevi, 1980.
- Fayda, Mustafa, Hz. Ömer ve Fey, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi], 1982, S. 5, ss. 193-202.
- , "Fey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), XII, İstanbul, 1995, ss. 511-513
- , Hz. Ömer Ve Ticaret Malları Veya Uşûr, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 1981, XXV, ss. 169-178.
- , Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, İstanbul, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Gedikli, Fethi, *Osmanlı devletinde şaraptan alınan vergiler*, Türk Hukuku Tarihi Araştırmaları, 2009, S.7, ss. 7-19.
- Genç, Mehmet "Osmanlı Devleti'nde İç Gümrük Rejimi". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I-III, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- Gürsoy, Yaser, *Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi*, 7. Baskı, Bursa, Ekin Yayınevi, 2011.
- Güner, Osman, *Cizye Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma*, Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi, 2006, S. 1, ss. 88-97.
- Hamidullah, Muhammed, (1908 / 2002), *İslâm peygamberi*, I-V, Çev: Said M. Mutlu – Salih Tuğ, 2.Baskı, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1966.
- , *el-Vesâiku's-Siyâsiyyeli'l-ahdi'nnebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide*, Dar'un Nefais, Beyrut, M 1987-1407 H.

-----, *İslâm'da Devlet İdâresi*, (Çev: Kemal kuşçu), İstanbul, İrfan Mat, 1963.

Hindiyye, Fetâvâyî, *Ansiklopedik İslâm Fıkhi, Kitâbü's-Siyer*, I-XVI, Çev: Mustafa Efe, Yayına Hazırlayan: İsmail Karakaya, Ankara, Akçağ Yayınları, 1990.

<http://www.isimsizsevda.com/haraç-nedir-haraç-vergisi-nedir.html>(30.04.2014).

<http://odaman-taskin.com/gumruk-hukuku> (28.08.2018).

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö.456/1064), *el-Muhallâ*, I-X, Mısır, Matbaatü'l-Nahza, 1349 H.

İbn Manzur Cemâleddin Ebü'l- Fazl Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l- Arab.*, I-XV, Beyrut-Lübnan Darı Sadır, 1990/1410.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, (ö. 795/1393)

El-İstihrâc li-ahkâmi'l- Haraç, (nşr. Seyyid Abdullah es-Sıddîk), Kahire, 1352/1934.

İbn Kesîr, Ebu'I-Fedâ İsmail b. Ömer,(ö.774/1373), *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, Çev: Bekir Karlığa - Bedereddin Çetiner, I-XVI, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2006.

İbn Rüşd, el-Hafîd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, (ö. 520/1126) *Bidâyetü'l- müctehid ve nihâyetü'l-muktasid*, I-II, (nşr. Abdülhallîm M. Abdülhallîm- Abdurrahman Hasan Mahmud), Kahire, 1975.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fezil Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed, *el-Meţâlibü'l- 'âliye bi-zevaidi'l-mesanidi's-semaniyye*, I- XIX,, (nşr. Said b. Nasır b. Abdülaziz Şeşeri), Sudî, Daru'l-Asime, Daru'l-Ğeis, 1419.

İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed, *El-Muğni Ve Şerhü'l-Kebir*, I -XII, Beyrut-Lübnan, Daru'l- Fikr, 1997.

İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiu'l Usûl*, I-XIX, Çev. Kemal Sandıkçı-Muhsin Koçak, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008.

İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye*, I-IV, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2009.

İmâm Mâlik, Mâlik b. Enes (r.a.), *Muvatta*, I-III, Çev: Vecdi Akyüz- Durak Pusmaz- Abdullah Yücel, İstanbul, Beyan Yayınları, 1994.

İmâm Muhyiddin-i Nevevi, Riyazü's Sâlihîn, I-III, Çev: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul, Çile Yayınları, H.1401-M.1981.

İşbilir, Ömer, "Cibayet", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), VI, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 529-530.

Kallek, Cengiz, "Haraç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVI, 1997, ss. 88-90.

- , “Ticaret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedik* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, c. XLI, ss. 144-147.
- , “Meks”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), XXVIII, İstanbul Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, ss. 583-588.
- Karacan, Sami, *Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi*, İzmit-Kocaeli, Umuttepe, 2010.
- Karaman, Hayreddin, “*Toprak Mülkiyeti Ve Öşür*”, *Diyanet İlmi Dergisi*, 1976, XV, S. 2, ss. 80-88.
- Karamursal, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, 2.Baskı, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Kâsânî, Alaüddin Ebu Bekir b. Mesud, (ö. 587/1191), *Bedâi’u’s-Sanâi*”, I-III, Lübnan, 1974 /1394.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti Ve Müesseseleri Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vâkıfı Yayınları, 2006.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Vergi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XLIII İstanbul, 2013, ss. 52-58.
- Kütükoğlu, S. Mübahat, “Gümrük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), XIV, İstanbul, 1996, ss. 263-268
- “Baltalimanı Muahedesi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), V, 1992, ss. 38-40.
- Mâverî, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Basrî, (ö. 450/1058), *El-Ahkâmmü’s-Sultâniye ve’l-Velayetü’d- dîniyye*, Kahire, 1393/1973.
- Mevsılî, Ebü’l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud, (ö. 683/1284), *El-ihdiyâr li-ta’lîl-i’l-Muhtâr*, (nşr. Mahmud Ebu Dakika), I-V, Kahire 1370/1951.
- Neumark, Fritz, *Dış Ticaret Siyaseti*, Çev: Sabri F. Ülgener, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1938.
- Nihat Özün, Mustafa, *Osmanlıca/Türkçe Sözlük*, 6. Baskı, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1979.
- Oktar, Ateş, *Vergi Hukuku*, 6. Baskı, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2011.
- Orhan, Dikmen, *Maliye Dersleri*, İstanbul, Sermet Matbaası, 1958.
- Orhan, Cengiz Osmanlı İmparatorluğu’nda derbend teşkilatı, 2. Baskı, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1990.
- Özakyol, Sami, *İslâm’da Ticaret, Ziraat Ve Sinaat*, İzmit, Bizim yol Matbaası, 1965.

- Özötün, Erdoğan, “Ticaret”, *Ekonomi Ansiklopedisi*, I-III, İstanbul, Paymaş Yayınları, 1983-1984.
- Sabuncu, Birsal, *Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi*, Bursa, Ekin Yayınevi, 2009.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Kur’ân-ı Kerim’in Ahkâm Tefsiri*, Çev: Mazhar Taşkesenlioğlu, I-II, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1984.
- Sâlih, M. Emin, *en-Nüzümü’l-İktisâdiyye fî Mısır ve’s-Şam fî Sadri’l-İslâm*, Kahire, 1971.
- Sahnûn, Abdüsselâm b.Saîd,(160-240 H.) *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*, I-XVI, Kahire Matbaatü’l-Mısıriyye, 1324 H.
- Serdar, Mutçalı, *EL-Muçcem El-Arabî el-Hadis*, Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul Dağarcık Yayın, 1995.
- Seydaoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat*, İstanbul, Çağ Mat, 1988.
- Sıddiki, A. Selim, *İslâm Devletinde Mali Yapı*, Çev. Rasim Özdenören, 2.Baskı, İstanbul, Fikri Yayınları, 1980.
- Sudî, Süleyman, *Osmanlı Vergi Düzeni*, “Defter-i Muktesid”, I-II, yayına hazırlayan Ünal Mehmet Ali, Isparta, Mahmud Bey Matba’ası, 1996.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*. 9.Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009.
- Toroslul, M. Vefa, *Uygulamalı Dış Ticaret İşlemleri Ve Muhasebe*, 2.Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 1999.
- Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basım Evi, 1963.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyet*, 3.Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1993.
- , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Metin Tercüme Ve Araştırmalar*, Ankara, Türk Tarih Kurum Yayınları, 2014.
- Turhan, Salih, *Vergi Teorisi Ve Politikası*, 6.Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1998.
- Türk Dil Kurumu, sozluk.gov.tr
- Türcan, Talip (ed.), *İslam Hukuku El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012
- Uslu, Hüseyin, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Müesseseleri tarihi*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, Gonca Yayın Evi, 2007.
- Vefik Sayın, Abdurrahman, *Tekâlif Kavâidi*, I-II, (Osmanlı Vergi Sistemi.), Ankara, Dersââdet-Matbaa-i Kader, 1999.
- W. Barthold, *İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I-II, 1931.

- , *İslâm medeniyeti Tarihi*, Çev: Fuad Köprülü, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982.
- Yaltkaya, Şerafettin, *İlhanlılar Devri İdari Teşkilatına Dair Nasır-ed-dini Tusi'nin Bir Eseri*, İstanbul, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, 1939.
- Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, İstanbul, Çağa oğlu, 1984.
- Yereli, Burçin, *İslam Vergi Hukukunda Dış Ticaret Vergileri ve Osmanlı Devleti'nde Gümrük Vergileri Uygulaması*, D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, IX, 1994, S. I, ss 79-104.
- Yahya b. Âdam, *Kitâbü'l-Haraç*, Çev: Osman Eskicioğlu, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1996.
- Zekai, Doğrusöz, *İslam Hukuku'nda Gümrük Vergisi ve Uygulamaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.
- Zeydan, Abdülkerim, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn fî dâri'l-İslâm*, Bağdat, 1382/1963.
- Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, I-X, Çev: Nurettin Yıldız, İstanbul, Risale Yayınevi, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Aarifa Abdul Malek/ ABDUL MALEK

Doğum Yeri ve Yılı : 01.05.1989

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu

Lise : Afganistan Yolduz Lisesi (2003-2006)

Lisans : Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
(2007-2012)

Yüksek Lisans : SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı (2012-2019)

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi:

Türkçe : C1